

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra teorie kultury (kulturologie)

obecná teorie a dějiny umění a kultury

Martin Kuška

Město jako domov

Kulturologický přístup ke globálním problémům

The City as a Home

A Culturological Approach to Global Problems

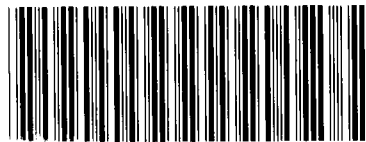
Disertační práce

vedoucí práce - PhDr. Jitka Ortová, CSc.

2007

UNIVERSITÄT
FACULTÄT
PÄDAGOGIK UND ANDRAGOGIK
UND TYPOLOGIE
Komplex fakulty UK
MŠMT 116 36 Praha 1

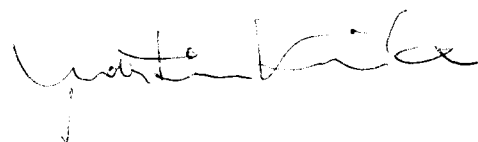
§ - 55/2008

2551181523

**Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze**

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonal samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury.

A handwritten signature in cursive script, appearing to read 'Vlastimil', written in black ink.

OBSAH

1. TEORETICKO-METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA	4
1.1 Interdisciplinární, kulturologický přístup.....	9
1.2 Východiska ekologická.....	11
1.3 Východiska sociologická.....	14
1.4 Sociologická sociální ekologie (human ecology).....	15
1.5 Univerzálnost přístupů human ecology.....	24
2. ZÁKLADNÍ PROBLÉMOVÉ OKRUHY	29
2.1 Vztah člověka a přírody.....	29
2.2 Kulturní a sociální změna, akulturace.....	48
3. POJETÍ MĚSTA	53
3.1 Město a zdroje.....	53
3.2 Město a racionálního plánování.....	60
3.3 Od CIAM do současnosti.....	64
3.4 Město jako dopravní křižovatka.....	71
3.5 Nárůst počtu obyvatel evropských a amerických měst....	80
3.6 Globální urbanizace a zánik přírodní krajiny.....	83
4. ZDROJE SOUČASNÉ KULTURNÍ A SOCIÁLNÍ ZMĚNY	90
4.1 Věda jako náboženství.....	90
4.2 Víra a ekonomický systém.....	93
4.3 Ekonomická globalizace.....	101
4.4 Globální město.....	109
4.5 Populační exploze.....	116
4.6 Informační technologie.....	119
5. REFLEXE SOUČASNÉ KULTURNÍ A SOCIÁLNÍ ZMĚNY	122
5.1 Ochrana prostředí.....	122
5.2 Koncepce trvalé udržitelnosti.....	128
5.3 Redefinice funkcí města.....	133
5.4 Město jako tělo.....	139
6. RÁMCOVÉ KAZUISTIKY	145
6.1 Praha.....	145
6.2 Těžba.....	156
7. ZÁVĚR	162
8. PŘÍLOHA	182
ABSTRAKT	205
ABSTRACT	206
9. SEZNAM LITERATURY	208

1. TEORETICKO-METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA

Město jako domov. Název práce, který naznačuje téma uchopitelné z nepřeberného množství úhlů pohledu. Jak jsme k problematice města přistoupili v předkládané práci? Jak město nahlížíme a jak se jím zabýváme?

Utváření městského prostředí studujeme jako výsledek působení procesů kulturní změny, přičemž klademe důraz na zakotvení dané problematiky v širších vztazích člověka a prostředí, respektive přírody.

Město je dlouhodobě studováno celým spektrem společenských i přírodních věd a již tak velmi široká škála metod a dílčích přístupů se neustále rozšiřuje a specializuje. Uvažujeme-li o vývoji lidských sídel, můžeme se zaměřit na sledování stavebních forem jednotlivých slohů a jejich výtvarně-estetické hodnocení, analýzu užívaných stavebních materiálů, jejich vlastností a používaných stavebních technologií nebo například na studium lidských sídel jako dopravních uzlů či potenciálních vojenských cílů. Všechny namátkou jmenované přístupy jsou možné a zejména ty úvodem jmenované jsou nejčastěji uplatňovány. Tradiční společenskovědní přístupy studia lidských sídel nabízí sociologie - konkrétně sociologie města, vědy o umění - zejména dějiny architektury, obecné dějiny a další obory.

Naše práce vychází z interdisciplinárního přístupu, reprezentovaného konceptem sociální ekologie (human ecology), který byl před necelými sto lety etablován jako nový obor na Chicago University. Sociální ekologie představuje typický interdisciplinární přístup, utvořený v rámci sociologie, inspirovaný přírodovědnou ekologií a vyvinuvší se v rámci tzv. chicagské školy specifickým způsobem, který zásadně ovlivnil vývoj sociologického myšlení zejména ve Spojených státech. Přístup sociální ekologie je pro naši práci především historickým východiskem, jehož hlavní přínos shledáváme

v úsilí po komplexnosti postižení sociokulturní problematiky města. Jak dále uvádíme, důsledná systematická a schematičnost přístupu sociální ekologie, reprezentovaná zejména v díle jejího zakladatele Roberta E. Parka, byla zároveň největší slabinou takto koncipovaného přístupu. Důraz kladený na pěstování propracované metodologie výzkumu a studia městského prostředí, zcela v zajetí pozitivistických tradic¹, koncentroval zájem sociální ekologie na sledování a vyhodnocování rozsáhlého komplexu dílčích empiricky postižitelných kritérií a jejich komparaci, přičemž badatelské pozornosti zákonitě uniká řada podstatných jevů a souvislostí, které jsou, spíše než pod, nad její rozlišovací schopností.

Koncepce sociální ekologie představuje široce založené studium sociálního života v městském prostředí, přičemž inspirována přírodovědnou ekologií, nahlíží jednotlivé sociokulturní systémy jako živé organismy jako ekosystémy. Právě toto východisko považujeme za klíčové také pro naši práci. Sociální ekologie reprezentovaná chicagskou školou byla podrobována velmi tvrdé a z mnoha směrů vedené dobové kritice, vedoucí až k opouštění takto široce koncipovaného studia. Teprve až ve třetí třetině 20. století dochází k jisté renesanci myšlenek sociální ekologie, především jejího výchozího přístupu ke studiu člověka, respektive sociokulturních systémů jako součástí ekosystému Země. Je příznačné, že stále více pozic, ze kterých vycházely dobové kritiky sociální ekologie, jsou dnes považovány za překonané a neadekvátní. Vzhledem k aktuální dynamice sociokulturní změny, která zásadním způsobem proměňuje také prostředí, ve kterém se odehrává, tedy ekosystém Země, vzrůstá potřeba pěstovat přístupy, které by umožňovaly komplexní a celostní studium vztahu člověka a přírody.

¹ srv. PARK, R. E. 1915. The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the City Environment. In *American Journal of Sociology*, vol. 20, no. 5, p. 577-612.

Přírodovědná ekologie neovlivnila pouze sociologii. Také v rámci kulturní antropologie byl konstituován ekologií inspirovaný přístup, škola kulturní ekologie. V souvislosti s kritikami zdrcenou sociologickou sociální ekologií můžeme antropologickou kulturní ekologii považovat za atraktivní a módní směr. „Kulturní ekologie našla své využití zejména ve výzkumech lokálních sběračsko-loveckých nebo pasteveckých společností, ve kterých vztah k přírodnímu prostředí vystupuje nejvýrazněji a nejbezprostředněji.“² Kultura je pojímána jako adaptační mechanismus člověka na prostředí a badatelský zájem kulturních antropologů je soustředěn na vliv přírodního prostředí a jeho změn na sociokulturní systémy. Předmět výzkumu kulturní ekologie je v porovnání se sociální ekologií vymezen úžeji: je odmítáno užití biologických analogií pro vysvětlování sociokulturních jevů a chybí aspirace na poznání univerzálního, biologicky daného základu adaptace, který je vzhledem k různosti kultur považován za neexistující a proto nenalezitelný.

V současné době, kdy již prakticky neexistují žádné izolované lokální kultury, lze naopak společného globálního jmenovatele sociokulturních změn postihnout a pojmenovat. Pochopitelně, sociokulturní změny probíhají v konkrétním prostředí, které je zároveň v rámci těchto změn významně proměňováno. Kulturní a sociální změna, studovaná v rámci kulturní ekologie³, představuje pro naši práci ústřední nehodnotící kategorii, přičemž klademe důraz na co možná nejširší zachycení a nejuniverzálnější popis současných procesů sociokulturních změn, odehrávajících se v globální perspektivě a souvisejících s městským způsobem života. Pojmenováváme tedy základní zdroje současných sociokulturních

² SOUKUP, V. 2000: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha : Portál, s. 151.

³ např. STEWARD, J. H. 1972. *Theory of Culture Change. The Methodology of Multilinear Evolution*. Urbana and Chicago : University of Illinois Press.

změn a zabýváme se jejich reflexí v konkrétních přístupech, s důrazem na ty z nich, které považujeme za stávajících podmínek za reálně uplatnitelné.

Člověk utváří svá sídla ke svému obrazu, petrifikuje v nich sebe sama a svůj způsob vidění světa. Mimořádně přínosnými a inspirativními zdroji, které výrazně ovlivnily naše uvažování o městě, o tomto lidském světě, jsou publikace Richarda Sennetta *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities* (1992) a zejména *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization* (1994). Sennettova koncepce interpretuje tvorbu lidských sídel v souvislosti s měnícím se vnímáním a poznáváním lidského těla a vztahu člověka k tělu, od antiky po současnost. Protože žijeme v období radikální sociokulturní změny, jeví se tato na historickém vývoji založená interpretace nutnou pro vymezení porovnávací báze. Tento vztah je klíčem k řešení problému současných měst, jejichž hlavním problémem, se kterým se potýkal již starověký Řím, byla totální ztráta lidské míry, vedoucí k vytváření „megalopolitan elephantiasis (Mumford, L.)“⁴.

Problematika architektury bývá již tradičně prezentována především z pohledu rozdílů přístupů k utváření obytného prostředí v době předosvícenecké a poosvícenské. Zásadním přelomem je osvícenská změna paradigmatu, kdy se v pozitivismem prostoupené atmosféře postupně rodí architektonická moderna. Naše práce na tuto koncepci přímo navazuje a zabývá se na vybranými sociokulturními souvislostmi plánování lidských sídel ve 20. století.

Průmětnou rovinou naší práce je koncept trvalé udržitelnosti, jehož široké přijetí a uplatňování se stává stále naléhavějším, zejména v souvislosti se zesilováním dopadů průmyslové činnosti člověka na stav ekosystému Země.

⁴ KOTKIN, J. 2005. *The City. A Global History*. London : Phoenix, s. 27.

Městský život západního typu je přímo závislý na globálním čerpání externích zdrojů surovin a energií, jejichž spotřeba se neustále zvyšuje. Za několik málo let, aktuální odhady z roku 2007 uvádějí rok 2012, nebude možné již uspokojit poptávku po ropě, strategické surovině západního konzumního typu městského života, který vyznává stále větší množství obyvatel Země. Princip trvalé udržitelnosti je v rozporu především s dominantní a vysoce abstraktní liberálně orientovanou ekonomickou doktrínou, zásadně ovlivňující motivaci lidského chování a jednání, vedoucí k devastaci životního prostředí, ale i člověka samotného.

V naší práci komentujeme také dílčí příklady zásadních zásahů člověka do prostředí, které představuje těžební činnost, konkrétně v severočeské hnědouhelné pánvi, znamenající navíc konflikt legislativní (horní zákon versus ochrana životního prostředí) a konflikt v definování veřejného zájmu (kapitola *Těžba*). Součástí práce jsou i dílčí rámcové kasuistiky, vycházející z uvedených teoreticko-metodologických východisek a prezentující danou problematiku na konkrétních praktických příkladech. Byly zvoleny dvě metody: vlastní, zkušenostní báze, žitá zkušenost (kapitoly *Praha a Těžba*) a prezentace vybraných výsledků reprezentativního sociologického výzkumu české populace, který měl autor možnost zpracovat téměř samostatně v rámci rozsáhlého výzkumného projektu⁵ svého pracoviště (viz Příloha). Oba uvedené příklady představují různé metody mapování reality, od čistě individuální zkušenostní báze až po sofistikovanou metodologii reprezentativního empirického výzkumu.

Vedle četných zkušeností s řešením řady grantových projektů a výzkumných úkolů je práce ovlivněna zpětnými vazbami, které poskytuje pedagogická činnost, z nichž nejvíce

⁵ MATĚJŮ, M. et al. 2005. *Proměny kultury a umění v české společnosti na prahu 21. století : lokální a globalizační trendy*. Praha : Katedra teorie kultury (kulturologie) FF UK v Praze.

inspirativní je vedení seminářů. Vedle přednáškové činnosti na FF UK v Praze, katedře teorie kultury (kulturologie), Mezinárodní vysoké škole podnikatelské a právní a na Pražské vysoké škole psychosociálních studií, vede autor semináře ke Kulturní a sociální ekologii (FF UK, od r. 2001) a Kulturní a sociální antropologii městských sídel (PVŠPS, od r. 2003).

Práce prezentuje na základě uvedených tématických okruhů, dílčích empirických a teoretických přístupů syntetizující, výrazně interdisciplinární pohled na člověka, vytvářejícího svůj svět. Slovy Sørensa Kierkegaarda, každá doba je zanícená pro svou ideu a pro tuto ideu je ochotna bořit a budovat a je ke všemu, kromě vlastní ideje násilná, bezuzdná a bezohledná: „Jestliže jedinec má oporu v nějaké iluzi, nepotřebuje ani zdaleka tak velkého úsilí, aby něco vykonal.“⁶ Zanícená doba vše boří a převrací, žene se kupředu. Funguje na principu nadšení. „Je možné dělat kvůli principu všechno, a přitom ujít jakékoli osobní odpovědnosti. Lidé boří kvůli principu to, čemu se sami obdivují.“⁷ Pokud je ovšem ona dominantní idea v rozporu se základními principy humanity, vytváří svět neodpovídající lidským měřítkům. Právě architektura a tvorba lidských sídel obecně má jedinečnou schopnost zhmotňovat tuto dobovou *zanícenost* a vytvářet konkrétní prostorové formace, reflektující měřítko lidská, či ta, která vycházejí z abstraktních principů odtržených od integrální podstaty lidské bytosti.

1.1 Interdisciplinární, kulturologický přístup

Východiska naší práce spočívají v takových přístupech ke městu, které jsou výsledkem uplatnění interdisciplinárního pohledu na studovanou problematiku, přičemž pro vytvoření takového paradigmatu je příznačná zakotvenost v již

⁶ KIERKEGAARD, S. 1969: *Současnost*. Praha : Mladá fronta, s. 12.

⁷ tamtéž, s. 58.

etablovaném vědeckém přístupu, v našem případě sociologickém, a rozšíření jeho perspektivy o jiný vědecký pohled, konkrétně přírodovědné ekologie. Předmětem takto utvořeného nového paradigmatu zůstává člověk, nahlížený nyní v širších souvislostech. Nově artikulovaná metodologie, vycházející z obou nebo více zdrojů se zpravidla nevyhne problému charakterizovaném terminologickými a definičními roztržkami. Zejména různě silná nevraživost představitelů a zastánců *mateřských* směrů k novému metodologicky rebelujícímu *dítku* mívá dlouhý poločas rozpadu. Přitom společným předmětem zájmu všech společenských i několika přírodních věd je - člověk.

Specifický postoj mezi jednotlivými společenskými vědami zaujímá kulturologie, představující vhodný interpretační rámec pro široce koncipované studium dynamiky vztahu člověka k přírodě, který se v rámci kultury a jako kultura dlouhodobě utváří. Studium vztahu člověka k přírodě je ústředním tématem této práce. Člověk byl vždy integrální součástí přírody a příroda nikdy netvořila pouhé kulisy lidského bytí. Představa jakékoliv separátní existence člověka a přírody není objektivní. Předmětem kulturologického studia je široce, neaxiologicky pojímaná kultura, vymezená Tylorovou antropologickou definicí⁸. „Pojem kultura začal být užíván k označení třídy věcí a jevů, jimiž se člověk odlišuje od zvířete. (...) Kultura z tohoto hlediska vystupuje jako specificky lidský atribut - způsob přetváření světa člověkem. S odstupem času lze konstatovat, že Tylorova definice kultury nikdy nezestárla, ale naopak se stala výchozím bodem většiny moderních antropologických teorií kultury.“⁹ Dodejme, nejen antropologických teorií kultury, ale v podstatě všech neaxiologických pojetí kultury. „Nejvlivnější koncepci

⁸ TYLOR, E. B. 1871. *Primitive Culture : Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art and Custom*. London : Murray.

⁹ SOUKUP, V. 2000. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha : Portál, s. 15.

kulturologie jako samostatné vědní disciplíny vypracoval v první polovině 20. století americký kulturní antropolog L. A. White. Současná kulturologie ovšem není pouhým oživením myšlenek tohoto vědce, ale představuje bezprostřední reakci na stále větší dezintegraci a diferenciaci výzkumů člověka, společnosti a kultury. (...) Na rozdíl od jednotlivých speciálních věd, které studují kulturu z různých zorných úhlů a v různé rovině abstrakce, kulturologie se pokouší tuto roztržitost překonat a odhalit vnitřní vztahy, které mezi jednotlivými dimenzemi kultury reálně existují.¹⁰

Kulturologie vytváří integrační bázi pro syntézu poznatků společenských i přírodních věd a usiluje o jejich generalizaci.

Studujeme-li kulturu, jedná se téměř vždy o studium dynamického procesu. Kultura má dynamickou povahu a studium současné kultury je zpravidla studiem kulturní změny. Kultura je utvářena člověkem a zároveň člověka formuje. Existence kultury bez člověka je nemyslitelná a člověk bez kultury taktéž. Pouze skrze člověka kultura existuje a člověk existuje jako člověk v rámci kultury a díky kultuře. Jak jsme již uvedli, člověk je integrální součástí přírody. V tomto interpretačním rámci je tedy také příroda přetvářena v procesu kulturní změny.

1.2 Východiska ekologická

Ekologie, vymezená jako věda biologem Ernestem Haecklem v roce 1868, představuje komplexní a výrazně interdisciplinární přístup, v jehož rámci můžeme usilovat o uchopení problematiky člověka, žijícího v určité společnosti a v určitém prostředí, které sdílí s dalšími živými organismy.

¹⁰ tamtéž, s. 194-195.

V globálním pohledu je toto prostředí ekosystémem Země, tvořeným abiotickými, biotickými a antropogenními složkami.

Řecké slovo *oikos* znamená dům, *logos* pak řád, princip. „Smyslem ekologie je zkoumání základních zákonitostí uspořádání obydlí a vztahů mezi jeho obyvateli - nejen lidskými, ale v nejširším pojetí celé přírody.“¹¹

Ekologie člověka je jedním z oborů obecné ekologie. Zabývá se interakcí člověka, respektive společnosti a přírody, respektive prostředí. Ekologický determinismus vztahovaný tradičně na vlivy prostředí na konkrétní lokalizovanou kulturu můžeme vhodně extrapolovat na celek lidstva, determinovaný ekosystémem Země a jeho limity.

Právě v rámci ekologie člověka se konstitovaly dva protikladné postoje k městu: První pojímá město jako nejvyspělejší, nejsofistikovanější a nejkomplexnější výtvar lidské kultury, přičemž kultura představuje nadbiologickou formu adaptace lidského druhu a městské prostředí umožňuje emancipaci člověka, vymanění se z přírodních vazeb. Druhý postoj vnímá město jako prostředí samotnému člověku nepřátelské, mající dehumanizující rysy, které je navíc v rozporu s fungováním přírody jako takové. Právě v takto otevřených tématech spatřujeme vhodné východisko pro naše uvažování, vyplývající zejména z nutnosti oba zmíněné postoje revidovat.

Podobně, jako se ekologizuje sociologie (viz níže), existuje také tendence k sociologizaci ekologie. Tento aspekt zdůrazňuje Otis Dudley Duncan, jeden z nejvlivnějších sociologů 20. století, který ve svých výzkumech sociálně prostorové struktury měst vychází ze sociální ekologie (human ecology), když upozorňuje na průkopnického ekologa (pioneer ecologist) Stephena A. Forbese a jeho článek k pojetí

¹¹ HRŮZA, J. - OPPLOVÁ, M. 1996. *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. Ostrava : VŠB - Technická univerzita, s. 63.

humanizované ekologie (humanized ecology) (srv. Duncan, 1969, s. 460), z něhož citujeme: „Ekologie je, ve zkratce, ze všech biologických věd humanitní vědou *par excellence*, a pokud ji připravíme o její ekonomický činitel, vyčleníme ekonomii z biologie. (...) Pokud je ekologie vědou o vztazích organismů a jejich prostředí, zahrnující ovšem *interakce* mezi prostředím a organismem, a pokud člověk sám je organismus, pak na jedné straně vztahy interakcí mezi rostlinami a živočichy a na druhé straně člověka, jsou záležitostmi ekologie a jsou součástí celku aplikované biologie. (...) Ekologický systém světa existujícího ve 20. století musí zahrnovat člověka 20. století jako svůj dominantní druh.“¹² Ne fúze, ale inteligentní kooperace je to, po čem bychom měli volat (srv. Forbes: 1922).

„Ekologie, nyní jako samostatný obor, protíná napříč ostatní biologické vědy (...) formuje nedílné součásti každé z nich a zároveň je pojítkem jednoty mezi nimi. (...) Vztah samotného člověka k jeho prostředí je nedělitelnou součástí ekologie; protože on je organismus a ostatní organismy jsou součástí jeho prostředí.“¹³ Potud tedy k východiskům spočívajícím v přírodovědné ekologii, ze které je pro naši práci klíčové jednotné pojetí člověka jako integrální součásti ekosystému. Jako omezení diskurzu přírodovědné ekologie bývá ve společenských vědách uváděna neochota ekologů připustit, že by člověk jako součást ekosystému byl determinován jinými, než biologickými faktory, tedy kulturou. Ekolog Stephen A. Forbes naznačil, že komplexně vnímaný člověk, tedy včetně své kultury, od níž je neoddělitelný, může být studován v rámci přírodovědné ekologie, o které pojednává jako o vědě humanitní.

¹² FORBES, S. A. 1922. The Humanizing of Ecology. In *Ecology*, vol. 3, no. 2, s. 90.

¹³ C. d., s. 89-90.

1.3 Východiska sociologická

Naše práce čerpá z díla řady sociologů, její dílčí část je realizována s uplatněním metodologie reprezentativního sociologického výzkumu, často citujeme sociologické studie. Tuto skutečnost považujeme za přirozený důsledek společného středobodu zájmu sociálních věd, kterým je - člověk. Právě člověk v městském prostředí byl a je zejména sociologickou doménou, ale bez přispění přístupů ostatních společenských věd zůstává nahlížen pouze parciálně. Miloslav Petrusek a Alena Vodáková v úvodu *Velkého sociologického slovníku* poznamenávají: „Slovník záměrně přesahuje do řady souvisejících oborů - a v tomto smyslu je někdy spíše slovníkem sociálních (či humanitních) věd než sociologickým slovníkem v užším slova smyslu. Podařilo se získat specialisty a odborníky z řady příbuzných oborů, kteří pochopili, že všechny sociální a humanitní vědy se zčásti sociologizují a že sociologie se naopak historizuje, ekologizuje, antropologizuje, psychologizuje (...) atd., že obojí je přirozené a nevyhnutelné.“¹⁴ Ekologizace sociologie, případně v předcházející kapitole zmíněná sociologizace ekologie, jsou konkrétními příklady uplatnění interdisciplinárního přístupu ve vědě, který mívá zpravidla svůj počátek ve vzájemné interakci více teoretických a metodologických koncepcí z různých vědeckých disciplín. Stupeň interakce jednotlivých přístupů je různý, počíná inspirací a čerpáním poznatků z jiného nebo jiných oborů a může vést až k pokročilé integraci více vědních přístupů, případně až k ustanovení nové vědecké disciplíny.

V posledním příspěvku sborníku *Environment and Cultural Behavior*¹⁵ je otištěn text *From Social System to Ecosystem* od již zmiňovaného Otise Dudley Duncana, zveřejněný původně v

¹⁴ *Velký sociologický slovník*. 1996. Praha : Karolinum, s. 6.

¹⁵ VAYDA, A. P. (ed) 1969: *Environment and Cultural Behavior. Ecological Studies in Cultural Anthropology*. New York : The Natural History Press.

periodiku *Sociological Inquiry*: „Smog, ačkoliv je tak nápadným případem a zcela v centru pozornosti člověka, není izolovaným příkladem toho, jak problémy kolektivní lidské existence vyžadují pro adekvátní konceptualizaci ekosystémový rámec. Samozřejmě se nechci přit o tom, že se sociologové musejí nějak zatěžovat břemenem celostního výzkumu, navrhovaného takovou konceptualizací. Věda je přeci jen jedním z našich nejlepších příkladů výhod dělby práce. Práce může být ale efektivně rozdělena pouze tehdy, pokud jsou artikulovány příslušné podúlohy (sub-tasks); ve vědecké práci je taková artikulace dosažena užitím společného konceptuálního rámce. Sociologové smí, nebo nesmí - nejsem v tomto zvláště optimistický - přijmout výzvu k souboji zkoumat sociální život člověka jako fáze (phase = též proměny) ekosystému, se všemi revizemi ve svých vzorcích myšlení, které tento druh formulace bude vyžadovat. Pokud se vyhnou odpovědnosti, bohužel, ostatní disciplíny nejsou nepřipravené převzít vedení. Antropologie nedávno demonstrovala svou ochotu přijmout ekologické koncepty (...) (mezi jinými je zde uveden Steward 1955 - pozn. aut.). Sama geografie nemůže zapomenout, že si činila nárok na sociální ekologii (*human ecology* - pozn. aut.) dříve, než sociologie.“¹⁶

1.4 Sociologická sociální ekologie (human ecology)

V rámci sociologického myšlení vznikla ve Spojených státech před necelými sto lety tzv. chicagská škola, která se koncepčně věnovala problematice měst, zejména pak studiu člověka ve velkoměstském prostředí. Tento nově vzniklý směr byl nazván *human ecology*, a do češtiny je překládán jako sociální ekologie, v užším významovém pojetí i jako ekologie

¹⁶ DUCAN, D. O. 1969: *The Ecosystem Concept and the Problem of Air Pollution*. In.: *Environment and Cultural Behavior. Ecological Studies in Cultural Anthropology*. New York : The Natural History Press, s. 465.

města (srv. Giddens, 2005, s. 449-450) nebo humánní ekologie (srv. Musil, 2003, s. 141). Sociální ekologie nejen že vytvořila univerzální, širokou platformu pro studium člověka a prostředí, ale na několik desetiletí významně ovlivnila sociologické myšlení samotné.

Autorem názvu sociální ekologie (human ecology) je Robert E. Park, který tento nový společenskovední přístup nejen definoval, ale charakterizoval jej jako základní společenskou vědu, úzce provázanou s geografii a biologií a poskytující základy pro sociologii, ekonomii a politologii. Načrtl podobnosti a rozdílnosti ekologie člověka s ekologií rostlin a zvířat a rozvinul její základní problémové okruhy: bydlení (obývání; habitat), symbióza, konkurence, segregace, sukcese, mobilita a dominance (srv. Burgess, 1953). Ekologie člověka představuje komplexní uchopení ekologické, kulturní a sociální problematiky života člověka v městském prostředí.

Pro východiska naší práce je podstatný zejména soustředěný zájem představitelů chicagské školy o město, kteří v rámci sociální ekologie (human ecology) studují město jako komplex, utvářený různými projevy lidského chování v ekonomické, sociální a politické sféře. Chicagská škola, jejíž hlavní představitelé Robert E. Park a Ernest W. Burgess byli významně ovlivněni myšlením Georga Simmela¹⁷ a Park byl také jedním z prvních, kteří obeznámili americkou sociologii právě se Simmelovými myšlenkami.

Georg Simmel spatřuje hlavní rozdíl mezi velkoměstským a jiným prostředím, venkovem či vesnicí, v množství vnějších a vnitřních podnětů a v rychlosti jejich střídání, které vedou v případě města ke stupňování nervového života individua (srv.

¹⁷ Jak uvádí Lee Braude (BRAUDE, L. 1970. "Park and Burgess": An Appreciation. In *The American Journal of Sociology*, vol. 76, no. 1, p. 2.), Simmel je absolutně nejcitovanějším autorem v Parkově a Burgessově Úvodu do sociologie (Introduction to the Social Science) z roku 1924 - je zde citován 43x (následován Thomasem s 37 citacemi, dále je uveden 25x Durkheim, 24x Cooley a pouze 3x Max Weber).

Simmel, 2003, s. 34-35). „Z toho vyplývá především intelektuální charakter velkoměstského duševního života, (...) rozumovost, chápána jako prezervativ subjektivního života proti násilnostem velkoměsta.“¹⁸

Park a Burgess zásadně ovlivnili metodologii sociologického výzkumu. „Co se musí student naučit (...) je jak získat fakta, spíše, než formulovat názory.“¹⁹ „Park a Burgess poskytli přesně definovanou a ohraničenou koncepci, podpořenou myriádou ilustrací, kterou naservírovali jako jádro systematické analýzy lidského života ve společnosti. (...) Standardizace takových konceptů jako interakce, komunikace, sociální proces, kompetice a kolektivní chování odstranily rozdíly v zaměření jednotlivých sociologů.“²⁰ Park a Burgess se vypracováním systému klasifikace a výzkumného referenčního rámce významně zasloužili o respektování rigorózního sociologického výzkumu.

V době vzniku sociální ekologie byla samotná přírodovědná ekologie živočichů a rostlin mladou vědou, která se ale poměrně rychle etablovala a získala respekt. R. D. McKenzie, Parkův žák, definoval sociální ekologii (human ecology) jako „studium prostorových a časových vztahů lidských bytostí ovlivněných výběrovými, distributivními a akomodačními silami prostředí“²¹ s tím, že v první části definice je patrný důraz na vyjádření kontinuálního procesu změny a její druhá část prozrazuje silný vliv evolucionismu. Jak McKenzie dále poznamenává, rostlinný ekolog (plant ecologist) si je vědom účinku boje o prostor, potravu a světlo, ale sociolog selhal

¹⁸ SIMMEL, G. 2003: *O podstate kultúry*. Kalligram : Bratislava, s. 35.

¹⁹ BURGESS, E. W. - PARK, R. E. 1924: *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago : University of Chicago Press, p. v-vi. Zdroj: BRAUDE, L. "Park and Burgess": An Appreciation. In *The American Journal of Sociology*, vol. 76, no. 1, 1970, p. 5.

²⁰ BRAUDE, L. 1970. "Park and Burgess": An Appreciation. In *The American Journal of Sociology*, vol. 76, no. 1, p. 5-6.

²¹ MCKENZIE, R. D. 1924. The Ecological Approach to the Study of the Human Community. In *The American Journal of Sociology*, vol. 30, no. 3, p. 288.

v rozpoznání stejného procesu v lidské společnosti (srv. McKenzie, 1924, s. 288). Princip kompetice, který vyjadřuje soutěžení v přírodě, tedy i mezi lidmi, byl považován za ústřední zdroj uspořádávání společnosti, mající také svou nezbytnou prostorovou dimenzi v jednotlivých typických městských územích. Dlužno podotknout, že pro svůj biologismus byla chicagská škola velmi ostře kritizována, i když - jak již bylo řečeno - většina výchozích pozic kritik postupně ztratila své opodstatnění.

Člověk od nepaměti vyhledává a uzpůsobuje si prostředí podle svých potřeb. Jistě bychom mohli s McKenziem zajímavě polemizovat o jím vytyčených hranicích mezi rostlinnou a živočišnou ekologií a sociální ekologií, konkrétně například o nemožnosti mobility rostlin, případně o dalších aspektech, které od 30. let 20. století odhalili přírodovědci a které dnes považujeme za součást obecného vzdělání. Velmi inspirativní byla pro naši práci McKenzieova nadčasově platná ekologická klasifikace 4 typů lidských komunit:

1. typ: komunita zajišťující primární služby, jako jsou zemědělská výroba, rybnářství, těžba surovin a dřeva. Tento 1. typ zajišťuje přísun konzumních komodit do distribučního systému.

2. typ: obchodní komunita zajišťující oboustrannou distribuci komodit, které shromažďuje ze širšího okolí od komunit 1. typu a distribuuje tyto komodity do vzdálených trhů, stejně, jako komodity ze vzdálených trhů distribuuje lokálním komunitám 1. typu.

3. typem je industriální město, místo zpracování komodit. Narozdíl od typu 1. a 2. neexistují limity pro růst industriálního města, města, ve kterém převažuje industriální výroba. McKenzie dále dělí industriální města na ta, která zásobují lokální (národní) a světový trh (respektive

zahraniční trhy), ale toto rozdělení je v aktuální éře globalizace postindustriálních měst již nepodstatné.

4. typ komunity je takový, který nemá žádnou funkci v produkci a distribuci komodit a je pro něj typické zaměření na rekreaci, je vzdělávacím nebo politickým centrem, obrannou, trestaneckou nebo charitní kolonií (srv. McKenzie, 1924, s. 290-291).

Pochopitelně, prolínání vlastností všech typů komunit je běžné. Vymezení 4. typu komunity je sice, s výjimkou současných rekreačních oblastí, značně diskutabilní, nicméně spíše než dobovou realitu ilustruje vize a plány tehdy se probouzející moderní architektury a moderního urbanismu, přičemž právě chicagská škola byla úzce spjata zejména s urbánní sociologií.

Chicagská škola aplikuje svá ekologická východiska na město a snaží se ho popsat jako přírodní proces. Vývoj města a jeho dopady nejsou snadno kvantifikovatelné a nezasahují jen část společnosti, jak tvrdí další představitel chicagské školy Louis Wirth: „stupeň, kterým může být současný svět označen jako *urbánní*, není úplně a přesně měřitelný dle podílu obyvatelstva žijícího ve městech. Vlivy, kterými působí město na sociální život člověka, jsou větší, než by vyplývalo z tohoto podílu, protože město není jen obydlím a pracovištěm moderního člověka, ale je iniciačním a řídicím střediskem ekonomického, politického a kulturního života, které stahuje i ty nejbvzdálenější části světa na svůj orbit a propojuje rozdílné oblasti, lidi a aktivity do vesmíru (into a cosmos).“²² Urbanismus představuje pro Wirtha životní styl, což zdůvodňuje tvrzením, že městský způsob života je v moderních společnostech charakteristický pro sociální život jako celek.

²² WIRTH, L. 1938. Urbanism as a Way of Life. In *The American Journal of Sociology*, vol. 44, no. 1, p. 2.

Jak poznamenává Louis Wirth, většinu toho, čím se sociální ekologie zabývá, studují méně systematickým a vědeckým způsobem geografové, historici a filozofové v rámci obecného tématu *environmentalismu*. Stejně tak urbánní a rurální sociologové studovali lidskou společnost z postojů, které byly až později nazvány ekologickými.

Samotný environmentalismus představuje především způsob komplexního přístupu, zaměřeného na interakci prostředí (přírody) a člověka (společnosti). Environmentalistické záblesky různé intenzity můžeme pozorovat již v dílech antických autorů a mezi novějšími bývá uváděn například Montesquieu. „Montesquieu (...) naznačil, že historické příčiny rozvoje a úpadku národů a jejich blahobytu nespočívají v osobních postojích a vůli vládců, ale jsou dány souhrnem různých objektivních sociálních podmínek a přírodních faktorů“²³. Základním postulátem environmentalismu je tedy konstatování o významném vlivu přírodního prostředí na rozvoj či úpadek konkrétní lokální společnosti.

V 60. letech 20. století se pak environmentalismus etabloval jako politická ideologie, která zejména v posledních letech nabývá zejména se sílícími projevy klimatických změn na svém významu. V současné době, kdy mají dopady lidské společnosti západního typu globální důsledky, rozšířil se záběr environmentalismu také o studium zpětné vazby, jako vlivu dominantní globální kulturní konfigurace v globálním prostředí, tedy na ekosystém Země. Ekologie jako přírodní věda se částečně kryje s environmentalismem, způsobem uvažování.

Nejen prostředí ovlivňuje člověka a společnost, ale člověk ovlivňuje stále významněji samotné prostředí. Tento aspekt lidské činnosti zachytily vědy jako antropologie, geografie, sociologie a demografie již v 19. století, nicméně jej popisovaly zejména jako vliv člověka na podobu krajiny a

²³ BUDIL, I. 2001: *Za obzor Západu*. Praha : Triton, s. 349-350.

naopak, jako vliv tvárnosti krajiny na člověka. Park a Burgess nevytvořili zásadně novou koncepci, „spíše provedli čerstvou a novou rekonceptualizaci existujícího materiálu“²⁴.

Sociální ekologie (human ecology) vznikla ve Spojených státech a sledovala vývoj moderních amerických velkoměst, převážně v první třetině 20. století. Vzhledem ke skutečnosti, kdy dominující silou současné sociokulturní změny je ekonomická globalizace, vyznačující se difúzí kulturních elementů i celých komplexů spojených s globálně působícími ekonomickými subjekty, jejichž kořeny často pocházejí z dosud nejsilnější světové ekonomiky, mají aktuální procesy sociokulturní změny shodný základ a tedy i do jisté míry podobnou povahu, pochopitelně se značně globalizací proměněnými funkcemi samotného města (více v kapitole *Redefinice funkcí města*).

Velký význam na pokračování tradic sociálně-ekologického myšlení měl vedle Otise Dudley Duncana především Amos Hawley. Jak sám potvrzuje, spekoval několik let o možnostech jednotné teorie sociální ekologie (human ecology). Během téměř 40 let jej v souvislosti se sociální ekologií neminulo velké množství kritiků a protiargumentů, ať od kolegů či absolventů (srv. Hawley: 1986, s. vii-viii). „Má závaznost chicagské školy, zejména R. E. Parkovi, E. W. Burgessovi a R. D. McKenziemu, je zřejmá.“²⁵ Z kritických postojů, které *seriózní* zájem o sociální ekologii na delší dobu *odstavily na vedlejší kolej* (ve srovnání např. s atraktivními tématy kulturní a sociální antropologie), setrvává Hawley prakticky už jen u kritik vyhraněného pozitivistického přístupu: „Robert Park (1929) zašel tak daleko, že se domníval, že sociologie se

²⁴ BRAUDE, L. 1970. "Park and Burgess": An Appreciation. In *The American Journal of Sociology*, vol. 76, no. 1, p. 2.

²⁵ HAWLEY, A. H. 1986: *Human Ecology. A Theoretical Essay*. Chicago : The University of Chicago Press, p. viii.

stane vědeckou do té míry, jak bude možné sociální vztahy redukovat na měřítko vzdálenosti.“²⁶

Hawleyův přístup pojmání prostředí, populace a ekosystémů se vyznačuje logickou soudržností, komplexností a celistvostí. „Technologie a kultura jsou obě klasifikačními termíny elementů, to znamená, vzorci chování ekosystému. Pro účely analýzy je naprosto patřičné rozdělit celek do jeho částí. (...) Kultura a její podtřída technologie, a organismus nebo systém jsou různými aspekty stejného fenoménu. Kultura je ekosystém, nahlížený analyticky; ekosystém je kultura nahlížená synteticky.“²⁷

Hawleyovo paradigma sociální ekologie (human ecology) má pět základních součástí: 1) lidské sociální systémy jsou spjaté s územím (territorially based); 2) tyto sociální systémy jsou považovány za mechanismy, kterými se populace adaptují na svá prostředí; 3) adaptace je proces kumulativní změny a je nevratná; 4) organizační principy lidských sociálních systémů mohou být založeny na vztahu mezi systémy a jejich prostředím; 5) protože je adaptace vlastností komplexních systémů, spíše než součástí, sociální ekologie musí být zaměřena na analýzy v makroúrovni (macro-level analysis). Těchto pět součástí činí ze sociální ekologie teorii změny a organizační strukturu lidských sociálních systémů (srv. St. John, 1985, s. 201).

Práce Amose Hawleye představuje navázání především na východiska sociální ekologie chicagské školy a jejich částečnou reformulaci. „Hawley ve snaze zachránit humánní ekologii odmítl to, co považoval za jednostrannou geografickou (prostorovou) orientaci chicagské školy. Tvrdil, že jádrem ekologické analýzy nemůže být sociálně prostorová analýza měst, nýbrž to, jak se populace kolektivně a nevědomky adaptují na své okolí. Humánní ekologie se nemůže zabývat

²⁶ tamtéž, s. 2

²⁷ tamtéž, s. 29

motivacemi a postoji, jak to činí sociální psychologie.“²⁸ Současné práce v oblasti sociální ekologie (human ecology) se ve svých východiscích právě na Hawleye často odvolávají²⁹. Přínosné zhodnocení historického vývoje sociální ekologie (human ecology) jako *následného překroucení teorie sociální ekologie Roberta Parka* je součástí inspirativní publikace sociologa a antropologa Davida R. Mainese nazvané *Chybné povědomí - interakcionistický pohled v sociologii*³⁰, kde se zabývá vlivem kritik na desinterpretaci některých původních přístupů, mezi nimiž nechybí Parkova koncepce sociální ekologie.

V sedmdesátých letech 20. století se k tradicím původní sociální ekologie (human ecology) hlásí například Jürgen Friedrichs a Bernd Hamm, nejvýznamnější představitelé neoekologické školy, zdůrazňující, že člověkem utvářený prostor a jeho struktura jsou součástmi společnosti, čímž odmítají Hawleyovu výše zmíněnou kritiku chicagské školy. „Na rozdíl od Spojených států lze v západní Evropě pozorovat v posledních letech obnovování zájmu o humánní ekologii a její doplňování o nové pohledy. Peter Saunders, který ještě před 15 lety kritizoval paradigma humánní ekologie, nedávno zakončil přehled soudobé urbánní ekologie pozoruhodným konstatováním: *Podstatným poznatkem R. E. Parka, poznatkem, který byl kdysi pro urbánní sociologii ústředním, který je však dnes většinou ignorován, nebo prostě zapomenut, je skutečnost, že městské systémy jsou strukturovány zčásti procesy, které působí nezávisle na lidských záměrech, procesy, které odrážejí jak vrozené instinkty lidských bytostí, tak rozvinutou logiku*

²⁸ MUSIL, J. 2003: Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950–2000. In *Sociologický časopis*, vol. 39, no. 2, p. 142.

²⁹ např.: NAUSER, M. – STEINER, D. (eds.). 1993: *Human Ecology. Fragments of Anti-Fragmentary Views of the World*. New York : Routledge, Abingdon; BERKOWITZ, A. R. – HOLLWEG, K. S. (eds.). 2003: *Understanding Urban Ecosystems. A New Frontier for Science and Education*. New York : Springer-Verlag.

³⁰ MAINES, R. D. 2001: *The Faultline of Consciousness. A View of Interactionism in Sociology*. New York : Walter de Gruyter.

prostorových forem. Je to poznatek, který k naší velké škodě nebereme v úvahu. (...). Podobně se přihlásil k biotickému východisku humánní ekologie další britský sociolog, a to Peter Dickens (...). Saunders zdůrazňuje, že soudobá sociobiologie, která v podstatě vychází z podobných axiomů jako R. E. Park, vysvětluje pravděpodobně nejrealističtěji formování spontánně vznikajících etnických přirozených oblastí v soudobých velkoměstech. Prostorová blízkost lidí, kteří jsou si svou kulturou blízcí, je přirozeným efektem potřeby bezpečí.“³¹

Překlad *human ecology* jako *sociální ekologie*, který v naší práci užíváme, byl po 2. světové válce etablován také v německé a polské sociologii (srv. Musil: 2003, s. 151).

1.5 Univerzálnost přístupů *human ecology*

Sociální ekologie a kulturní ekologie rozšiřují sociologické a antropologické paradigma specifickým způsobem. „Základní význam pojmu ekologie je *adaptace na prostředí*. Od časů Darwina je prostředí koncipováno jako celková síť života, ve které se všechny rostliny a živočišné druhy navzájem ovlivňují fyzickými vlastnostmi v rámci určité jednotky teritoria.“³²

Gerald G. Marten, zoolog z University of California, Berkeley, nyní profesor na School of Policy Studies na japonské Kwansei Gakuin University, pojmenovává společnou charakteristiku ekosystémů a sociálních systémů jako *resilienci*, což bychom mohli volně přeložit jako pružnost, nezlomnost, která umožňuje jejich nepřerušené fungování i navzdory občasným vážným systémovým poruchám (srv. Marten, 2003, s. 169). „Resilientní ekosystémy jsou páteří

³¹ MUSIL, J. 2003: Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950-2000. In *Sociologický časopis*, sv. 39, č. 2, s. 156.

³² STEWARD, J. H. 1972: *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago, s. 30.

udržitelného environmentálního podpůrného systému.“³³ Marten podrobně rozpracovává další společné vlastnosti ekosystémů a sociálních systémů, včetně negativních a pozitivních zpětných vazeb, tedy homeostatického mechanismu. Vyzdvihuje také význam redundance, ve smyslu diverzifikace a duplikace funkcí, které představují možná alternativní východiska, pokud je narušeno fungování systémů.

„Proces vytváření ekosystémů a sociálních systémů je shodný s biologickou evolucí. Biologická evoluce je založena na genetických mutacích, které přežijí proces přirozeného výběru. (Každá genetická mutace je *novinkou*.) Biologická evoluce je pomalá, protože genetické mutace jsou náhodnými změnami, které jsou obvykle zhoubnými. Jen příležitostně jsou mutace natolik výhodnými, že přežijí přirozený výběr. Lidská kultura se také vyvíjí. Mutacemi kultury jsou nové ideje.“³⁴

Martenovo paradigma vychází z evolucionismu a je příkladem interpretace kulturní změny vycházející ze stejných zákonitostí, na jejichž základě fungují ekosystémy. Jako klíčovou vlastnost systémů popsal právě resilienci, o které dále uvádí: „Resilience je žádoucí, ale může kolidovat s ostatními společenskými cíli, které jsou stejně výhodnými. Efektivita, například, se stala rozhodující pro moderní komerční podnikání, protože nízké provozní náklady jsou zásadní pro přežití. Ekonomická efektivita a resilience jsou často v rozporu, protože redundance, která posiluje resilienci vyžaduje další náklady a námahu. Ekonomické tlaky na redukci resilience vzrůstají s tím, jak se zostřuje konkurence v globální ekonomice.“³⁵ Marten spatřuje další konflikt v protichůdnosti aktuální strategie udržování stability sociokulturních systémů, která je na úkor resilience. Vysokého

³³ MARTEN, G. G. 2003: *Human Ecology. Basic Concepts for Sustainable Development*. London : Earthscan, s. 169.

³⁴ tamtéž, s. 51.

³⁵ tamtéž, s. 170.

stupně stability moderní společnosti dosahujeme díky obrovské spotřebě energií, především fosilních. Současný civilizovaný člověk není absolutně připraven na přerušení dodávek externích energií (srv. Marten, 2003, s. 170-171). Toku energií v ekosystémech, včetně interpretace zákonů termodynamiky, věnuje Marten značnou pozornost. Základní a zásadní odlišnost mezi ekosystémem a sociálním systémem spatřuje v cyklu spotřeby materiálů a energií: zatímco ekosystémy jsou značně soběstačné a jejich jediným externím zdrojem je zpravidla pouze sluneční energie, jejich metabolismus je víceméně uzavřeným systémem, spotřebovávajícím obnovitelné zdroje potravy a produkujícím malé nebo téměř žádné množství jinak využitelných odpadních látek, případně snadno odbouratelný odpad. Sociální systémy naopak charakterizuje jednosměrný, neuzavřený tok materiálů a energií, vyžadující stále rostoucí materiálové a energetické vstupy a produkující ohromné množství odpadů všech skupenství, často nebezpečného svou toxicitou nebo i radioaktivitou.

Martenova kniha prezentuje také konkrétní případové studie pojednávající o rybaření na tureckém pobřeží, o lesním hospodářství v Japonsku a o kolapsu zavlažovacích systémů v Mezopotámii.

Předmluvu k této knize napsal Maurice Strong, bývalý generální tajemník Konference OSN o životním prostředí a rozvoji (UN Conference on Environment and Development), kde uvádí: „Ačkoliv sociální ekologie (human ecology - pozn. aut.) prokázala svůj význam jako interdisciplinární přístup pro řešení environmentálních problémů, nedosáhla dosud jasné shody se zavedeným teoretickým systémem. Přišel čas, aby se sociální ekologie stala samostatnou (major = i hlavní obor...) specializovanou vědní disciplínou“³⁶.

³⁶ tamtéž, s. iii.

Za podstatnou považujeme nejen existenci samotné knihy, ale také vlnu debat a kladných recenzí, kterou její první vydání v roce 2001 vyvolalo. Například Alastair McIntosh, vedoucí Centra sociální ekologie v Edinburgu (Centre for Human Ecology), v odborném periodiku *The Ecologist* uvádí nejen pozitivní hodnocení širě záběru Martenovy práce od „teorie systémů, dynamiky lidské populace, ekologických metafor sociálních systémů, ekologické sukcese, koevoluce a termodynamiky ekosystémů kulminující faktory, které odlišují udržitelný od neudržitelného sociálního vývoje“³⁷, ale uvádí své vlastní problémy jako odborného recenzenta s takovýmto vymezením paradigmatu: „není to kritika Martena - je to kritika hlavního proudu, odvažují si podotknout, akademického nastavení myšlení (malestream academic mindsets), které je snad více zakořeněno v základech ochrany přírody, než ve stále méně ovladatelné sféře sociálního vývoje.“³⁸ McIntosh dále charakterizuje systematičnost Martenova přístupu jako PRED nebo PRET (Population, Resources, Environment, Development nebo Technology); tedy že sociální ekologie zahrnuje vědecké studium vyjmenovaných oblastí. Vhodnější je ale konstatovat, že vědecké studium uvedených oblastí představuje přístup sociální ekologie, tzv. PREDA, kde A znamená *Approach*, přístup. „PREDA představuje vědecký nebo racionální diskurz, který se nemůže stát holistickou sociální ekologií. To předpokládá, že sociální ekologie nabude dospělosti, jakmile bude rozpoznána *Autoritami* a uznána jako věda, spíše než vnímání sociální ekologie jako nové epistemologie - nové teorie vědění - která je více, než pouhou vědou. (...) Jako takový, je Martenův přístup skvělým startovacím bodem, ale sociální ekologie se také potřebuje zasnoubit se schopností cítění *srdce* a smyslovým cítěním *ruky*

³⁷ MCINTOSH, A. 2002. Human Ecology: Basic Concepts for Sustainable Development. In *The Ecologist*, vol. 32, no. 2, p. 55

³⁸ tamtéž.

nebo těla, právě tak jako s myšlenkovými kapacitami hlavy. Potřebujeme vědu, umění a vášeň dohromady! To je důvod, proč sociální ekologie potřebuje být více než Maurice Strongova hlavní (major) vědecká disciplína (nicméně děkujeme, pane Strongu, za pomoc umístit ji na mapu)(...) Věda je živoucí. Bez jejího Logos, například, bychom nikdy nebyli věděli o poškození ozónové vrstvy. Povšimněte si, byl to Mythos - poetické vyprávění, chcete li - které ji užitečně zobrazilo jako díru v obloze. A Eros - reprezentovaný zde nebezpečným působením příliš velkého množství UV záření na kůži - který zplodil společenskou motivaci snížit emise CFC. Takové objevující se paradigma holistické sociální ekologie vyžaduje balancování vědy s takovými vhledy z tak podnětných oblastí, jako jsou feminismus, duchovno a sociální spravedlnost."³⁹

Ustavení sociální ekologie jako samostatné vědecké disciplíny zdá se nasvědčují všechny indicie. V souvislosti se sílícími globálními problémy, nejen ekologickými, vzrůstá potřeba široce, komplexně formulovaného vědeckého přístupu, jehož vhodným základem je právě sociální ekologie (human ecology), vycházející z tradic a poznatků přírodovědné ekologie a společenskovední sociologie. Otázkou je, zda lze v rámci aktuální vědy jako takové, významně ovlivněné pozitivistickou tradicí, etablovat takto koncipovaný přístup sociální ekologie jako vědecký.

³⁹ tamtéž, s. 56.

2. ZÁKLADNÍ PROBLÉMOVÉ OKRUHY

2.1 Vztah člověka a přírody

Otázku týkající se vztahu člověka a přírody, výstižněji tázání se po odlišnosti či úplné identitě lidské kultury a přírody, považuje Stanislav Komárek, profesor filozofie a dějin přírodních věd, za jedno z nejdůležitějších témat lidského myšlení vůbec, zároveň také ale za klasickou *paotázku*, jejíž zodpovězení nesouvisí ani tak s dosaženým stupněm poznání, jako spíše s ideologicko-politickými implikacemi (srv. Komárek, 2000, s. 122). Lze konstatovat, že vztah lidského a přírodního světa vykazuje významné prostorové (geografické) variace a v několika posledních staletích i značnou dynamiku, zejména v zemích hospodářsky vyspělého světa.

Zatímco lovecko-sběračské kultury považujeme za integrální součásti ekosystémů, moderní společnost, civilizaci, vnímáme jako jejich protiklad. Příroda se v novověkém pojetí stává prostředkem, mechanismem poskytujícím neomezené zdroje surovin pro vůdčí sílu sociokulturní změny, industrializaci. „Klasická evropská dichotomie *příroda proti kultuře* (či naopak) je hrubým nepochopením jednoty světa a místa člověka v něm, neboť je bytostnou součástí živého světa a jeho legitimním členem.“⁴⁰ Tuto od počátků zřejmou skutečnost ovšem v posledních přibližně 200 letech zakryly zmiňované *ideologicko-politické implikace*, spjaté s jednostranně pojímaným pokrokem, vírou v neomezené možnosti racionalistického, pozitivistického vědeckého způsobu poznání a s vírou ve všemocnost technických řešení (více v kapitole Věda jako náboženství).

⁴⁰ KOMÁREK, S. 2000: *Příroda a kultura. Svět jevů a interpretací*. Praha : Vesmír, s. 117.

Industrializace a v evropském a severoamerickém prostředí s ní spojená urbanizace, představují v 19. a 20. století hlavní zdroj sociokulturní změny (problematice sociokulturní změny se podrobněji věnujeme v následující kapitole). Současný stav přírody, tedy ekosystému Země, charakterizuje pojem ekologické krize, kterou lze ve velice obecné rovině považovat za důsledek dosažení limitů zemského ekosystému, případně překročení těchto limitů (strategiím ochrany přírody je v naší práci věnována samostatná kapitola).

V současné době je zřejmé, minimálně v odborných kruzích, jaké trendy přírodu, tedy společně sdílený ekosystém, včetně lidských bytostí poškozují, často nevratně. Přesto je velice obtížné prosazovat většinu razantnějších opatření, eliminujících, nebo alespoň zmírňujících dopady negativních trendů. Industrializace, ale před ní také kolonizace, umožnily nový způsob tvorby ekonomického zisku, přičemž aktivity generující nejrychleji největší množství ekonomického zisku souvisely zpravidla s drancováním přírodních zdrojů, zamořováním prostředí a stupňováním fyzických a psychických nároků na pracovní sílu.

Systém tvorby zisku, založený na abstrakci, kde je nejzřetelnějším momentem abstraktnosti představa neomezených zdrojů surovin a energií umožňující neustálý růst, je logicky v globálně limitovaném prostoru planety Země dlouhodobě neudržitelnou strategií. Protože však tento způsob tvorby zisku bude generovat dnes, zítra a možná i za rok dostatečný ekonomický profit, přímo související s možnostmi reálné distribuce moci, znamená téměř jakékoliv uplatnění požadavku souvisejícího s ochranou ekosystému Země snížení okamžitého ekonomického zisku a s ním spojeného vlivu (tato problematika je dílčím způsobem rozpracována v závěrečné kapitole).

Představa duality lidského a přírodního světa je v hospodářsky vyspělém světě hluboce zakořeněna. Od dob

Vitruvia, tedy od počátku našeho letopočtu a ještě mnohem dříve, vytvářel člověk svá sídla v harmonii s přírodním prostředím. Desetitisíce let člověk svůj vztah k přírodnímu prostředí utvářel jako lovec a sběrač a tisíce let vytváří svá sídla a města. Soustavně nabývá dalších zkušeností, potvrzuje platnost osvědčených postupů a s rozvojem svých schopností je kontinuálně inovuje, až do doby označované jako moderní. S osvícenstvím přichází programové zapomenutí, popření dosavadního a nový začátek od bodu nula, nový začátek dějin opírající se o negaci starého, tradičního. Osvícenství je rozhodujícím mezníkem při chápání vývoje naší civilizace a kultury.

Lidská sídla a lidské výtvořiny obecně jsou v dnešním, stále ještě převážně dualisticky pojímaném světě vnímány jako přírodě cizorodé, umělé prvky. V globální perspektivě je ale lidským světem celá planeta Země. Každá část zemského povrchu hraje v lidském světě svou roli a má svůj význam. Člověk žije na Zemi po statisíciletí a teprve v posledních několika tisíciletích začal Zemi zabydlovat, vytvářet typicky lidský svět, jehož nejkomplexnější formou je město.

Vnímání městského prostoru jako typu prostředí zásadně se odlišujícího od prostředí přírodního nepovažujeme v současnosti za adekvátní také z dalšího důvodu: je-li charakteristikou městského prostředí jeho přetvořenost z původního přírodního prostředí, jak pak máme vnímat prostředí mimoměstské, které poskytuje zdroje surovin, potravin a energií pro život ve městě? Aktuálně již pouze a jen jako nezbytnou součást městského prostředí, jako nutné zázemí městského způsobu života. Stejně tak můžeme vnímat meziměstskou dopravní infrastrukturu, zemědělské a rekreační oblasti, ale i zdevastované životní prostředí obecně. Postupující desertifikace, vyčerpávání neobnovitelných zdrojů surovin, zamořování životního prostředí toxickými látkami, nevratné tání ledovců - to všechno jsou ekosystémové procesy

přímo související s městským životem, s tímto způsobem lidské existence. Město se v současnosti rychle stává převažujícím módem lidské existence.

Pokud bychom město považovali za pouze lidský svět, museli bychom analogicky považovat i mraveniště, termiště, vosí hnízdo, bobří hráz apod. za umělé prvky. Stejně tak nelze souhlasit s obecně vžitým názorem, že se člověk chová k přírodnímu prostředí více kořistnický než k prostředí městskému, tedy svému. Města jsou systémem, který je sice díky svým zřetelným specifikům posuzován zpravidla v protikladu ke svému okolí, tedy prostředí, ale vnímáme-li ekosystém planety v jeho komplexitě a jednotnosti, musíme logicky města posuzovat jako integrální součásti ekosystému Země, stejně, jako i ostatní výsledky lidské činnosti. Člověk je bezesporu druhem, jehož činnost zásadním způsobem mění a ovlivňuje fungování ekosystému celé planety. Člověk je také jediným druhem, který má možnost celou planetu Zemi zničit, případně nevratně změnit - což činí.

Městská sídla, zejména velké aglomerace, představují specifický soubor biotopů, které v mnoha případech obývá pouze nebo převážně člověk. Alespoň tak se to může zdát na první pohled. Pokud ovšem podrobíme městská sídla hlubšímu environmentálnímu zkoumání, zjistíme poměrně snadno, že vnímání měst jako výhradně lidských sídel nemusí vždy úplně obstát. Zaměříme-li se na pouhou prvoplánovou inventarizaci výskytu ostatních živočišných druhů v městských sídlech, zjistíme, že například počet potkanů, švábů, mravenců nebo ptactva často i mnohonásobně převyšuje počet lidských obyvatel. Konkrétně v Praze je počet potkanů dlouhodobě odhadován na pěti až sedminásobek počtu lidí zde žijících. Nikde jinde než ve městech nenalezneme takto rozšířený výskyt určitých živočišných druhů. Pokud bychom se zaměřili na výskyt bakterií a virů, mohli bychom konstatovat totéž. Když budeme zkoumat chování těchto městských živočichů, zjistíme další

překvapivá specifika: vysoce vyvinutou sociální hierarchii v koloniích potkanů, krotkost ptactva a specifické způsoby hnízdění a získávání potravy, včetně silnějších akustických projevů a napodobování vyzváněcích tónů mobilních telefonů nebo téměř neuvěřitelné chování volně žijících moskevských psů⁴¹. Města zvyšují v mnoha případech samotnou biodiverzitu: „V Brazílii jsou to deštné pralesy okolo Amazonky, (...) v Německu je to Berlín. Nikde jinde v Německu nenaleznete tolik různých životních stylů jako mezi 3,6 miliony Berličanů. Ale v německém hlavním městě není diverzita pouze normou pro lidskou populaci. Ve středu metropole se usadilo množství non-humánních stvoření - mnohem více, než ve vzdálených alpských údolích nebo hustých lužních lesích horního Rýnu, více také než v každém ze 14 německých národních parků.“⁴²

Vědeckotechnické sny o moderním městě (více v kapitole *Město a racionální plánování*) byly zpravidla sny o monokulturních polích určených pro realizaci uměle vymezených separovaných funkcí. Stejně, jako posuzujeme biodiverzitu v přírodě a spatřujeme v ní jednu ze stěžejních kvalit prostředí, můžeme obdobně pohlížet i na městský prostor. Vnitřní diverzitu městských čtvrtí lze spatřovat v několika úrovních:

- Pestrost, bohatost a komplexita architektonické artikulace prostředí ve smyslu organického prolínání architektonických stylů a způsobů estetického ztvárnění;
- Různá doba vzniku jednotlivých prvků a součástí prostředí ve smyslu časového navršování, vrstvení;

⁴¹ Psi, kteří se naučili používat moskevskou síť městské hromadné dopravy, včetně přestupů, hlášení stanic a vyhýbání se dopravním špičkám, byli ruskými zoology pojmenováni jako metro-psi (srv. *Moskevští psi jezdí MHD. Třeba na trh.* [online]. 2006. [cit.2007-01-11]. Dostupné na Internetu: <http://aktualne.centrum.cz/cestovani/svet/reportaze/clanek.phtml?id=292545&troll164_0_5>)

⁴² MAXEINER, D. - MIERISCH, M. 2006: The Urban Jungle. In NORMAN, J. (ed.). *Living for the City*. London : Policy Exchange, s. 52.

- Funkční pestrost prostředí uspokojující komplexně různorodé potřeby člověka, od bydlení přes práci, rekreaci, nakupování až po zábavu;
- Sociální pestrost obyvatelstva zabraňující ghetizaci a věková různorodost obyvatelstva zabraňující nežádoucí a nepřirozené segregaci.

Dalším důležitým aspektem vztahu člověka a přírody, v rámci kterého se v současnosti mění chápání klasického urbanismu, je vztah města a zeleně, vztah lidí žijících ve městech k přírodě. Namísto kvantifikovatelných parametrů by měl být kladen důraz na například lidskému zdraví prospěšné účinky *přírody* a její další nesporné, ale obtížně vyčíslitelné kvality. Vztah člověka a přírody je komplexní a komplikovaný a v průběhu historie lidstva prošel četnými proměnami - od strachu a bázně přes dobývání až ke zdánlivému ovládnutí přírody. Počátek 21. století však můžeme pokládat za určitý zvrat. Jak se podrobněji zmiňujeme dále, od roku 2007 bude většina světové populace žít ve městech, což je radikálně odlišná situace, než ve které se lidstvo nacházelo po tisíciletí života v převážně rurálním prostředí. V současnosti žijeme v evolučně zcela novém obytném prostředí měst a místností, ve kterém ztrácíme kontakt s přírodou. Stupňujícím se prožíváním života v alternativních, převážně virtuálních realitách (televize, videohry, internet atd.) ztrácíme postupně kontakt se světem přírody (americký spisovatel Richard Low hovoří o *nature deficit disorder*) a stávají se z nás videofilové namísto biofilů⁴³ (této

⁴³ Termín videofilie je opozitum k termínu biofilie (láska k přírodě), který používá E. O. Wilson k pojmenování základního lidského instinktu (termínu *biofilie* užívá k označení zájmu o vše živé také E. Fromm, ovšem především v psychickém významu a jako opaku *nekrofilie* - zájmu o smrt a destrukci). Termíny jsou převzaté ze studie: NICHOLSON-LORD, D. 2006. *Cities for Biophilacs*. In NORMAN, J. (ed.). *Living for the City*. London : Policy Exchange.

problematice se podrobněji věnujeme také v kapitole Informační technologie).

Proces suburbanizace a stupňující se popularita ekologického hnutí v 70. a 80. letech 20. století jsou důkazem, že lidé cítí potřebu žít v zelených městech. Otázkou v dnešní době zůstává, jak skloubit nové na trvalé udržitelnosti založené městské plánování s neustále vzrůstajícím počtem obyvatel. Důležitý je fakt, že již existuje jistá společenská objednávka zazeleňování města, podpořená i celou řadou ekonomických argumentů⁴⁴. O ekonomické argumenty své tvrzení opírá i ekonom M. E. Kahn⁴⁵, který tvrdí, že zelená města (na rozdíl od *brown urban centres*) jsou klíčová pro ekonomický růst moderní znalostní ekonomiky. Současná ekonomická literatura zdůrazňuje, že právě znalostní lidský kapitál je přitahován zeleným typem města s čistým vzduchem a vodou, příjemnými ulicemi a parky. Jak je pojednáno zejména v závěrečné kapitole, právě ekonomické hledisko je klíčovým a často jediným kritériem při rozhodování o současném vývoji lidských sídel. Ekonomický systém nahlížíme v naší práci ovšem zejména jako vysoce abstraktní, zdeformovaný a od reality účelově odtržený systém umožňující rychle vytvářet ekonomický zisk, zpravidla ovšem za cenu ztráty v jiné oblasti.

Tři čtvrtiny energie, kterou spotřebovává městská domácnost, je energie užitá pro vytápění. Domácnosti spotřebovávají ale jen 30 % celkové energie, která je do měst přiváděna (srv. Hrůza - Opplová, 1996, s. 90). Nesporně

⁴⁴ Ve své studii *Natural Fit* uvádí britský lékař W. Bird, že jeden městský park může ušetřit ekonomice 4,4 milionu liber na zdravotních výdajích a také všechny náklady spojené s léčbou deprese, která pochází z nedostatku fyzické aktivity a které představují 1 miliardu ročně. NICHOLSON-LORD, D. 2006. *Cities for Biophilacs*. In NORMAN, J. (ed.). *Living for the City*. London : Policy Exchange, s. 29.

⁴⁵ KAHN, M. 2006. *Green Growth: The Economics of Green Cities*. In NORMAN, J. (ed.). *Living for the City*. London : Policy Exchange, s. 35.

prospěšné vlastnosti má z hlediska oboustranné izolace například střešní zeleň - v zimě zabraňuje unikání tepla z budovy a v létě naopak. Navíc je střecha chráněna před mechanickým poškozením a střešní zeleň zlepšuje mikroklima. Podobně prospěšné vlastnosti - včetně ochrany fasády - má popínavý břečtan. Myšlenky vycházející především z dlouhodobých, organicky kumulovaných zkušeností našich předků, doplněné o moderní technologická zařízení a materiály, představují v současné době důležitý, byť ne příliš rozšířený trend, patrný především v některých individuálních stavebních realizacích. Velmi přínosnou prací je v tomto ohledu například komplexně zpracovaná publikace Christophera Daye *Duch a místo* (Era, Brno 2005). „Pokud se daří začlenit společenský prostor člověka harmonicky do prostorů přírodních, vznikají pro něj životní prostory, v nichž se bude člověk trvale dobře cítit.“⁴⁶

Studium města nemůžeme omezit pouze na prostředí ohraničené prostorovým vymezením města nebo městské aglomerace. Podobně, kdybychom vyňali z živého organismu srdce nebo mozek, získali bychom sice celou řadu zajímavých dílčích poznatků o stavbě a struktuře těchto orgánů, ale nikdy bychom nepochopili jejich význam v kontextu celého živého organismu. Tento příklad jsme neuvedli náhodně; celá jedna etapa plánování měst, která zásadním způsobem poznamenala jejich současnou podobu, byla inspirována strukturou lidského organismu, konkrétně strukturou krevního řečiště a funkcemi dýchacího ústrojí. Vyšší stupeň strukturovanosti a komplikovanosti pak představuje nervový systém a jeho centrum, mozek. V odhalování a poznávání tohoto systému sice činíme značné pokroky, nicméně jsme ještě velmi vzdáleni jeho pochopení a celkovému porozumění, je-li vůbec možné. „Prakticky všechna lidská společenství vždy odlišovala lidský

⁴⁶ *Stadtökologie - Umweltverträgliches Wohnen und Arbeiten*. 1994. Bonn : Bundesministerium für Raumordnung, Bauwesen und Städtebau, s. 13. Zdroj: HRŮZA, J. - OPPOLOVÁ, M. *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. Ostrava : VŠB - Technická univerzita, 1996, s. 92.

svět od mimolidského jako cosi svébytného a protikladně jiného. Celá řada lidských společenství nahlížela i z hlediska tělesného na člověka jako na něco nehotového, nedokonalého, co k dosažení plného lidství potřebuje ještě různých zásahů do tělesné integrity, někdy tělo z hlediska funkčního vážně poškozujících.⁴⁷ Právě vztah člověka ke svému tělu významným způsobem ovlivňuje tvorbu samotného města (více v kapitole Město jako tělo, prezentující originální a mimořádně inspirativní integrální přístup Richarda Sennetta).

Město je nejvyšší formou lidského světa, vytvářeného člověkem po tisíciletí. Můžeme dodat: Města jsou po tisíciletí vytvářena podobným a opakovaně osvědčeným a ověřeným způsobem, ale v posledních dvou staletích je městský prostor utvářen a přetvářen radikálně jinak. Proč člověk opustil po staletí a tisíciletí osvědčené způsoby tvorby svého světa? Jaké okolnosti ovlivnily a zásadně změnilly technologii tvorby lidských sídel? Proč se člověku nepodařilo uspokojivě vyřešit problémy měst, tedy svých sídel? Na tyto a další odvozené otázky by měl pomoci odpovědět následující text, který usiluje především o kontextuální uchopení zvolené problematiky.

Jak jsme již uvedli, věnujeme naši pozornost interdisciplinárním přístupům. Mimořádný význam má v tomto ohledu osobnost francouzského filozofa, teologa, geologa, paleontologa, jezuitu Pierra Teilharda de Chardina (1881 - 1955), jehož dílo, vydané až posmrtně, vyvolávalo na jedné straně nadšení zástupů obdivovatelů, na straně druhé tvrdou kritiku, příznačnou při prosazování nového přístupu. Nelze ovšem říci, že by bylo možné rozdělit příznivce a odpůrce Teilharda de Chardina dle oborů jejich odborného působení či náboženského vyznání. Tyto pomyslné tábory rozděloval napříč. „Potíže a neshody nastaly již s tím, co toto Teilhardovo dílo vlastně je, kam patří, kam jej zařadit. Necháme-li stranou

⁴⁷ KOMÁREK, S. 2000: *Příroda a kultura. Svět jevů a interpretací*. Praha : Vesmír, s. 122.

speciální práce jeho vlastního vědeckého oboru, z něhož vyšel - paleontologie a antropogeneze - tu právě ona jeho největší díla, která vzbudila nejpozoruhodnější ohlas, nepatří svým rázem a strukturou do žádné z rubrik, do kterých si lidé zvykli třídit vlastní intelektuální produkci."⁴⁸ Právě třídění, rozdělení na dílčí, parciální problémy umožnilo západnímu člověku jejich fenomenálně úspěšné, zejména technické řešení. „Zároveň sledujeme i zprvu pomaleji, ale posléze prudce se projevující *stálý ústup smyslu pro jednotu, začleněnost, celek*, pro vše nadindividuální, pro vše, co je nad okamžikem, nad horizontem dvaceti třiceti let."⁴⁹ Mohli bychom dodat, že tento interval bývá reálně ještě mnohem kratší a lze jej vyjádřit například také dobou návratnosti investice, délkou volebního období, bilancemi v každoročních výročních zprávách, měsíční účetní uzávěrkou, případně intervalem vyjítí ze dne na den. V živé paměti máme také plány pětileté. Teilhard de Chardin vyniká obdivuhodnou schopností kontextuálního nahlížení reality. Právě účelová fragmentizace času lidského života přispívá k posilování typického moderního pocitu nezakotvenosti, vytrženosti. „Pocit domova tak - přes všechny úžasné úspěchy - pro základy celé západní civilizace znovu nalezen nebyl. Zdrcující většina lidí žije i nadále šťastně jen potud, pokud žije ze dne na den. Jsme šťastni, jen pokud jsme krátkozrací. (...) Lidé (...) se již ani nedovedou vůbec ptát, v čem je *smysl* jejich vlastních převratných kroků. Jdou, aniž se ptají, proč."⁵⁰ Teilhard de Chardin „svým osobitým, takřka vizionářsky podmanivým způsobem nabízí modernímu člověku *‘kosmickou dimenzi’ jeho sebereflexe a jeho další činnosti*, (...) vrací západnímu člověku onen *kosmický smysl*, pocit začleněnosti lidského individua v přírodních procesech,

⁴⁸ MACHOVEC, M. 1967. Doslov. In TEILHARD DE CHARDIN, P. *Místo člověka v přírodě*. Praha : Svoboda, s. 166.

⁴⁹ tamtéž, s. 168.

⁵⁰ tamtéž, s. 170.

jehož ztráta byla kdysi daní za úspěchy v poznání a řízení jednotlivých věcí.“⁵¹ Ústřední Teilhardovou myšlenkou, kterou neustále opakuje a ke které se vrací je, „že vesmír a příroda vůbec nejsou člověku něčím cizím, nýbrž naopak že člověk najde sebe sama právě jen jako organickou součást vesmírné dynamiky.“⁵²

Přístup Teilharda de Chardina nás inspiroval především svou absolutní, naprostou komplexností. Zatímco v ostatních přístupech, usilujících o interdisciplinaritu, případně až o celostní, holistické pojetí vždy dospějeme buďto k hranicím, metodologickým mantinelům dílčích přístupů, nebo naopak k různě ideologicky a nábožensky formulovaným zdůvodněním a principům, nabízí Teilhard de Chardin univerzální, napříč nábožensky i vědecky akceptovatelnou, neutrální koncepci, která nejen že vyplňuje bílá místa za mantinely jednotlivých paradigmat, ale zároveň je vzájemně integruje. Komplexita v Teilhardově pojetí není nedosažitelným horizontem spočívajícím v integraci všech přístupů a paradigmat; je základním principem.

„Ve 20. století jediný Teilhard zatím dokázal položit otázku lidstva jako fenoménu křížem krážem přes všechny nejen antropologické disciplíny, ale přes všechny hlavní vědní obory vůbec. Dokázal vytvořit působivou vizi jednoty, stmelení, sjednocení, nového univerzalizmu, zahrnujícího společenské i přírodní procesy.“⁵³

Vesmír, příroda a člověk tvoří jednotný celek a člověk je v přírodě hluboce zakořeněn. Teilhardovo pojetí se vyznačuje především komplexností, která ovšem není pouhým shlukováním, ani jeho vyšší geometrickou formou – krystalizací. Komplexnost pojímá jako kombinaci, která vede k vytvoření uzavřeného

⁵¹ tamtéž

⁵² tamtéž, s. 171.

⁵³ tamtéž, s. 172.

celku. Shlukování a krystalizace naopak tvoří neuzavřené, nedokončené formace. Teilhard podrobně rozpracovává svou komplexní koncepci, kterou pojmenovává jako centrokomplexní korpuskulizaci. Do tohoto schématu pak obdivuhodně přesvědčivě zapadají poznatky jednotlivých vědeckých přístupů a v tomto interpretačním rámci dochází k vyplnění mezer, někdy až propastných rozměrů, zejména mezi biologií a fyzikou: „Biologie by nebyla tedy nic jiného než fyzika nesmírně komplexních systémů. Z tohoto hlediska je pak zajímavé pozorovat, jak v celém oboru naší zkušenosti všechno zapadá do určitého pořadí. Naprosto všechno, počínaje rozvržením a rozdělením věcí kolem nás.“⁵⁴ Teilhard vychází z překvapivé skutečnosti, kdy neexistuje jednotná a přesvědčivá obecná vědecká definice života. „Z hlediska zkušeností vědy je život *hmotným projevem komplexnosti*,“⁵⁵ tolik k Teilhardově základním východiskům. Jeho přístup vyžaduje využití poznatků řady věd a byť on sám vyniká znalostí mnoha oborů (viz úvod této kapitoly), přistupuje k nim s příkladnou pokorou: „Dříve než začneme, musím se za něco omluvit a něco vysvětlit. Vydám se teď na chvíli na území fyziky a chemie, kde nejsem doma. Prosím čtenáře, aby mě na tomto území nepovažoval za vetřelce, který se domnívá, že vyřeší všechny problémy, i když přesahují jeho vědeckou kompetenci. Vydávám se sem jako biolog jen proto, abych adresoval svým kolegům fyzikům a chemikům jakousi výzvu: chci je požádat, aby ve svých výzkumech věnovali stále větší pozornost vývojovému či genetickému hledisku. Tak se jim totiž nejspíše podaří navázat na to, co se právě děje v jejich sousedství.“⁵⁶ Teilhard realizuje v rámci jmenovaných věd svého druhu kulturologickou misi. Jeho poselství není obyčejnou kritikou, ale spíše laskavým doporučením, adresovaným

⁵⁴ TEILHARD DE CHARDIN, P. 1967: *Místo člověka v přírodě*. Praha : Svoboda, s. 19.

⁵⁵ tamtéž, s. 14.

⁵⁶ tamtéž, s. 20.

představitelům jiných vědeckých oborů. Doporučení, vycházející nikoliv ze sebestředného pocitu *nadřazenosti*, nýbrž vyplývajícího z určitého *odstupu*, *neponořenosti* a *nezaujatosti*, přičemž tohoto pohledu (či vhledu) můžeme dosáhnout pouze jako *zvenčí přicházející*. Ono *zvenčí* přitom neznamená *odjinud*, ale spíše *jinou cestou kráčejíci*, v případě interdisciplinarity *intenzivně kličkující*, kdy samotné *kličkování* je záměrné, systematické a právě kulturolog je v této schopnosti *kličkovat* specialistou a odborníkem, přičemž vyniká důležitou schopností a úsilím *dorozumět se s po jiných cestách, ale za stejným cílem kráčejíci*.

Teilhardův přístup naprosto eliminuje dualitu lidského a přírodního. Vracíme se tedy na začátek této kapitoly naší práce. „Etnické a sociální sjednocování vyzdvihuje pozvolna člověka, objevivšího se původně jako pouhý druh, do postavení nového zvláštního obalu Země. Víc než pouhé odvětví, víc než přírodní říše, nepředstavuje tento různými svazky hustě propletený obal (stejně rozlehlý jako biosféra, na níž spočívá, ale mnohem homogennější) nic menšího než právě *sféru*, kterou budeme nazývat *noosférou* čili *myslicí sférou*.“⁵⁷

Teilhard de Chardin odkazuje na Toynbeeho a Spenglerovo pojetí studia sociálního vývoje lidstva, probíhajícího v závislosti na typech prostředí, ve kterých vznikaly jednotlivé civilizace (říční typ, typ náhorních plošin, ostrovní typ) (srv. Teilhard de Chardin: 1967, str. 66). „Tak široce založený a významný pokus je zřejmým projevem neodolatelné tendence, která už asi sto let pomalu sbližuje přírodní vědy s historií. Sbližování, k němuž u těchto odvětví dochází, však ještě není zdaleka u konce; ba snad ještě nebylo ani dobře upozorováno. Společenský vývoj je sice jak u Toynbeeho, tak u Spenglera studován biologickým způsobem, ale zůstává přitom mimo biologii, od níž je stále přísně oddělen.“

⁵⁷ tamtéž, s. 62.

(...) Jak se zdá, setrvali při tomto dualismu i ti, kdož nejvíce zdůrazňují organičnost historie; a nejsou tím ani příliš udiveni, prostě jim to nevadí.⁵⁸ Podle Teilharda de Chardina je utváření kmenů, národů až moderních států pokračováním mechanismu vzniku živočišných druhů (srv. Teilhard de Chardin, 1967, str. 67-68).

„Chceme-li poznat pravý význam toho, co se dnes kolem nás děje, je obzvláště důležité postupovat vědecky. V našem případě to znamená zasadit onen mimořádně kritický bod, jímž právě procházíme, do nejširší možné souvislosti s celou vývojovou dráhou,⁵⁹ zdůrazňuje Teilhard nezbytný a nadčasově platný předpoklad studia aktuální sociokulturní změny.

Teilhard de Chardin se zabývá také podmínkami dalšího vývoje lidstva. Předně konstatuje, že „život není tak jistý jako smrt“⁶⁰ a pokračuje specifikací dvou druhů nezbytných podmínek: vnějších, jako jsou obyvatelná planeta, dostatek potravin a surovin, ale i kvalita a kvantita mozkové substance a vnitřních podmínek, mezi něž patří schopnost umět se vyhnout všem formám pastí a slepých uliček, jako jsou politické a sociální zmechanizování, byrokratické blokády, přelidnění apod. (srv. Teilhard de Chardin, 1967, str. 91).

Podle Teilharda má lidstvo dostatečné rezervy v zajištění vnějších podmínek, tedy surovin a energií, stejně jako dostatek času pro další vývoj ve smyslu dosažení vyšší uspořádanosti noosféry. Jediné aktuální nebezpečí v zajištění vnějších podmínek spočívá podle něj ve zničení orné půdy (srv. Teilhard de Chardin, 1967, str. 91-92). „Naproti tomu jsou vnitřní rizika vznikající s příchodem reflektované svobody životně mnohem závažnější a hrozivější. Reflektovaná svoboda je sice nezbytným činitelem nového vývojového rozkvětu života,

⁵⁸ tamtéž, s. 66-67.

⁵⁹ tamtéž, s. 78.

⁶⁰ tamtéž, s. 91.

ale zároveň také nebezpečným zdrojem emancipace bez jakéhokoliv řádu. (...) Nic nemůže zřejmě člověku zabránit v tom, aby se jako druh stále nerozvíjel (k dobrému - anebo ke zlému, tak jako jednotlivec), pokud si jen zachová touhu růst.“⁶¹

Teilhard předpokládá, že k dalšímu stupni vývoje lidstva bude potřeba dosáhnout jeho společenského sjednocení. K posunu od přežívání k žití je nezbytná víra, kterou Teilhard nalézá ve správně chápaném křesťanství. Troufáme si doplnit, že tato nezbytná víra je nalezitelná ve většině *správně chápaných* světových náboženství. „Pouze naše lidské kategorie vytrhávají z celku jednotlivé kousky, na které vážeme estetické, *povznášející*, symbolicky významné reakce - konstatování, že přírodní krása je *blažená sama od sebe*, je ve skutečnosti jen básnickou fikcí; pro vědomí, které usiluje o objektivitu, s ní nesouvisí žádná jiná blaženost než ta, kterou vyvolává v nás. Když se tedy produkt veskrze objektivního působení může hodnotit jen subjektivně, je naopak produkt subjektivních sil pro nás hodnotný objektivně,“⁶² dodává nábožensky neutrálně Georg Simmel.

Podle našeho názoru je přinejmenším zcela předčasné domnívat se, že k jakémukoliv sjednocení na náboženské bázi lidstvo směřuje. Potenciál aktuálního globálního sjednocování lidstva spatřujeme v konceptu trvalé udržitelnosti, který představuje univerzální a komplexní strategii přežití lidského druhu na Zemi. Koncepte trvalé udržitelnosti je ideologicky neutrální a není v rozporu s hlavními světovými náboženstvími, tedy ani se *správně chápaným křesťanstvím*. V souvislosti v stále se zhoršujícím stavem ekosystému je dosažení trvalé udržitelnosti stále naléhavější a nezbytnou strategií přežití

⁶¹ tamtéž, s. 92-93.

⁶² SIMMEL, G. 2003: *O podstate kultúry*. Bratislava : Kalligram, s. 16.

lidstva v rámci ekosystému Země, jakož i přežití ekosystému samotného.

Velkou nadějí spatřujeme v nedávném politickém prohlášení Číny o příklonu k principům trvalé udržitelnosti. Do této země, která se během několika málo let stane největším světovým spotřebitelem surovin a zároveň nejsilnější ekonomikou světa, již nyní například nelze dovážet většinu automobilů vyrobených ve Spojených státech, protože nesplňují emisní limity, které jsou v Číně již přísnější, než ve většině států USA. Je ovšem nutné poznamenat, že úroveň znečištění rozsáhlých čínských oblastí je tak značná, že prokazatelně negativně ovlivňuje ekonomické ukazatele celé země. Pokud jsme se již zmínili v této kapitole nazvané *Vztah člověka a přírody* o Číně, citujme v této souvislosti znovu Stanislava Komárka: „V myšlení řekněme Číny dichotomie příroda-kultura vůbec nevzniká - jako v každé kosmické říši byl čínský císař nejen císařem Chanů, Mandžů a dalších národností, byl prostě ředitelem Všehomíra s popisem práce formulovaným jako *zajišťování harmonie nebe a země* - v takovémto myšlenkovém rozvrhu představa protichůdnosti přírody a kultury vůbec vzniknout nemůže.“⁶³ Je potřeba ovšem doplnit, že v procesech kulturní difúze byla do čínského myšlení implantována nejprve materialistická ideologie a v posledních letech také konzumerismus západního městského typu. V této problematice ovšem nejsme kompetentními, proto ji nebudeme rozpracovávat. Nicméně důvodně předpokládáme sílící vliv čínské ekonomiky jako nového a významného zdroje globální sociokulturní změny v příštích letech.

V oblasti vědy neexistuje žádná dominantní teorie, která by umožnila zároveň komplexně interpretovat současný svět a zároveň autoritativně stanovovat priority budoucího vývoje společnosti. Můžeme říci, že je dobře, že taková teorie (či

⁶³ KOMÁREK, S. 2000: *Příroda a kultura. Svět jevů a interpretací*. Praha : Vesmír, s. 122.

světonázor) neexistuje, zejména po zkušenosti s érou komunistické totality. Na druhou stranu ovšem v souvislosti se stále se prohlubujícími problémy, které můžeme nazvat problémy globálními, vzniká společenská poptávka po pojmenování současného stavu věcí, po nalezení historických souvislostí a příčin současného stavu, po pojmenování mechanismů fungování světa a popsání možností nápravy jeho neradostného stavu. Rizika jednoduchých vysvětlení a rychlých řešení jsou více než zřejmá, nicméně značná část lidstva má ve třech základních otázkách existence jasno: vědí, kdo jsou a co a proč mají dělat.

Dualistické nazírání člověka a přírody je základem úvah o postupném vymaňování se člověka z přírodních podmínek. Tato emancipace člověka je vnímána jako osvobozování se, ale ve skutečnosti, vyjevující se při uplatnění komplexního přístupu, znamená vytváření a posilování dvou základních typů nových závislostí: 1) rostoucí závislost na stále vzdálenějších externích zdrojích a surovinách, jejichž množství v globálním úhrnu neustále klesá a zároveň rostou náklady na jejich dobývání a dopravu a 2) globálně rostoucí spotřeba energií a zdrojů, související jednak se západním způsobem konzumního života, ale vyplývající také ze samotného, především energeticky nesmírně náročného dílčího vymaňování se člověka z místních podmínek, kde za ilustrativní ukazatel můžeme pokládat například energetickou náročnost vytápění, nebo naopak chlazení moderních staveb nerespektujících rozdílné klimatické podmínky světa, velikostí a orientací oken počínaje a nevhodnými izolačními vlastnostmi použitých stavebních materiálů konče.

Podle biologů si každý živý organismus neustále vyhledává a utváří svou niku, svůj nejvhodnější životní prostor, který pak sdílí s dalšími živými organismy. Pro některé živočichy a rostliny je výhodné sdílet životní prostor s člověkem, pro mnohé je to však nemožné. S tím, jak člověk loví volně žijící

zvířata (v současné době již především jen část na trh dodávaných mořských živočichů), využívá divoce rostoucí rostliny (především dřevní hmotu z pralesů), spotřebovává vodu a mění její přirozený přírodní režim, těží nerostné suroviny pro stavební a průmyslovou výrobu, jak hospodářsky pěstuje potravinářské a technické rostliny a chová hospodářská zvířata a jak v souvislosti s průmyslovým zpracováváním vyjmenovaného produkuje stále větší množství odpadů, toxických látek a exhalací, mění životní prostředí celé planety. Mohli bychom říci, že člověk vytváří lidské niky v globálním rámci, ale paradoxně to v posledních dvou staletích přestává být bezvýhradnou pravdou: čistě z biologického hlediska, až na určité výjimky, jsou města stále méně vhodným prostředím pro lidský život. Dále, čistě z technického hlediska, stačí velmi málo, aby byl život městského člověka zásadním způsobem ochromen. Lidský způsob městské existence je velmi choulostivou, náročnou a zranitelnou formou adaptace a to především z těchto důvodů:

- Města jsou existenčně závislá na kontinuálních externích dodávkách energií, potravin a surovin, často i vody. Připomeňme si jen nedávnou sérii tzv. blackoutů, kdy byly celé rozsáhlé oblasti Spojených států nebo Evropy zásadně ohroženy poměrně krátkodobým přerušением dodávky elektrické energie, zapříčiněným pouhým přetížením rozvodné sítě. Ve válečných konfliktech patřilo mezi základní způsoby dobývání města jeho obléhání, tedy přerušением životadárných toků energií a surovin. V současné době můžeme pozorovat uplatňování mocenských zájmů Ruska prostřednictvím manipulací dodávek ropy a plynu a to za poslední dva roky výhradně v zimních měsících: minulou zimu dodávky pro Ukrajinu, s potenciálním ohrožením celé Evropy, tuto zimu Bělorusko.

- Další nebezpečí představují možnosti snadného šíření nemocí, jednak v samotném městském prostředí, kde je vysoká koncentrace osob, ale také prostřednictvím distribučních sítí zásobujících města. Teprve nedávno jsme museli na letištích procházet dezinfekčním roztokem v souvislosti se šířením BSE, nemocí šílených krav, předcházela opatření proti šíření viru Ebola, následovala opatření proti SARS a ptačí chřipce. Modernistickými asanacemi hygienicky nevhodných čtvrtí, kdy dnes litujeme toho, že jsme je spíše nerevitalizovali a neozdravili zavedením infrastruktury a pravidel hygieny, se sice podařilo vymýt choleru, ovšem i současná města jsou náchylná k propuknutí a šíření epidemií nových chorob, zavlečených odjinud globálními dopravními a přepravními sítěmi. Patří sem i nebezpečí postupného znehodnocení zdrojů pitné vody, stejně jako možnost jejich bleskové kontaminace.
- Zejména díky automobilové dopravě jsou současná města vyspělého světa zahlcována vysokými koncentracemi oxidů dusíku, jsou prašná a zatížená hlukem. Tato negativa zhoršují zdravotní stav obyvatel, kteří často trpí respiračními onemocněními, alergiemi a celkově nedobrým stavem organismu. Městský způsob života ovšem zatěžuje celý ekosystém jednak exploatací zdrojů, ale také nesmírným množstvím pevných, kapalných a plyných odpadů, které městský způsob existence produkuje. Nejzávažnější jsou přitom dopady průmyslové činnosti, kdy vzniká množství nebezpečného a toxického odpadu, včetně odpadu radioaktivního. V celkovém, tedy globálním úhrnu působí průmyslová činnost klimatické změny projevující se jako globální oteplování.

Předpokládali bychom, že si člověk bude svou niku uzpůsobovat tak, aby mu umožňovala zdravý a komfortní život. Místo toho jsme ale vystaveni dilematu, kdy je zajištění

životního komfortu zpravidla vykoupeno zhoršením životního prostředí, i když ke zhoršení prostředí dochází většinou *NIMBY* (Not In My Back Yard) - ne na mém dvorku.

Klíčovým problémem, kterému lidstvo v současné době čelí, je rozpor ekonomických a ekologických principů. Na jedné st

raně existuje velmi sofistikovaný systém tvorby ekonomického zisku, který vychází z abstraktních předpokladů, na druhé straně se ekonomické aktivity odehrávají ve světě limitovaném ekosystémem Země.

2.2 Kulturní a sociální změna, akulturace

Kulturní změna je ústřední neaxiologickou kategorií této práce. Studium kulturní změny představuje velmi širokou oblast zkoumání proměn sociokulturních systémů v čase. V naší práci se zabýváme procesy transformační kulturní změny endogenního a exogenního typu, vyvolaných specifickými kulturními inovacemi, které nahlížíme v širším sociokulturním kontextu.

Kulturní změna je zároveň změnou sociální; respektive oba typy změn jsou komplementárními procesy: kulturní změna má svou odezvu ve změně sociální a naopak. V naší práci užíváme pro popis sociálních a kulturních změn pojmu sociokulturní změna, přičemž tento pojem odráží reálnou koexistenci obou typů změn. Adjektivum *sociokulturní* je zejména v kulturologických přístupech velmi frekventované a vyjadřuje celkovou komplexitu kulturologických koncepcí.

Kulturní antropolog Julian Steward zavedl při svém studiu kulturní změny pojem *kulturní jádro*, které představuje komplexní soubor základních charakteristik dané kultury; jako to, co kontrastuje s *celkovou kulturou* (total culture - srv. Steward, 1972, s. 89). Současné sociokulturní změny představují zejména v rámci procesů ekonomické globalizace proměnu kulturních jader většiny kultur a zásadním způsobem

tato jádra unifikuji a to v globálním rámci. Lze konstatovat, že koncepce kulturních jader jako kontrastních k celkové kultuře je v současné době stále méně aktuální. Mnohem relevantnějším přístupem je studium procesu akulturace, tedy zkoumání sociokulturních změn, vyvolaných kontaktem více či méně odlišných kultur.

Procesy globalizace představují akulturaci, ve které jsou v interakci se specifickým globálně cíleně šířeným fragmentem západní kultury, s tzv. střepem kultury (srv. Kuška, 2005, s. 201) především kultury lokální, které mohou splývat s pojmem *domorodé*. „V případech, kdy byla domorodá kultura podstatně změněna, ale nebyla zlomena, bývá obvykle opouštěna koncepce vzorů a s akulturací se zachází v termínech kategorií a elementů, to jest podvzorů (subpatterns), jako jsou náboženství, sociální organizace apod. Při analýze kulturní změny a akulturace komplikovanějších sociokulturních systémů jsou fenomény, které nemohou být ovládané normativním a relativistickým konceptem kultury. Kultura moderních národů není jednoduše normou chování, která by mohla být zjizvitelná sledováním všech, nebo reprezentativního vzorku jedinců.“⁶⁴ Tato skutečnost odráží rozpad celistvého, uceleného systému kultury jako hodnotového systému, souvisejícím především s redukováním těchto hodnot na ekonomické proměnné.

Aktuální procesy sociokulturní změny souvisejí zejména s procesy ekonomické globalizace, přičemž dochází ke globální difúzi kulturních elementů i rozsáhlejších kulturních komplexů, které jsou převážně součástí kultur hospodářsky vyspělých zemí, i když konkrétní *původ* těchto elementů a komplexů v té které zemi hraje stále menší praktickou roli.

„Národy nejsou charakteristické uniformitou individuálního chování. Jsou to extrémně heterogenní entity,

⁶⁴ STEWARD, J. H. 1972: *Theory of Culture Change. The Methodology of Multilinear Evolution*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago, s. 45-46.

jejichž celkový vzor se sestává ze složitě souvisejících částí různého druhu. Jsou to pouze subkulturní skupiny, které mohou být nazvány subspolečnostmi (subsocieties), jejichž individuální členové sdílejí podstatné jádro chování,⁶⁵ odlišující je od ostatní společnosti.

Proces akulturace je typickou exogenní kulturní změnou. Význam studia akulturace a různosti úhlů pohledu, ze kterých je třeba přistupovat k dané problematice, bylo rozpoznáno ve třicátých letech 20. století, kdy antropologové Robert Redfield, Ralph Linton a Melville J. Herskovits sepsali společné *Memorandum ke studiu akulturace*, které otiskl v roce 1935 nejdříve měsíčník *Man*, vydávaný Královským antropologickým institutem Velké Británie a Irska a v roce 1936 také *American Anthropologist*. Proces akulturace souvisí zejména s difúzí kulturních elementů, ale i rozsáhlých kulturních komplexů a s prostorovou migrací obyvatelstva. Studium akulturace se rozvinulo v rámci antropologie a sociologie zejména po 2. světové válce, kdy se v centru jejich pozornosti ocitly procesy westernizace a modernizace. Výzkumné aktivity opustily muzea a na univerzitách vznikají katedry antropologie, často úzce spojené se sociologií (srv. Eggan: 1969)⁶⁶.

„Akulturaci je třeba rozlišovat od kulturní změny, které je jedním z aspektů, a od asimilace, která je někdy fází akulturace. Je třeba ji také odlišovat od difúze, která, i když působí ve všech případech akulturace (...) představuje jen jeden aspekt procesu akulturace.“⁶⁷ I když se pozornost badatelů soustředila především na studium kontaktů

⁶⁵ tamtéž, s. 46.

⁶⁶ EGGAN, F. R. 1969. Production to Symposium on Frontiers of Cultural Anthropology. In *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 113, no. 5, p. 327.

⁶⁷ HERSKOVITS, M. J. - LINTON, R. - REDFIELD, R. 1935. A Memorandum for the Study of Acculturation. In *Man, A Monthly Report of Anthropological Science*, vol. 35, p. 162.

primitivních a literárních společností, lze jako akulturaci studovat současné procesy sociokulturních změn, kdy agresivní kulturní vzory západního typu konzumerismu transformují ostatní kultury v globálním měřítku.

Podle *Memoranda ke studiu akulturace* (srv. Redfield - Linton - Herskovits: 1936) rozlišujeme tři následující výsledky procesu akulturace:

Akceptace, kde proces akulturace vede k převzetí větší části jiné kultury a ke ztrátě většiny staršího kulturního dědictví; s tichým souhlasem části členů přijímací skupiny, přičemž výsledkem je její asimilace nejen do vzorů chování, ale i do vnitřních hodnot kultury, se kterou přišli do kontaktu.

Adaptace, kde oba, původní i cizí znaky jsou kombinovány tak, že vytvářejí hladce fungující kulturní celek, který je vlastně historickou mozaikou; a to buď přepracováním vzorů obou kultur v harmonický a smysluplný celek, jak se to jeví zainteresovaným jedincům, nebo zachováním souborů více či méně konfliktních postojů nebo úhlů pohledů, které se vyrovnávají v každodenním životě, jakmile nastane specifická situace.

Reakce, kde díky utlačování, nebo nepředpokládaným výsledkům akceptace cizích rysů vyvstaly protiakulturační tendence; tyto udržují jejich psychologickou sílu (a) jako vykompenzování za nařízené nebo předstírané nižší postavení nebo (b) prostřednictvím prestiže, návratem ke starším předakulturačním podmínkám umožňujícím participaci na takovémto pohybu.

Proces akulturace přináší zejména inovace, ne něž přijímající kultura reaguje právě popsáním trojím možným způsobem. Při studiu procesů globalizace jako specifického typu akulturace dochází zejména k reinterpretaci stávajících kulturních komplexů vzhledem k jejich komerčnímu potenciálu a k postupnému zanikání méně rezistentních kulturních elementů i celých kulturních komplexů. Procesy globalizace a jejich dopady vykazují znaky kulturní dezintegrace, která se

projevuje disfunkčností řady stávajících institucí, především tradiční instituce státu. Symptodem kulturní dezintegrace, která je provázena sociální dezorganizací a dezintegrací, je také častější výskyt chování členů společnosti překračujícího meze dané stávajícími sociokulturními regulativy. Sociální dezorganizace nebo dezintegrace nemusí být nutně fatálním jevem a zpravidla bývá překonána následnou integrací na základě nového kulturního uspořádání. Procesy globalizace jsou rozsáhlou sociokulturní změnou, směřující od geopolitického rozdělení světa, primárně spjatého s územím, k celosvětové restratifikaci moci na ekonomických principech (této problematice je v naší práci věnována kapitola *Ekonomická globalizace*).

3. POJETÍ MĚSTA

Město představuje nejkomplexnější a nejzřetelnější projev tvorby lidského světa. Utváření měst je tisíciletí trvající činností lidského druhu na planetě Zemi. Za protiklad, opak města, bývá pokládána příroda - svět člověkem nevytvořený. Můžeme říci, že vše nacházející se mezi oběma polaritami příroda - město reprezentuje do větší či menší míry člověkem přetvořený původní svět přírody. Ještě před nedávnem, počátkem 20. století, jsme skutečně mohli takto oba typy prostředí nahlížet. V současnosti, vzhledem ke stále patrnějším globálním důsledkům lidské činnosti, spjatých zejména s vlivy průmyslové výroby, je stále méně adekvátní považovat neurbanizovaný a hospodářsky nevyužívaný zemský povrch za původní svět přírody. Ve velmi krátké době, čítající pouhých několik málo desetiletí, bude téměř veškeré lidstvo žít v urbanizovaném prostředí, které dnes, možná již trochu archaicky, nazýváme městem.

3.1 Město a zdroje

Ještě předtím, než začal člověk žít usedlým způsobem života, zajišťoval si svou obživu lovem ostatních živočichů a sběrem požitelných plodin. Je důležité si uvědomit, že lovecko-sběračské období představuje v historii lidského druhu absolutně nejdelší a všechny následující etapy časově mnohonásobně překračující způsob existence. S touto formou existence máme tedy jako druh nejdelší zkušenost a během statisíciletí jsme se na tuto formu života v přírodě a s přírodou adaptovali.

Přístup archaického člověka ke světu byl výrazně mytologický, akcentující a zvýznamňující důležité prvky a vlastnosti různých druhů prostředí. „Použijeme-li dnešní terminologii, můžeme v uvedených souvislostech u našich dávných i méně dávných předků hovořit o jakési *mytologizované*

ekologii, v níž se v bájeslovné podobě promítala jejich znalost přírodního prostředí, která nám dnes mnohdy chybí a kterou jsme dokonce ochotni považovat za zbytečnou.“⁶⁸

První lidská sídla budovaná člověkem pro dlouhodobý pobyt primárně využívala příhodnou konfiguraci a vlastnosti přírodního prostředí s tím, že byly využívány výhradně místně dostupné zdroje a suroviny.

Vznik nejstarší lidských sídel spadá do období neolitu, doby vzdálené až 10 tisíc let, přičemž je opět nutné zdůraznit, že k neolitické revoluci, tedy přechodu k zemědělství a s ním spojenému usedlému způsobu života, docházelo postupně v rozptýlu mnoha tisíciletí. Některá etnika dosud neprodělala ani neolitickou revoluci a výjimečně jiná etnika, pokud vůbec fyzicky přežila, přešla z archaického lovecko-sběračského stadia přímo do chudinských slumů hypermoderních velkoměst a jejich jedinečné kultury s tím nenávratně zanikly.

První města vznikala zpravidla v uzlech cest a vodních toků a souvisela s novou profesionální specializací: k zemědělcům přibývají obchodníci a řemeslníci. Budování měst, můžeme říci cílevědomé vytváření lidského světa, s sebou nese nároky především na externí zásobování surovinami a potravinami, včetně nutnosti suroviny dobývat a dovážet z bližšího či vzdálenějšího okolí a zemědělské výrobě uzpůsobovat stále rozsáhlejší oblasti původního přírodního prostředí. Velice důležitá byla také dostupnost dostatečného množství vody pro spotřebu města a pro zemědělství a právě vodohospodářské soustavy starověkých měst patřily k velmi důmyslným stavbám, umožňujícím manipulovat s přirozeným přírodním vodním režimem.

⁶⁸ HRŮZA, J. - OPPLOVÁ, M. 1996. *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. Ostrava : VŠB - Technická univerzita, s. 16.

K prvním lokálním ekologickým katastrofám, způsobeným lidskou činností, dochází již v antice. Díky trvale rostoucí potřebě dřeva mizí lesy východního Středomoří a dalších oblastí, následná eroze zapříčiňuje zanášení koryt řek a jejich ústí a celých středomořských zátok. Zanikly tak například antické přístavy Efes a Milét. Objevují se ale i problémy s narůstajícími nároky na spotřebu vody a dochází k prvním případům vyčerpání lokálního naleziště nerostné suroviny. Postupně tak vzrůstají nároky na dopravu zboží a surovin ze stále vzdálenějších oblastí.

Již milionový antický Řím znal většinu problémů současných velkoměst. Zemědělské plodiny, stavební materiál a další suroviny, otroci, dřevo, spotřební výrobky - zdroje nutné pro zabezpečení komfortního života římského občana - byly získávány po celém tehdy známém světě, protože Římská říše byla vsutku globální mocností - zahrnovala celý tehdy známý svět. Existence všech měst, nejen měst velkých, je založena na dostupnosti externích zdrojů. Podle některých přístupů byla vyspělá mayská kultura zdecimována nikoliv španělskými dobyteli, ale akutním nedostatkem zdrojů potravin a surovin, respektive jejich vyčerpáním.

Evropský raný středověk byl ve znamení autarkního, samozásobitelského módu existence; počínaje lokálně dostupnými a pěstovanými zemědělskými plodinami, přes místní řemeslnou výrobu po obchod, kde pouze malá část běžného sortimentu - například sůl - byla dopravována na větší vzdálenosti. Podobně i středověká města využívala převážně lokálně dostupné zdroje. Právě ve středověku dochází v Evropě s postupující urbanizací k dramatické proměně prostředí: k rozsáhlému odlesňování. Ve srovnání s miliónovým antickým Římem nebo byzantským Cařihradem jsou však středověká města velmi malá a Praha se svými téměř padesáti tisíci obyvatel je za vlády Karla IV. jedním z největších středověkých měst, neuvažujeme-li ovšem například o tehdejších čínských velkoměstech.

Rychlý rozvoj měst, především těch, která se díky své pozici v dopravní infrastruktuře stala centry toků surovin, zemědělských plodin a výrobků všeho druhu, prodělala s nastupující renesancí zejména města severní Itálie (italské městské státy) nebo severoněmecký svaz hanzovních měst. Města zažívají právě v době renesanční svůj nový rozmach. Stávají se centry novodobých aktivit manufakturní výroby a obchodování, přímo spjatého s dostupností dovážených surovin a pracovních sil. Obchod je stále významnějším činitelem sociokulturních změn. Objevitelské plavby dávají vzniknout globální koloniální obchodní síti a novověký člověk postupně expanduje na nová území. Nastává různě intenzivní násilná akulturace původního obyvatelstva, drancování přírodního bohatství nově podmaněných území, obchod s otroky, později také využívání území pro pěstování plodin určených pro zásobování starého světa.

Lze říci, že způsob dobývání přírodních zdrojů a využívání zdrojů lidských, spolu s vynalézavostí a mimořádnými obchodnickými schopnostmi, přinesl dřívějším majetkově silnějším vrstvám především nové příležitosti k podnikání, v menší míře i nová rizika. Pokud se totiž využívání přírodních zdrojů stává jejich drancováním, efekty tohoto v antice rozvinutého a v renesanci znovu nastoupeného trendu přinesou své důsledky až po překročení určitých mezí, limitů ekosystému jako celku. „Byla to doba zakládání koloniálních říší, charakterizovaných lacinou pracovní silou a rozsáhlými zdroji surovin. Jejich těžba byla v koloniích spojena se stále narůstajícími zásahy do přírodního prostředí. Patřilo mezi ně nejen lov nebo hubení zvěře, ale zvláště mýcení lesů, které musely spolu s místním rostlinstvem ustupovat monokulturním plantážím.“⁶⁹

Z koloniální expanze těží evropské země až prakticky do poloviny 20. století, konce jedné formy kolonialismu.

⁶⁹ tamtéž, s. 19.

Koloniální expanzi je tedy možné vnímat jako další rozšíření externích zdrojů, ze kterých čerpá průmyslová revoluce zdroje surovin a energií. Tato synergie umožňuje nebývalý rozmach moderního obchodního podnikání a podílí se klíčovým způsobem na dynamickém rozvoji měst průmyslově vyspělých zemí. Neustále vzrůstala důležitost dopravní infrastruktury a protože kolonie, tedy nově podmaněná území, byly především zámořskými a velmi vzdálenými lokalitami, vítězí monarchie s největšími a nejrozsáhlejšími námořními flotilami. Začátkem 19. století má právě Londýn milion obyvatel a zároveň je nejdůležitějším obchodním centrem západního světa.

Města vytvářejí stále hustší globální síť propojenou toky surovin, energií, přepravováno je zboží a přemísťují se také lidé. Jednotlivá města splývají, stará územní vymezení sídel jsou překrývána. Při globálním pohledu je pravděpodobně nejvhodnější hovořit o hustotě obyvatelstva v různých částech světa, než o počtu obyvatel jednotlivých měst. Stejně tak je nutné nahlížet ekosystém planety jako jeden propojený systém, vykazující samozřejmě v různých částech světa naprosto specifické konfigurace. Pro přírodní ekosystémy, respektive pro globální ekosystém studovaný na lokální úrovni, je charakteristická jejich značná soběstačnost a zároveň vysoká efektivita spotřebovávání lokálně dostupných zdrojů. Výjimkou potvrzující pravidlo mohou být například táhnoucí mořští lososi, kteří se po stovky kilometrů dlouhé pouti proti proudu řek stanou významnou sezónní potravou medvědů. Obecně je známá také sezónní migrace ptactva a málo je zatím prozkoumána migrace mořských živočichů za potravou nebo reprodukcí.

Na úrovni ekosystémů fungovala lokální soběstačnost i se stále početnějším lidským druhem víceméně až do průmyslové revoluce. Člověk se pak velmi rychle začal ve své adaptační strategii orientovat na konzumní způsob života, včetně globálního čerpání a využívání surovin a energií. Přitom jeho stále rostoucí nároky likvidují řadu lokálních ekosystémů, což

logicky vede ke změnám ekosystému na globální úrovni. Soběstačnost ekosystémů na lokální úrovni není pro přežití člověka klíčovou, vzhledem k jeho schopnosti zajišťovat suroviny a energie v globálním rámci. Člověk je ovšem stále více nucen vypořádávat se s globálními limity ekosystému, v širších souvislostech geobiocenózy, danými množstvím dobytelných surovin, plochou zemědělsky využitelné půdy, vhodných obývatelných oblastí, ale také principy samotného fungování ekosystému planety v globální perspektivě, které člověk svou činností, tedy svým konzumním módem adaptace, zásadním a nevratným způsobem mění, přičemž synergickým efektem zesilují zejména projevy klimatických změn, mající potenciál významně narušit také sociální, ekonomickou, bezpečnostní i epidemiologickou situaci i hospodářsky vyspělejší části světa, nemluvě o specifikách biologické reprodukce vyznavačů městského životního stylu západního typu.

Dobývání surovin a získávání energií produkuje ve svém důsledku ohromná množství odpadů všech substancí a díky průmyslové výrobě často i vysoce toxických a obtížně odbouratelných. Celá řada průmyslově nově vyrobených látek, z nichž vyrábíme praktické a mnohdy i ekologické výrobky, skončí jako mimořádně nebezpečný odpad, nemluvě o odpadu radioaktivním. V porovnání s využíváním energií a produkcí odpadních látek přírodními ekosystémy, ale i se způsobem lidské existence před průmyslovou revolucí, nebo v současné době se způsobem života v regionech, které označujeme za málo rozvinuté, je většina našich průmyslových technologií žalostně málo efektivní. Skutečnost, že jejich provozování umožňuje vytvářet ekonomický zisk je signifikantní a svědčí o značné abstraktnosti samotného ekonomického systému.

Samotná efektivita využití energií a zdrojů je podrobně rozpracovaná a zavádění šetřících, tedy efektivnějších technologií je i z hlediska finančních úspor rentabilní. Standardní argumentace spočívá ve vyčíslení pořizovací ceny

dražšího, ale energeticky méně náročného zařízení (nebo zařízení s delší životností) a výpočtu, kdy se nám tato částka díky menší spotřebě energie, nebo životnosti zařízení finančně vyplatí. O této problematice velmi obsáhle a podrobně pojednává například vlivná publikace *Faktor čtyři*⁷⁰, vydaná také v České republice. Zabývá se konkrétními příklady, jak v daných podmínkách s dostupnými prostředky spotřebovat čtyřikrát efektivněji zdroje surovin a energií a jak ve výsledku čtyřnásobně ušetřit.

Recyklaci odpadu obvykle považujeme za jeden ze žhavých a možná i módních současných trendů. Recyklace je ovšem v přírodních ekosystémech zajišťována mnohonásobně efektivněji a také člověk v předindustriální éře neprodukoval přirozenou cestou neodbouratelné odpady. „Lze hovořit o recyklaci celých budov, městských částí a dokonce i celých měst. (...) Každé město bylo s co nejmenšími náklady a s co nejmenší spotřebou energie a hmot upravováno pro potřeby a životní způsoby následující.“⁷¹

Pozitivní roli v tomto ohledu sehrává i politickou cestou přijaté nižší zdanění využívání ekologicky šetrnějších energií, jako je například aktuální minimalizované zdanění využívání zemního plynu v dopravě. Tento příklad ukazuje, jak lze shora stimulovat poptávku po ekologičtější pohonné hmotě, přičemž stát přichází o okamžitý profit ze spotřební daně, nicméně tímto opatřením stimuluje rozvoj celé návazné infrastruktury, od poptávky po přestavbách motorů až po sítě čerpacích, respektive plnicích stanic. „Výzkumy prokázaly, že na odbourání vlastních odpadů vynakládají přirozené ekosystémy značné množství energie, ale docilují tak uzavření metabolických cyklů. Člověk se na rozdíl od nich chová zcela jinak. Při pohledu na parazitické stránky městských systémů

⁷⁰ WEIZSÄCKER, E. - LOVINS, A. - LOVINSOVÁ, H. 1996: *Faktor čtyři*. Praha : MŽP ČR.

⁷¹ tamtéž, s. 87-88.

lze uvažovat o tom, zda si vůbec zaslouží označení jako ekosystémy, které se vyznačují v přírodě tak harmonickými vlastnostmi, a jsou vysoce efektivní nejen ekologicky, ale i ekonomicky."⁷² Parazitismus není symbióza, nicméně městská sídla jsou integrální součástí ekosystému Země, podobně, jako i rostlinní nebo živočišní paraziti jsou součástí jednotlivých lokálních ekosystémů. Téma soutěže živých organismů včetně člověka o omezené zdroje je jedním z hlavních témat sociální ekologie (human ecology) již od jejího konstituování v rámci chicagské školy.

Městský člověk západního typu rozpoutal v 19. století éru exponenciálního nárůstu čerpání přírodních zdrojů a souvisejícího znečišťování životního prostředí. Jednostranně pojímaný pokrok se stal heslem doby a milióny Evropanů a Američanů uvěřily ve své šťastnější a komfortnější zítřky. Život ve městech a v městských aglomeracích je a vždy byl přímo závislý na externích dodávkách energií, surovin a potravin. Vyspělá část lidstva spotřebovává naprosté maximum globálně dostupných surovin, z nichž je stále obtížněji dostupný klíčový a strategický neobnovitelný zdroj - ropa.

3.2 Město a racionálního plánování

V 19. století propukla v Evropě a Spojených státech v souvislosti s industrializací rozsáhlá urbanizace, kterou provázelo zhoršování životních podmínek především ve velkých městech. Hledání cest ze stále neutěšenějšího stavu měst se soustředilo do tří základních rovin:

- Zlepšení infrastruktury zásobování vodou (budování sítí vodovodů a kanalizací);
- Stanovení stavebních předpisů regulujících využití parcel, včetně koncepčního městského plánování;

⁷² tamtéž, s. 68

- Budování sítě zdravotnických a sociálních zařízení, včetně zakládání městských parků.

Industrializace charakterizovala ducha doby a nové problémy s ní spojené představovaly nové a lákavé výzvy pro velkolepá a nevídaná řešení. Nutno podotknout, že samotná průmyslová výroba generovala nevídané množství finančních prostředků, které umožňovaly realizace rozsáhlých projektů k nepoznání měnicích tváře měst a s potenciálem změnit celou planetu. Dále je nutné zdůraznit, že finanční prostředky generované z průmyslového způsobu výroby byly k dispozici jak samotným průmyslníkům, tak i státu; jednak ve formě vybíraných daní a také plynoucí z role státu jako vlastníka a podnikatele. Neexistovala možnost optimalizace mezinárodního rozložení nákladů a příjmů tak, jak ji známe ze síťových nadnárodních subjektů globalizované ekonomiky. Ekonomické systémy jednotlivých států byly především uzavřenými národními hospodářskými systémy a stát, jeho vláda, mohl účinně regulovat svou ekonomickou sféru. Jak dobře víme, v globalizujícím se světě je tato možnost stále více vytěsňována. Průmyslová výroba spotřebovávající přírodní zdroje a využívající zpočátku poměrně lacinou pracovní sílu, generovala prostředky umožňující financovat byrokratický aparát, starající se nejen o výběr daní, ale také uskutečňovat typicky západní ideu sociálního státu (více v kapitole *Ekonomická globalizace*).

Vyřešení problematiky ubytování mas dělníků se stalo lukrativním podnikem jak pro samotné průmyslníky, tak i pro stát či město. Pro architekty pak představovalo nové konkrétní výzvy a nabízelo rozsáhlé realizace i velmi smělých a velkolepých plánů. Řekli bychom, zlatá doba, doba pokroku, správných, protože racionálním rozumem stanovených postupů a řešení. Tento jednostranně vnímaný pokrok byl v kontextuálním

pohledu vykopen především následujícími neustále silícími negativními trendy:

- Drancování přírodních zdrojů a znečišťování životního prostředí průmyslových zemí, protože drancování se stalo ekonomicky nejvýhodnějším a nejrychlejším způsobem vytváření ekonomického zisku;
- Surovinová závislost na stále rozsáhlejších a vzdálenějších nalezištích a zdrojích surovin a rostoucí požadavky na jejich přepravu, extrémně rychle stoupající spotřeba dřeva, uhlí, ropy a ostatních surovin;
- Rapidně rostoucí spotřeba energií uspokojující západní životní standard, rozevírání nůžek mezi bohatými a chudými.

Je příznačné, že ve 20. století vznikaly dokumenty vyjadřující zásady architektonického a urbanistického utváření lidských sídel ve formě manifestů, prohlášení, programů a deklamací. Athénskou chartu, vzešlou v roce 1933 ze 4. mezinárodního kongresu architektů - členů CIAM⁷³ (více v následující kapitole), můžeme považovat za nejdůležitější programový dokument, který zásadně ovlivnil moderní urbanismus, zejména funkcionalismus, a jehož teze zůstávají stále aktuální.

Lze konstatovat, že různá historická období měla své odlišné ideální formy uspořádání lidských sídel: ve středověku biblický *Nový Jeruzalém*, později pak vznikaly četné a do nejmenších detailů propracované renesanční vize ideálních měst. Ideální města různých dob jsou si ale v mnoha aspektech i překvapivě podobná.

Do velkoměstských rozměrů se v evropském prostoru začínají od baroka rozrůstat především města - sídla panovnických dvorů. Baroko samo o sobě nejen stavělo, ale ve velké míře

⁷³ *Congrès International d'Architecture Moderne*

také přestavovalo. Hlavním heslem při utváření městského prostoru se stalo *zkrášlování* a první architektonické školy se věnovaly především tomuto aspektu. Stále významnější roli při budování měst ale také měli v souvislosti s rozvojem palných zbraní vojenští inženýři (srv. Hrůza: 2002). „V 19. století se hlavním tématem stalo *rozšiřování měst z hlediska technického, stavebně policejního a hospodářského*. Jeho zásady formuloval roku 1874 na kongresu inženýrů a architektů v Berlíně R. Baumeister (...). Klíčový význam pro další vývoj urbanismu mělo vyjádření principu lineárního města A. Soriou y Mata v roce 1882, zahradního města v roce 1898 E. Howardem a projekt *Průmyslového města* se zřetelnými znaky funkcionalistického řešení z let 1901-1904 od T. Garniera. Záměrnou formu programového dokumentu má A. Sant'Eliou v roce 1914 vypracovaný *Manifest futuristické architektury*, v němž je podstatná část věnována principům mrakodrapového velkoměsta s nejnovějšími druhy dopravy“.⁷⁴

Mezi další milníky vývoje moderního urbanismu a moderní architektury patří Le Corbusierův projekt *Soudobého města pro 3 miliony obyvatel* z roku 1927 a také stuttgartská vzorová kolonie Wiessenhof - projekt vedený Miesem van der Rohe.

Ve výčtu mapujícím dějiny moderní architektury by bylo možné dále pokračovat, ale cílem této práce je hledání souvislostí, kontextu, ve kterém na jedné straně sofistikovaným a navýsost odborným, racionalistickým způsobem vznikaly konkrétní vize, principy a zásady a na druhé straně realita, kdy realizace vizí paradoxně nenaplňovala ani své vlastní cíle, přičemž na povrch vyplynulo především mylné přesvědčení o racionalistické poznatelnosti reality.

Lze konstatovat, že nyní již víme, v čem spočívaly základní chyby a omyly, byly sepsány aktuální programové dokumenty a manifesty, ale až na chvályhodné výjimky se jimi

⁷⁴ HRŮZA, J. 2002: *Charty moderního urbanismu*. Praha : Agora, s. 6.

vesměs nikdo neřídí. Jak je to možné? Proč pokračuje devastace stávajícího městského prostoru a nově vznikající lidská sídla postrádají kvality, které dobře známe z minulosti? Odpověď na tuto otázku nám stěží poskytne samotná teorie architektury, byť je velmi přínosné, že právě současní architekti učinili základní krok k revizi přístupů svých předchůdců. S lítostí ovšem musíme konstatovat, že poptávka po realizacích vycházejících z principů nových programových dokumentů, je mizivá. Naopak - přetrvává a sílí poptávka po řešeních vycházejících především z pragmatického racionalismu, který je paradoxně sám o sobě vysoce abstraktním, od reality odtrženým přístupem.

3.3 Od CIAM do současnosti

Zkratka CIAM je v dějinách moderní architektury velmi frekventovaná. Vnímáme ji jako něco naprosto samozřejmého, s moderní architekturou přímo souvisejícího. Co však bylo motivem založení CIAM a za jakých okolností tato organizace vznikla? CIAM, neboli *Mezinárodní kongres moderní architektury*, vznikl v roce 1928 jako mezinárodní sdružení předních architektů, motivovaných potřebou diskutovat o aktuálních problémech oboru v souvislostech široce přesahujících pouze architektonické hledisko, zahrnující technické, hospodářské a sociální sféry. Cílem sdružení bylo dle jeho programového memoranda také *bdít nad architektonickými realizacemi*. Významnou činností CIAM bylo pořádání odborných setkání a kongresů, z nichž proslul zejména 4. kongres odehrávající se z velké části na palubě lodi plující z Marseille do Athén, kde tamní univerzita poskytla kongresu na několik dní zázemí, před plavbou zpět. Výsledkem třítýdenní akce byla - Athénská charta.

Za pozornost stojí i samotná organizační stránka celého 4. kongresu, kdy se členové sdružení CIAM vydávají na plavbu

Středozemním mořem, loď zajišťuje osvícený „sponzor“ - vydavatel Cahiers d'Art, důraz je kladen na program formálních a neformálních diskusí včetně rekreační a relaxační součásti akce, které se účastní architektonické špičky, zpravidla velmi vytížené osobnosti. Mohli bychom říci, že se podařilo vytvořit maximálně podnětné podmínky pro efektivní průběh kongresu, zajistit plnou participaci a koncentraci účastníků jejich naloděním, rozfázováním akce na cestu tam, pobyt v Athénách a návrat, kdy blížící se konec mise zároveň limitoval přijetí závěrečného dokumentu kongresu.

Čtvrtý kongres věnující se městu jako celku, s hlavním tématem *Funkční město*, se měl původně konat v roce 1932 v Moskvě a to z prostého důvodu: v Sovětském svazu bylo tehdy projektováno nejvíce nových měst na světě. V souvislosti s přípravou kongresu byly holandskými členy CIAM definovány čtyři základní funkce funkčního města: bydlení, práce, rekreace a vše spojující doprava.

„Význam CIAM vyjádřil W. Gropius slovy, že *nejdůležitější byla skutečnost, že zde malá mezinárodní skupina architektů pocítila uprostřed světa plného zmatků a živelnosti potřebu se semknout a uspořádat do celkového obrazu mnohostranné problémy, které si uvědomovala.*“⁷⁵

Jaká byla ve stručnosti hlavní témata prvních tří a zároveň nejdůležitějších kongresů CIAM? V roce 1928 se na dvoudenním setkání iniciovaném Le Corbusierem sešlo na soukromém zámečku ve švýcarském La Sarraz 30 předních evropských architektů. Na tomto setkání, které se stalo zároveň 1. kongresem CIAM, bylo přijato i prohlášení, které artikulovalo potřebu „vytvořit novou koncepci architektury, která bude uspokojovat hmotné, citové a duchovní potřeby.“⁷⁶ Samotné uvedení citových a duchovních potřeb je ovšem nutné

⁷⁵ tamtéž, s. 7.

⁷⁶ tamtéž, s. 8.

vnímat jako domýšlivou představu moderních architektů o tom, co ducha moderního člověka podněcuje a kultivuje. Druhý, frankfurtský kongres stanovil v roce 1929 později široce uplatňované zásady minimálních bytových dispozic a třetí, bruselský kongres, prezentoval v roce 1930 téma s názvem Racionální zastavovací soustavy.

Příprava 4. kongresu byla zcela pod vlivem vymezení městských funkcí, řekli bychom jejich vytržení z kontextu, v soustředění se na bydlení, práci, rekreaci a - pochopitelně, vše spojující nezbytnou dopravu. Doprava se stala symbolem pokroku moderní doby, ale zároveň také jedním z nejvážnějších městských problémů. Byly vypracovány směrnice, plány rozmístění funkčních oblastí a dopravní sítě několika měst. Rozmanité plány stávajících měst již svou organicky rostlou strukturou přímo provokovaly uchopit pravítka a psací potřeby, v reálu pak dynamit a nastartovat buldozery. Města, respektive jejich plány, byly mezi sebou porovnávány, kriticky rozebírány, s cílem „stanovit základní a realizační principy funkčního města“⁷⁷. V rámci CIAM byl 4. kongres považován za konec fáze hledání řešení - toto bylo konečně nalezeno. Zpětně můžeme být vděční za předválečné politicko-ekonomické podmínky, které zabránily masivní realizaci funkčních a zářících projektů měst. Jiří Hruza v úvodním textu souboru architektonických chart⁷⁸ cituje francouzského teoretika M. Ragona: *Athénská charta ve skutečnosti neobsahuje žádnou novou myšlenku, ale je to jen skvělé shrnutí všech idejí utopického urbanismu 19. století, kodifikovaných v Athénách a určených k realizaci (...) od roku 1949 se teorie CIAM počaly uplatňovat při stavbě nových měst a při přestavbě měst starých. A náhle se zjistilo, že moderní urbanismus, který chtěl město zachránit, jej neodčinitelně ničil. V roce 1958,*

⁷⁷ tamtéž, s. 9.

⁷⁸ tamtéž, s. 11.

po 30 letech, odmítli mladí architekti převzít vedení od zakladatelů a CIAM zaniklo.

Za důležité datum bývá v dějinách novodobého plánování města uváděn rok 1898, kdy vyšla vlivná práce ruského šlechtice-anarchisty, prince Petera A. Kropotkina (1842 - 1921) *Fields, Factories and Workshops*, kterou později ocenil také Ebenzer Howard. Oba plánovali únik z přeplněných viktoriánských industriálních měst. Kropotkinem byl také ovlivněn Patrick Geddes, který „okamžitě po přečtení Kropotkina, spatřil nové technologie jako klíč k velkolepé regionální dekoncentraci obyvatelstva Londýna a dalších velkých měst do eutopie, komunit v otevřené krajině, každá s organickým vztahem s obklopujícími agrárními regiony.“⁷⁹ Howard také věřil tomu, že po skončení procesu decentralizace padnou ceny nájmu pozemků v Londýně a počet obyvatel klesne na méně než 1 milion. Bylo příznačné, že realizace většiny projektů zahradních měst, například měst-zahrad okolo Paříže vyústily v realizaci předměstských sídlišť, nikoliv tedy zamýšlených zahradních měst. V následujících letech vznikla celá řada plánů. Které nebyly povětšinou realizované. Myšlenky Howarda, Kropotkina a Geddse měly značný vliv na decentralizaci obyvatelstva do vzdálených venkovských oblastí, přičemž bylo klíčové napojení těchto lokalit na elektrickou síť a jejich dosažitelnost individuální automobilovou dopravou. Roli regulátora smělých urbanistických, mohli bychom říci developerských projektů, sehrál například konzervativní americký Kongres, když účinně osekal plán Rexforda Tugwella na vybudování stovek měst Zeleného pásu (Greenbelt cities). Ve dvacátých letech 20. století publikoval Le Corbusier svůj *Voisin Plan*, ve kterém navrhoval srovnat se zemí centrum

⁷⁹ HALL, P. 2002. The Centenary of Modern Planning. In FREESTONE, R. (ed.). *Urban Planning in a Changing World: The Twentieth Century Experience*. London : E&FN Spon, s. 21.

Paříže a vybudovat nový svět křížovitých věží a mnohaproudových dálnic (srv. Hall: 2000, s. 23-24).

Celá řada velkých evropských měst neunikla alespoň částečné realizaci smělých plánů tehdejších urbanistů, které Peter Hall, profesor plánování na Bartlett School of Architecture and Planning londýnské College University, popisuje v příhodně nazvané kapitole *Triumf vizí a prohra (failure) praxe*, obsažené ve výše citovaném sborníku.

K velké sociokulturní změně dochází v 70. letech, kdy se do produktivního věku dostává po 2. světové válce narozená nová generace, která pochopitelně odmítá většinu rodičovských hodnot, mezi nimiž figuruje velkolepé přebudovávání a budování měst, ale i automobilismus. „Převládajícím sloganem, vypůjčeným od vlivného environmentálního bojovníka E. F. Schumachera, bylo *Small is Beautiful* (Schumacher, 1973). Ochrana životního prostředí se stala základním imperativem, následujícím v roce 1972 nesmírně vlivnou zprávou Římského klubu, *The Limits to Growth* (Meadows et al., 1972). Dobová témata, jako byly hnutí za lidská práva, boj proti chudobě, protesty proti válce ve Vietnamu, vysokoškolské hnutí svobody projevu představovaly pouze konkrétní projevy všeobecného nepřátelství k vyspělému kapitalistickému systému a touhu po návratu k jednodušším životním stylům, společně s hlubokou nedůvěrou k cestám, po kterých byl profesionálními technokraty řízen celý vojensko-průmyslový komplex. Panovala široká nedůvěra k expertům, plánování *shora dolů*.”⁸⁰ Můžeme říci, že městští plánovači ztratili svou autoritu a jejich jediná možnost uplatnění spočívala v „pokusech informovat veřejnost o možných alternativách, v donucování veřejných plánovacích agentur soutěžit o podporu veřejnosti a v pomoci kritikům vyvinout alternativní plány.”⁸¹ V 70. a 80. letech 20. století

⁸⁰ tamtéž, s. 29.

⁸¹ tamtéž, s. 30.

se odehrálo v řadě západních zemí množství kratších i zdlouhavých konfliktů mezi místními komunitami a pevně zavedenými městskými plánovacími byrokraty, v nichž střídavě vítězily jedna nebo druhá strana. Vnucuje se otázka, či zájmy vlastně městská byrokracie zastupuje, pokud se dostává do konfliktu s obyvateli konkrétních lokalit, kteří se proti jejímu rozhodování organizují do různých občanských iniciativ.

„V jedné záležitosti se obě strany shodly: v potřebě regenerovat upadající městskou ekonomiku vstříknutím injekce nových aktivit. Vyplynulo to ze sady fundamentálních ekonomických změn. (...) Byla to globalizace ekonomiky, která svými nadnárodními korporacemi mohla přesunout velké části produkce z tradičních výrobních oblastí do nových průmyslových zemí a regionů. (...) Vyspělé ekonomiky ve stále větší míře přesunují jinam na znalostech založený průmysl, včetně vyspělých technologií zpracování a vyspělých služeb. Informační technologie má vzrůstající dopad na produkci, speciálně ve schopnosti dislokovat více rutinních obslužných prací z hlavních globálních měst do menších měst s nižšími cenami.“⁸² V 90. letech vzrostl význam měst jako kulturních, kreativních a turistických center (více v kapitole *Redefinice funkcí města*).

V souvislosti s postupující industrializací a všeobecným dramatickým nárůstem počtu městského obyvatelstva, ale zejména s rozvojem dopravy, vyvstaly nové požadavky tzv. ozdravení měst, které měly v podstatě 2 hlavní cíle, z nichž zejména první uvedený má s jakýmkoliv zlepšením, potažmo s ozdravením pramalou souvislost:

- Zprůjezdnění měst pro dopravní prostředky, zejména automobily;

⁸² tamtéž, s. 31.

- Boj proti velké hustotě zastavění, který byl realizovatelný bouráním, nejlépe radikálním, nesentimentálním, a doprovázen rozsáhlou suburbanizací.

V souvislosti s asanacemi motivovanými umožnit moderní život ve městě velkému množství obyvatel se nabízí paralela se situací, kdy se v malém temném bytě se silně kouřícími kamny nashromáždí velké množství lidí a jejich řešením situace je vyházení všeho nábytku a zařízení z oken a vybourání vnitřních zdí bytu, případně i otlučení starých omítek, včetně zdobných prvků. Co získali? Trochu více místa, více světla a kouř se rozptýlil po větším prostoru. Co ztratili? Intimitu, praktické i památné předměty, kontinuitu s předchozími generacemi, tajemnou, magickou atmosféru. Počáteční ohromení novým prostorem vyvolalo nadšení, dostavil se pocit uspokojení nad dobře vykonanou prací a vzrostlo odhodlání pro ještě větší a velkolepější realizace podobných plánů. Plánů ozdravění, asanací.

Dopravní problematika měst a tzv. rozvolněná či nekoncentrovaná zástavba představují zároveň nejnaléhavější problémy současných měst. Od plánů ozdravění, které znamenalo rozsáhlé zničení městských center většiny velkých měst vyspělého světa ve jménu dopravních řešení dospívají osvícenější představitelé některých současných měst k programům revitalizace městských sídel, spočívající zejména v razantním omezení automobilové dopravy (více v následující kapitole). Zároveň probíhají i procesy cíleného zahušťování rozvolněné zástavby s důrazem na její koncentraci a vytváření lokálních uzlů a center.

Přes plošnou likvidaci městských prostor vznikajících po dlouhá staletí, organicky rostoucích, jejichž obrana byla po dlouhá staletí nákladně zajišťována a stále zdokonalována, byla nakonec města rozsáhle zhyzděna jejich vlastními obyvateli. Ve jménu pokroku, ozdravění, racionálního rozumu.

Výsledek? Hygienické poměry měst se i tak dramaticky zhoršovaly, zejména v důsledku nárůstu dopravy, nárůstu počtu obyvatel, spalování fosilních paliv a produkce odpadů.

3.4 Město jako dopravní křižovatka

Průmysl nejenže zásadním způsobem změnil podobu měst, ale zahrtil je také automobily. Budování městské dopravní infrastruktury si vyžádalo zásadní zásahy do jemné a po staletí organicky utvářené komunikační tkáně ulic, náměstí, uliček, průchodů. Paříž, Vídeň a další velkoměsta přišla o svého dlouhověkého genia loci a byla rozjizvena dlouhými, širokými a hlubokými zářezy, v nichž teprve před sto lety propukl a v posledních desetiletích závratně narostl automobilový provoz.

Automobilismus představuje jeden z nejpalcivějších a stále vážnějších problémů měst teprve několik desetiletí, nicméně již téměř sto padesát let dopravní inženýři řeší, jak do městského prostoru dopravu vpustit a neomezovat ji. Doprava byla vždy vnímána jako symbol pokroku a zejména individuální automobilismus patří k základním charakteristickým rysům západní konzumní společnosti, jejíž vzory chování formují velmi agresivně i ostatní kultury.

Prudký nárůst automobilové dopravy v minulém století podnítil řadu architektonických studií i vlastních realizací. Urbanismus byl redukován na technické vyřešení dopravního problému. Doprava se stala fenoménem moderní doby, na který byl člověk patřičně hrdý. Základní problém představovalo řešení otázky, jak upravit stávající města, aby nebránila rozvoji dopravy. Položit si tuto otázku obráceně - tedy jak omezit dopravu v městském prostředí, kam nikdy v takové míře nepatřila - bylo a stále je považováno za zpátečnické, nemoderní, hodné výsměchu. Klasická ulice byla pohřbena, protože nedokázala pojmout nárůst dopravy. Byla přirovnávána

ke špinavému, temnému a nebezpečnému příkopu. Centra měst se stala dopravními uzly. Pohyb, jemuž nic nestojí v cestě, se stal heslem moderní doby. Hlavním kritériem například Le Corbusierových urbanistických studií bylo umožnit automobilům co nejrychlejší pohyb mezi jednotlivými monofunkčními zónami nových měst, které jsou prostorově racionálně a efektivně uspořádané podle systému továrních výrobních linek.

Je příznačné, že autorem urbanistické koncepce, která zásadně ovlivnila výstavbu měst ve 20. století, byl dopravní inženýr, Artur Soira y Mata. Tento Španěl je autorem ideje lineárního města, které představuje radikální řešení města, kde se dopravní síť měla stát základní osou osídlení a podél tras této dopravní sítě se především mělo osídlení rozvíjet. Můžeme říci, že tomu tak zpravidla bylo i v minulosti, přirozeným vývojem a obešlo se bez plánování. Pokud jsme označili za značně vlivné koncepce měst, jejichž autory byli dopravní inženýři, bylo by neobjektivní nezmínit ze stejné doby pocházející ideu měst zahradních od Ebenezera Howarda, omezující městská sídla maximálním počtem obyvatel (30 nebo 60 tisíc), vymezenou a koncentrovanou rozlohou, s parky a všudypřítomnou a vše obklopující zelení.

Ve třicátých letech minulého století vyvstal požadavek pohlížet na území Prahy jako na organismus. Začala se totiž projevovat potřeba uspokojivě vyřešit pražskou automobilovou a městskou hromadnou dopravu. Problém představovala hlavně malá průjezdnost historického jádra, která měla být řešena podzemními drahami, tunely a asanacemi v centru města.

V soutěži, která měla přinést náměty na řešení pražského dopravního systému se objevil projekt Jaromíra Krejčara a Josefa Špalka, vycházející ze sociologické analýzy. Průjezdnost křižovatek a ulic, otázky průlomů historického jádra, vzrůstající nároky automobilové a hromadné dopravy by tito autoři projektu nazvaného *Veřejná především* vyřešili

jednoduše: pražské centrum pro soukromou dopravu prostě zcela uzavřít. Na odstavná patrová parkoviště při okrajích centra by navazovala dostatečně hustá síť povrchových rychlodrah doplněná tramvajovými a trolejbusovými linkami. Tento geniální a jediný komplexní a proveditelný plán nebyl porotou soutěže z roku 1930 náležitě oceněn. Zcela určitě by nebyl oceněn ani dnes, kdy zahlcenost města automobily dostupuje svého vrcholu a podobný plán představuje pravděpodobně jediné možné řešení infarktové situace. Pro další život historické Prahy a jiných měst je nejspíše nejlepším řešením. Autoři svým plánem vytvořili i nové předpoklady k úspěšné památkové ochraně pražského historického jádra, které jednoduše zbavili největšího problému: individuální automobilové dopravy. Tento návrh také jako jediný nepožadoval žádné podstatné stavební úpravy ve středu města.

Prudký rozvoj dopravy změnil k nepoznání většinu evropských měst. Radikální přestavbu prodělala například Paříž. Architekt Haussmann zde vybudoval rozsáhlý systém širokých okružních a radiálních tříd lemovaných uličními frontami s v podstatě unifikovanými domovními průčelími a jednotnými stromořadími. Takto vzniklé prostory mají ve své neorganičnosti mnohé společné rysy s moderními panelovými sídlišti. Haussmannova nekonečná ulice přestala být uzavřeným prostorem a jeho architekturu je možné považovat za indiferentní. Haussmann projektoval systém širokých bulvárů a hvězdicovitých náměstí jako komplexní racionální systém zohledňující vedle strategických zájmů zejména dopravní kritéria. Vytvořil ovšem také zcela novou infrastrukturu moderního velkoměsta, umožňující fungování všech výtahů moderní doby. „Haussmann byl administrátor, nikoliv umělec. (...) Dimenze ulic, hvězdicovitá náměstí a prostory, systém celku byly výsledkem racionálních úvah, motivovaných jednak strategickými ohledy a hlavně ohledy na rostoucí význam

městské dopravy.“⁸³ Architektonické a urbanistické řešení přestavěné Paříže vyniká při automobilové prohlídce daleko intenzivněji, než při pěší cestě. Město samotné je uzpůsobené spíše dimenzím automobilového provozu. S Vídní je spojeno dílo architekta Otto Wagnera, který patřil mezi otce-zakladatele moderní racionální architektury. Za ideální prostorové řešení města pokládal pravidelnou šachovnicovou síť. Téměř nepřetržitá dopravní zácpa v pravoúhlé uliční síti Manhattanu, jehož územní plán navrhl v roce 1811 John Randel byla sice motivována především snahou zjednodušit obchodování s realitami, ale z dopravního hlediska nepředstavuje také optimální řešení. Pravděpodobně neexistuje žádné uspokojivé řešení individuální městské automobilové dopravy ve smyslu přizpůsobování městské struktury jejím rostoucím nárokům.

Na ulici a na náměstí jsme si zvykli pohlížet jako na plochy čistě dopravní. Všechny prostory kolem budov vnímáme podvědomě jako vlastnictví dopravního prostředku. Ulice a náměstí představují pro většinu z nás prostor, kde se zdržujeme jen proto, abychom se dopravili do práce, obstarali nákupy, dorazili na místo zábavy. Vesměs přecházíme z budovy do budovy. Chodníky a pěší zóny jsou svým způsobem dopravními pásy. Vše se podřizuje principu dopravy, a člověk sám se stává dopravním mechanismem, který spěchá ve více či méně usměrněném proudu. Pěší zóny v centrech měst neslouží k procházení se. Vznikly z nutnosti, neboť staré ulice fyzicky neumožňují jiný než pěší provoz. Tento provoz automaticky přejímá i některá pravidla silniční dopravy.

Důležitý vliv na stoupající míru individualismu měla i proměna charakteru dopravy a zvýšený komfort dopravních prostředků. „Baudelairova poezie popisuje rychlost jako vzrušující zážitek a rychlostí se pohybující obyvatele města

⁸³ HALÍK, P. 1998. Počátky a proměny současné urbanistické scény. In Halík, P. - Kratochvíl, P. - Nový, O. *Architektura a město*. Praha : Academia, s. 19.

jakoby žijící na pokraji hysterie."⁸⁴ Ovšem výše zmíněné technické inovace během 19. století vedou k postupnému nahrazení vzrušení pasivní tělesnou zkušeností. Richard Sennett (více k tomuto autorovi v kapitole *Město jako tělo*) tvrdí, že: „Čím komfortněji se tělo pohybuje, tím více se sociálně uzavírá, cestující osaměle a v tichosti.“⁸⁵ V novém typu železničního vagónu v Americe kolem 40. let 19. století, lidé seděli v radě za sebou, dívající se nanejvýš na záda ostatních pasažérů, cestující často na obrovské vzdálenosti, bez toho, že by vzájemně promluvili. Jako správně poznamenal Georg Simmel, před nástupem hromadné dopravy lidé byli málokdy povinni sedět spolu v tichu po dlouhý čas, jenom hledíce (srv. Sennett 2002, s. 344).

Lidé dnes cestují rychlostí, o které se našim předchůdcům mohlo jenom zdát. Technologie pohybu - od automobilů po propracovanou síť dálnic - umožnila lidem budovat svá sídla mimo přeplněná městská centra a na stále vzdálenějších periferiích. Prostor se tak stal jenom funkcí pohybu. Městský prostor poměřujeme podle toho, jak dlouho nám trvá cestování v něm a ven z něho. Prostor se unifikoval, aby nebyla ohrožena bezpečnost účastníků silničního provozu. Řidič nechce být prostorem vyrušován, chce jím jenom projet. Tak se stal městský prostor pouhou kulisou pohybu, přičemž sám o sobě je stále méně stimulujícím. Od snah vycházejících z osvícenství, tedy vybudovat město založené na pohybujícím se těle, jsme dospěli až k městům, které jakoby favorizovala monotónně se pohybující automobily.

Města poskytovala dříve více rekreace. Podobala se dnešním lázeňským městům, do kterých vstupovala příroda a na jejichž prostranstvích byl umožněn volný pohyb. Město samo o sobě bylo před nástupem industrializace nejméně tak

⁸⁴ SENNETT, R. 2002: *Flesh and Stone. The Body and the City in Western Civilization*. London : Penguin Books, s. 338.

⁸⁵ tamtéž, s. 338.

rozmanité a romantické, jako příroda. Samozřejmě má svá panoramata a zákoutí i dnes, ale jeho různé končiny jsou v současnosti přístupné hlučnými, nebezpečnými a neprůjezdnými silnicemi a přelidněnými chodníky.

Dopravní kolapsy jsou v okolí větších měst a ve městech samotných na denním pořádku již několik desetiletí. Jako řešení podobných krizových situací se pravidelně objevují plány na výstavbu nových a rozšiřování stávajících dálnic, budování městských silničních systémů dálničního typu s rozsáhlými mimoúrovňovými křižovatkami a nezbytnými parkovacími plochami. Především zámožské zkušenosti nám ale ukazují, že k pravidelným zácpám dochází i na silnicích s několikanásobně větším počtem jízdnic pruhů.

Rozšíření stávajících městských bulvárů pro automobilovou dopravu je naštěstí již přežitkem, není heslem doby, i když by pro něj existovaly stejné a ještě pádnější důvody a potřeby, než před lety. Intenzivně ale v současnosti rozšiřujeme především dálniční síť a například v Praze vrcholí příprava rozsáhlé výstavby kapacitní komunikace spojující vyústění Strahovského tunelu na Malovance s Prašným mostem, Špejcharem a Pelcí-Tyrolkou v pražské Tróji. Nová komunikace dálničního typu povede většinou v tunelech, nicméně všechna jmenovaná místa budou zároveň povrchovými mimoúrovňovými křižovatkami, přičemž tři z nich vzniknou v těsné blízkosti pražské památkové rezervace. Související nezávislé studie předpokládají radikální značný nárůst dopravního zatížení území s tím, že se po většinu dne budou automobily v kolonách pouze pomalu posunovat. Mnohamiliardová smlouva pražského Magistrátu a příslušné developerské společnosti byla podepsána na podzim roku 2006. Další nové dopravní zásahy v neurbanizovaném prostředí představují aktuálně budované nebo připravované dálniční komunikace v Posázaví a jižních Čechách (dálnice D3), v Českém ráji (D47) a v chráněné krajinné

oblasti České středohoří (D8). Rozmach zaznamenává též doprava letecká.

Automobilismus zásadním způsobem změnil a narušil původní, po staletí se utvářející podobu nejen měst, ale i krajiny. V Německu, které má velmi vyspělou silniční infrastrukturu, bylo pro účely automobilismu již vyasfaltováno a vybetonováno přes 5% území státu. Samotná doprava, tedy přeprava surovin, ale i energií vyžaduje vysoké náklady. Bez dotací, tedy bez stavby dopravní a přepravní infrastruktury financované z veřejných rozpočtů, by doprava nikdy nemohla být tak levná. Automobil je jedním z nejvýznamnějších znečišťovatelů, ale také konzument zemského povrchu (srv. Hrůza - Opplová, s. 96). Nákladná je i elektrická přenosová soustava a pro vodovodní řad jsou příznačné vysoké ztráty již v samotných rozvodech.

„Zavedení inovativního elementu do nastavení komunity může být navrženo jako počáteční stupeň invaze, která může směřovat k naprosté změně ve struktuře a organizaci komunity,“⁸⁶ uvádí v souvislosti s přístupy sociální ekologie ke studiu města R. D. McKenzie a toto tvrzení platí i pro dopravní problematiku.

Městský prostor je systémem, kde každý jeho prvek nabývá významu až ve vztahu k ostatním součástem. Každý městský prostor má v sobě skryté hodnoty, které je možné využít, vždy ale na úkor skrytí, potřebí hodnot ostatních. Širokou ulici můžeme využít pro několikaproudou silnici, která zrychlí dopravu a ulehčí jiným částem města, znemožníme ale její využití pro pěší, zeleň a klidné bydlení. Podobně přestěhováním bank, důležitých úřadů a sídel firem do historických center měst zajistíme sice větší přísun financí do městské pokladny (a kapes radních), dojde však k ještě většímu zhoustnutí pěšího a automobilového provozu, včetně větších nároků na parkování aut. Večer, kdy mnoho lidí tráví

⁸⁶ MCKENZIE, R. D. 1924. The Ecological Approach to the Study of the Human Community. In *The American Journal of Sociology*, vol. 30, no. 3, p. 295.

volný čas v městských jádrech, bude pohyb po neobydlených ulicích (kde jsou namísto bytů v noci opuštěné kanceláře) pravděpodobně hrdinským výkonem.

Velkým problémem je dojíždění autem do zaměstnání. Většina dojíždějících má k dispozici firemní parkoviště, které někdy paradoxně zabere více místa, než samotné pracoviště. V městské zóně jsou náklady na parkovací místa obzvláště vysoké a koncentrace automobilového provozu je zde nežádoucí. Přesto se téměř pod každou novostavbou nebo rekonstruovanou budovou v centrech měst budují nejlépe několikapodlažní garáže.

S nemožností volného pobytu v městském prostoru souvisí i tradiční především automobilový víkendový a prázdninový úprk z města, který se samozřejmě na dopravních problémech pravidelně a významně projevuje. V posunujících se kolonách aut dýcháme jedovaté zplodiny, ztrácíme čas a nervy ve vidině pár chvil prožitých v přírodě.

Ceny spojené s automobilovou dopravou nás obelhávají. Časové ztráty kvůli dopravním zácpám, nehody, znečišťování životního prostředí, opotřebovávání silnic, potřeba území a další jsou uvaleny na společnost. Kdyby se tyto externí náklady dopravy měly internalizovat, pohonné hmoty by správně měly být dražší až o 35 korun za litr. Paul Hawken, úspěšný americký spisovatel, se domnívá, že hospodářské plýtvání prostřednictvím dotací, nákladů na řešení důsledků bezohledné těžby, znečištění životního prostředí a mrhání zdroji se podílí asi na polovině výše HDP - čili z hlediska tohoto politicky protěžovaného ekonomického ukazatele, který má s úrovní reálného blahobytu, nebo chcete-li s kvalitou života či životní úrovní pramálo společného, přispívají tyto negativní jevy k jeho růstu.

Většina zemí dopravu přímo či nepřímo masivně dotuje. Ty samé státy, které si stěžují na těžkou konkurenci zároveň vydávají miliardy získané z daní (nesprávně a nespravedlivě

stanovených) na to, aby byla mezinárodní doprava pro dovozce zboží ještě levnější. Stát by měl účastníky dopravy zatížit celkovými náklady na výstavbu a údržbu silnic, letišť a přístavů a velkou částí spočitatelných ekologických nákladů.

„Suburbanizace amerického kontinentu a souběžný rozklad amerických provinčních měst byly po roce 1945 posilovány zhoubným zanedbáváním všech forem veřejné dopravy a zdají se být přímým důsledkem politických tlaků a ekonomických zájmů naftařských koncernů a automobilového průmyslu. Tyto procesy, jež měly negativní vliv na životní prostředí, se v nejextrémnější podobě projevují v USA, ale se stejnými tendencemi se můžeme setkat všude. Rozsah těchto důsledků svádí k tvrzení, že pokud bychom měli uvést moderní vynález s nejškodlivějším efektem pro životní prostředí, byl by to vynález spalovacího motoru. (...) Stejně tak je třeba připomenout podíl automobilu na znetvoření krajiny jako celku.“⁸⁷

Masová produkce automobilů vede k vysoké spotřebě benzínu, což uvrhuje svět do závislosti na státech těžících ropu. Kvůli ochraně zdrojů nafty a udržení její ceny (která opět neodpovídá skutečné ceně, protože nezahrnuje všechny náklady spojené s jejím získáváním a nezapočítává odstraňování všech škod spojených s jejím užíváním) neváhá podstoupit mezinárodní společenství válečný konflikt. Dále pak miliony aut katastrofálně znečišťují výfukovými plyny životní prostředí a ničí tak naše zdraví. Stále přibývají nové silnice a dálnice a nevratně ničí krajinu. Mimo to se každý rok zabijí na silnicích tisíce lidí a mnohonásobně více se jich zraní.

Nelze říci, že by existovalo univerzální uspokojivé řešení dopravní problematiky. Setkáváme se ale ve stále větší míře s různými dílčími pozitivními opatřeními, motivovanými zejména

⁸⁷ FRAMPTON, K. 2005. O kritické situaci architektury na přelomu století. In Kratochvíl, P. (ed.). *O smyslu a interpretaci architektury*. Praha : Vysoká škola umělecko-průmyslová v Praze, s. 37-38.

občanskými, ekologickými, ale i ekonomickými a politickými zájmy. Z ekonomického úhlu pohledu, tedy pohledu dominantního a rozhodujícího, stále stoupající poptávka po individuální automobilové dopravě ve městech značně převyšuje kapacitní možnosti jeho dopravní sítě, včetně dopravy klidové, tedy parkování. Pozitivními trendy je zavádění placených zón parkování - v Praze se v současnosti uvažuje o rozšíření zón placeného stání z centra města, tedy z území Prahy 1 také do širšího centra, konkrétně na území Prahy 2, 3, 5 - 8. Předpokládáme, že v dalším období dojde i ke zpoplatnění vjezdu do širšího městského centra a to nejen v Praze. Samotné vyloučení dopravy a vytváření pěších zón se stalo nezbytností nejen v nejrůznějších částech i menších měst a ne pouze v nejužších centrech měst.

"Doprava sama o sobě nepatří mezi základní životní aktivity člověka, jako je bydlení, práce a všemožné způsoby trávení volného času. Pokud by lidská sídla stejně jako v minulosti poskytovala těsné prostorové kontakty mezi zařízeními pro aktivity lidí, nebyla by doprava vůbec zapotřebí,"⁸⁸ prohlašuje autorská dvojice Hrůza - Opplová a my touto výzvou k zamyšlení uzavíráme kapitolu o dopravě.

3.5 Nárůst počtu obyvatel evropských a amerických měst

Města dosahovala od starověku až do středověku počtu obyvatel v řádech tisíců, výjimečně desetitisíců. Výjimkou byl miliónový antický Řím, velká asijská města a také města původních obyvatel Ameriky. Až v období renesance, tedy v 17. století začíná počet obyvatel v evropských městech dosahovat šestimístných číselných hodnot: čtvrt milionu Londýňanů, o polovinu méně Pařížanů, dále Řím, Amsterdam, Madrid a další města. Praha ztratila ve třicetileté válce přes 2/3 obyvatelstva a poklesla až ke dvacetitisícové hranici a až na

⁸⁸ HRŮZA, J. - OPPLOVÁ, M. 1996: *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. Ostrava : VŠB - Technická univerzita, s. 97.

konci 18. století dosáhla 50 tisíc obyvatel, které měla ovšem již ve 14. století (srv. Hrůza - Opplová, s. 29-30).

Konec poddanství rozpohyboval všeobecnou migraci obyvatel a byl provázen prudkým populačním nárůstem. V Evropě žilo kolem roku 1800 přes 175 miliónů obyvatel a o sto let později již 400 miliónů a to i přes masivní odchod Evropanů do USA, kde se počet obyvatel zvýšil z 5 na 100 miliónů (srv. Hrůza - Opplová, s. 20).

Evropská velkoměsta a New York (počet obyvatel)⁸⁹

Rok	Velký Londýn	Paříž	Velký Berlín	Vídeň	New York
1800	1 114 644	546 756	182 923	240 036	80 000
1851	2 660 935	1 053 262	464 426	431 147	696 115
1880	4 766 661	2 269 023	1 847 301	1 364 548	1 911 700
1900	6 581 402	2 660 559	2 528 730	1 674 957	3 440 000
1910	7 252 963	2 847 229	3 422 741	2 031 498	4 466 000

Devatenácté století bylo tedy ve znamení dramatického nárůstu počtu obyvatel evropských a severoamerických měst. Počet obyvatel Londýna a Paříže se během 100 let více než zpětinásobil, ve městech Spojených států nebyl výjimkou až padesátinásobný nárůst počtu obyvatel (New York, Chicago). V celkovém globálním úhrnu došlo tedy mezi roky 1800 a 1900 k nárůstu městského obyvatelstva o 12 %, za dalších 100 let ale již o dalších více než 35 % a za příštích 40 let o dalších 20 %. Letos, v roce 2007, poprvé v historii lidstva, bude žít ve městech více než polovina lidstva a do roku 2050 to budou již dvě třetiny veškeré populace. Přitom v roce 1955 žilo ve městech 30 % světového obyvatelstva. Tento proces se příhodně nazývá urbánní exploze (urban explosion).

⁸⁹ tabulka: HRŮZA, J. - OPPOVÁ, M. 1996. *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. Ostrava : VŠB - Technická univerzita, s. 31.

Rok	Obyvatelé světa žijící ve městech (v %)
1800	2 %
1900	14 %
2007	50 %
2050	až 70 %

Rychlý rozvoj evropských a amerických měst postupoval s rozvojem průmyslu, i když spolu tyto procesy nezbytně nesouvisí; aktuální populační boom afrických velkoměst není spojen s žádným rozvojem hospodářské sféry.

Počet obyvatel evropských a amerických měst se tedy dramaticky zvyšoval a během několika desetiletí docházelo ke znásobování populace. Zvyšování počtu obyvatel způsobovala migrace do měst, správní přičleňování za hranicemi měst ležících obcí⁹⁰ ale také samotný demografický nárůst počtu obyvatel Evropy a zejména USA.

Je příznačné, že velká industriální centra vznikala v 19. století, můžeme říci, podle mapy nerostného bohatství, zejména uhlí a železa, přičemž páteří rozvoje celých oblastí byla především dopravní dostupnost po železnici. V první polovině 19. století bylo v Evropě a USA velice rychle vybudováno dohromady téměř půl miliónu kilometrů železnic.

Se zvětšováním měst dostředně narůstá cena pozemků a nastává stěhování residentů a institucí do od centra vzdálenějších, hůře dostupných, ale lacinějších lokalit (centrifuga). Naopak do center měst se stěhují komerční aktivity (magnet). S touto změnou se prohlubuje segregace a diferenciací populace a to zejména dle ekonomického a také národnostního klíče. Z městských lokalit, které byly značně sociálně, ekonomicky i kulturně promíšené v důsledku kontinuálního a velmi pomalého procesu usazování se jednotlivců a rodin, se nyní obyvatelé ve vlnách stěhují do

⁹⁰ v USA je původní správní vymezení území měst stále platné, proto například OSN uvádí a porovnává aktuální počty obyvatel celých městských aglomerací.

nových, převážně monofunkčních a ekonomicky, ale i věkově monokulturních lokalit. „Počátek invaze má sklon odrazit se ve změnách hodnoty pozemků. (...) Tato situace skýtá platformu pro rozklad. Běžná vylepšení a opravy jsou obvykle opomíjena a majitel je vystaven ekonomickému naléhání pronajmout svou nemovitost parazitním a pomíjejícím službám, které mohou být ekonomicky silné, ale společensky hanebné a proto schopné a povinné platit vyšší nájem než si mohou dovolit legitimní veřejné služby (legitimate utilities).“⁹¹

Podobně, jako invaze nového agresivního biologického druhu do stávajícího prostředí, dochází postupně k vytlačování původních druhů, až do úplného převládnutí nového druhu v lokalitě, můžeme tento proces pozorovat ve městech. Nový, agresivní druh můžeme pojmenovat jako *nový business*, jehož projevy v městské struktuře jsou obchodně-administrativní komplexy rozrůstající se do rozsáhlých kancelářských a finanční čtvrtí, hotelové a apartmánové resorty, nákupní zóny. Nezbytnou je stále se rozrůstající dopravní infrastruktura, přičemž nejobtížněji lze v městském prostředí reagovat právě na rostoucí požadavky individuální automobilové dopravy.

3.6 Globální urbanizace a zánik přírodní krajiny

Název této kapitoly jsme si vypůjčili od Johana Huizingy (1872 - 1945) z jeho knihy *Kultura a krize*, která vyšla poprvé v roce 1936 v Holandsku. Zánik přírodní krajiny považuje Huizinga za další následek lidské nerozumnosti, která se vedle militarismu a hypernacionalismu projevuje také v *puerilismu* - v dětinskosti (nikoliv infantilnosti) moderního, hedonisticky orientovaného člověka, jehož chování se kryje s „darebáckostí jako se sociálním jevem, s darebáckostí na druhou. (...)“

⁹¹ MCKENZIE, R. D. 1924. The Ecological Approach to the Study of the Human Community. In *The American Journal of Sociology*, vol. 30, no. 3, p. 288.

Nejvýmluvnější rysy puerilismu se projevují v předvádění se a v honbě za uniformami nebo za slavnostním oblečením obecně.“⁹²

Huizinga s bolestí komentuje ztrátu přírodní krajiny, která kdysi obklopovala téměř všechna lidská sídla a všimá si, jak v Holandsku „byly schopny zničit řadové zástavby a vilové čtvrti jen během několika let od základů celou oblast. (...) V celém rozsahu je možné tento jev nejlépe pochopit až nyní, v polovině století, a nejvíc kvůli němu smutní ti, kteří jsou dnes staří, protože viděli, jak přichází a jak se rozšiřuje. Mladší to sotva chápou; vyrostli již ve znetvořené přírodě a nevědí, co říkají, když nám vyčítají náš smutek po ztracené krajině a říkají nám, že jsme opoždění romantici.“⁹³

Člověk se ve vztahu s prostředím ocitá v konfliktu trojího druhu:

- ekonomická rovina (zemědělské, průmyslové, obytné využití krajiny)
- překročení míry v počtu obyvatel (přelidněnost měst)
- krajina jako neobnovitelný zdroj.

Huizinga pojednávající o krizi užívá medicínského popisu: „Bez obrazné řeči nelze používat všeobecné pojmy, a pojem nemoci a poruchy je zde na místě. Samotná krize je hippokratovský pojem. Společenské a kulturní záležitosti nelze vyjádřit lépe žádným jiným obrazem než lékařským. Naše doba se nepochybně zmítá v horečce.“⁹⁴

Aktuální globálně dominantní ekonomická doktrína redukuje prostředí, jedno zda městské nebo mimoměstské, na soubor zdrojů, které umožňují vytvářet ekonomický zisk. Samotné území představuje rychle ubývající neobnovitelný zdroj a tento aspekt je obecně velmi málo brán v potaz. Přitom právě území,

⁹² HUIZINGA, J. 2002: *Kultúra a kríza*. Bratislava : Kalligram, s. 252.

⁹³ tamtéž, s. 253-254.

⁹⁴ tamtéž, s. 35.

jednotlivé pozemky, jsou velmi pečlivě vymezeny, mají své majitele a svou cenu. Z ekonomického pohledu představuje každé území potenciální možnost k provozování nějaké ekonomické aktivity; území může být různě nasyceno ekonomickými aktivitami. Území s nízkou hustotou zalidnění můžeme považovat za neekonomicky využitá území, za plýtvání s tímto neobnovitelným zdrojem, implikujícím přímo zvýšené nároky na dopravní obslužnost, přičemž při nízké hustotě osídlení není možné efektivně provozovat hromadnou dopravu. „Hustoty obyvatel se v různých městech pohybují od pouhých 10 obyv./ha např. v americkém Houstonu, Phoenixu nebo Detroitu až po 300 obyv./ha v Hongkongu. Téměř žádné americké město nepřekračuje hustotu 25 obyv./ha, západoevropská města se pohybují mezi 25 - 75 obyv./ha, Tokio překračuje 100 obyv./ha a Moskva se blíží 150 obyv./ha.“⁹⁵

Modernistická rozvolněná zástavba, stejně jako koncept zahradního města, představují územně, ale i dopravně a energeticky náročné konfigurace zástavby. Jejich protikladem je tzv. kompaktní město.

V České republice dochází aktuálně k nadměrné exploataci území převážně následujícími 2 způsoby:

- Komerční aktivity zaplavují historická centra měst kancelářskými prostory a standardizovanou sítí prodejních řetězců, v mimoměstském prostředí vznikají celé rozsáhlé oblasti skladovacích a montážních hal, rozlehlých nákupních a nákupně-zábavných center s nezbytnými velkými parkovišti;
- Turismus vyvolává pravděpodobně nekonečnou poptávku po dalších ubytovacích zařízeních. Zároveň v nemnoha tuzemských horských oblastech dochází vlivem neregulovatelných

⁹⁵ *Ökologische nachhaltige Entwicklung von Verdichtungsräumen*. 1993. Dortmund : ILS Schriften, s. 29. Zdroj: HRŮZA, J. - OPLOVÁ, M. *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. Ostrava : VŠB - Technická univerzita, 1996, s. 85.

developerských aktivit k zásadní přeměně lokalit na novodobé monofunkční rekreační resorty, jejichž nejkřiklavější podobou je pravděpodobně krkonošský Špindlerův Mlýn, ale i oblasti Beskyd či šumavské developerské projekty v okolí Lipna.

„Podstatné zásahy do ještě nedávno nedotčené přírody jsou v poslední době důsledkem zvýšeného tlaku milionů turistů, kteří hromadně pronikají i do nejhlubších lesů, nejvyšších pohoří, pod hladiny moří i k zemským pólům. Tam všude je jejich pronikání doprovázeno budováním ubytovacích a stravovacích zařízení, pohodlnějších komunikací nebo míst k táboření - a samozřejmě jako všude jinde hromaděním odpadků.“⁹⁶

Urbanizace se stala světovým fenoménem. Je třeba rozlišovat 3 základní typy urbanizace: euroamerickou z 19. a 20. století spjatou s industrializací a využíváním kolonií, současnou bleskovou asijskou urbanizací spojenou s hospodářskou explozí regionu a současnou již zmiňovanou africkou urbanizací, nesouvisející s žádným hospodářským vzestupem (srv. Musil, 2007).

Města se rozrůstají horizontálně i vertikálně, pohlcojí okolní menší sídla, navzájem se přibližují a srůstají do sítě konurbací, ve které lze stále obtížněji jednotlivá města od sebe rozeznávat a rozlišovat. Tato nová forma byla výstižně pojmenována jako městská mlhovina. Části měst, celé čtvrti, se díky internacionalizaci ekonomiky unifikuji vizuálně i funkčně. Města se z autonomních a autentických jednotek stala součástí globální urbánní sítě, kterou můžeme vhodně přirovnat k nervové tkáni živého organismu. Nervová tkáň je stejně jako síť měst přímo závislá na zásobování energiemi a surovinami, zajišťovanými z externích zdrojů. Infrastrukturu zásobování živého organismu zajišťuje krevní oběhový systém, odkázaný na

⁹⁶ HRŮZA, J. - OPPLOVÁ, M. 1996: *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. Ostrava : VŠB - Technická univerzita, str. 82.

externí vstupy energií a surovin, tedy vzduchu a potravin. Podobně fungují i lidská sídla, závislá na správném fungování infrastruktury zásobování externími zdroji, tedy dopravy a přepravy.

Lidstvo je v globálním pohledu rozmístěné velmi nerovnoměrně: „Tři hlavní urbanizované prostory - východní Asie, jižní Asie a Evropa zauímají jen 10 % zemského povrchu, ale je v nich soustředěno 60 % veškerého lidstva. Spolu s dalšími pěti prostory - severovýchodem USA, jihovýchodní Asií, východem Brazílie, centrální oblastí Mexika a Nigérií - zauímá těchto osm urbanizovaných prostorů jen 14 % zemského povrchu, avšak soustřeďuje přitom 76 % světového obyvatelstva.“⁹⁷ Je ovšem nezbytné si uvědomit, že oněch necelých 15 % globálně urbanizovaného povrchu planety je přímo a životně závislých na externích surovinových a energetických vstupech dostupných zdrojů planety Země, z nichž je téměř 90 % využívaných zdrojů neobnovitelných a že urbanizovaný člověk zásadně mění fungování celého globálního ekosystému. Toto obecné konstatování je nepochybně správně, ale je velmi důležité jej upřesnit a specifikovat. Mohli bychom totiž nabýt mylné zjednodušující představy, že samotné přestěhování lidstva do měst přináší světu zkázu a že každý, kdo ve městech žije, odpovídá stejnou měrou za devastaci globálního ekosystému.

Proces urbanizace „sice podstatně zvýšil počet obyvatel měst, avšak ta většinou zůstávala kompaktními a značně hustými sídelními útvary. To znamená, že sice osídlení zabralo určité do té doby přírodní plochy, krajina však stále ještě převládala v obraze osídlení i ve značně urbanizovaných zemích. Podstatnou změnu přinesla až třetí, současná fáze, která bývá označována jako suburbanizace nebo jako *rozsídlení*. Je pro ni charakteristický mimořádný tlak na zábor dříve

⁹⁷ tamtéž, s. 34.

přírodních území. (...) To znamená, že na rozdíl od dřívější urbanizace uvnitř soustavy lidských sídel, dochází nyní k urbanizaci celé krajiny.“⁹⁸

Mezi lety 1950 a 2025, tedy za 75 let, se počet obyvatel měst v rozvinutých zemích zvýší z 44 na 1 190 milionů, tedy znásobí sedmadvacetkrát (srv. Hrůza - Opplová, s. 36)⁹⁹. Globalizující svět (jak uvádíme podrobněji v kapitole *Ekonomická globalizace*), stírá geopolitické rozdělení světa a konstituuje napříč zeměmi a městy vedoucí hranici a to výhradně podle ekonomického klíče.

Evropská unie přijala v roce 1983 *Evropskou chartu územního plánování*, tzv. Torremolinskou chartu, zabývající se problematikou měst, z níž citujeme: „Hlavním problémem je obvykle zvládnutí (jejich) růstu. Vyvážená městská struktura vyžaduje uplatnění plánů využití území a dále opatření vhodně usměrňující hospodářské aktivity v souladu s životními podmínkami obyvatel města. Zvláštní pozornost si zaslouží zlepšování životního prostředí, rozvoj veřejné dopravy a všechna opatření, brzdící nadměrnou migraci obyvatel z center na periférii. Zhodnocení historického dědictví, památek a jejich souborů se musí stát integrální součástí základní politiky územního plánování.“¹⁰⁰ Jak ovšem definovat hospodářské aktivity v souladu s životními podmínkami obyvatel? Existují efektivní nástroje umožňující realizaci těchto plánů? Jak definovat vyváženou městskou strukturu a podle jakého klíče? Existuje zájem zachovat jakou součást městského prostředí také jeho sociální strukturu? Jak rozumět zhodnocení historického dědictví a památek? Na všechny tyto otázky existuje mnoho variant odpovědí, ale bývá až na

⁹⁸ tamtéž, s. 104.

⁹⁹ Autoři chybně uvádějí obdobný propočít pro rozvojové země, kde se počet obyvatel zvýší z 250 na 3 910 milionů, což není jimi uvedený více než pětinašobek, ale více než patnáctinašobek.

¹⁰⁰ HRŮZA, J. 2002: *Charty moderního urbanizmu*. Praha : Agora, s. 56.

chvályhodné výjimky uplatňováno obvykle pouze jedno kritérium:
maximalizace ekonomického zisku.

4. ZDROJE SOUČASNÉ KULTURNÍ A SOCIÁLNÍ ZMĚNY

4.1 Věda jako náboženství

Spolu s tím, jak se v době poosvícenské upevňovalo vědomí neustálého pokroku, stávala se věda novým náboženstvím. Tento proces zbožňování (pobožňování) vědy byl postupný a souvisel s praktickými dílčími výsledky a úspěchy, které vědecké poznání člověku přinášelo. Podle Teilharda de Chardina bylo vědecké poznávání 19. století narušeno vážným omylem, zablouděním v uctívání hmoty (srv. Teilhard de Chardin: 1967, str. 108). „Máme-li však být spravedliví, musíme uznat, že okouzlení hmotou muselo být pro naše předky příliš silným pokušením a je zcela přirozené, že mu podlehli. (...) Vznikla iluze, že chce-li člověk ovládnout to poslední, co hýbe přírodou, musí pokračovat v racionálním zkoumání všeho, co předcházelo a co se dá změřit. (...) Tím, že se přiznala převaha, primát hmotě, ztratil duch svou cenu, ba i svou skutečnost, čímž byl pokrok zbaven nejen definovatelného smyslu. (...) Svým mechanismem, svým determinismem a je třeba říci i dosti nelogickým uctíváním soběstačného či dokonce všemocného člověka si náboženství vědy, dítko osmnáctého století, uzavřelo právě tu budoucnost, do níž se chtělo vrhnout.“¹⁰¹ „Rádi se usmíváme naivnímu náboženskému nadšení našich otců pro pokrok. A i když je ještě sdílíme, domníváme se, že patří k dobrému chování takové nadšení skrývat, nemáme-li vypadat jako *prostáčci*.“¹⁰² Doba poosvícenská je dobou emancipace racionální součásti západního člověka. Nedomníváme se ovšem, že by se západní svět výrazně sekularizoval ve smyslu odklonu od sféry posvátného jako takového. Naopak, posvátné se pouze zásadním způsobem přetransformovalo. Nejvyšší entitou se stal racionální rozum člověka, posvátnými postupy metodologie pozitivistických věd, věda samotná se

¹⁰¹ TEILHARD DE CHARDIN, P. 1967. *Mystika vědy*. In *Místo člověka v přírodě*. Praha : Svoboda, s. 108-109.

¹⁰² *tamtéž*, s. 109.

významně ritualizovala, vědeckost se stala synonymem pro pravdivost. Racionální rozum člověka se vyvázal ze svého kontextu a vyčlenil se z lidské integrální bytosti. Byl povýšen samotným člověkem. Tato moderní emancipace racionální součásti člověka z integrálního celku lidské bytosti z něj učinila dezintegrovanou polobytost, která povýšila sebe sama, respektive svou racionální součást do sféry posvátného, a z vyňatého racia učinila objekt uctívání, v nějž bylo nezbytné především věřit. V této situaci je vyřešena i otázka víry na úrovni individuální a kolektivní. Každý může věřit v sebe sama jako v nejvyšší princip, být sám sobě bohem, pěstovat svůj kult osobnosti a případně jej vnucovat ostatním. Současnou společnost ne náhodou významně charakterizuje moderní individualismus. Kolektivní úroveň moderní víry je odvozena z přesvědčení o neustálém potvrzování správnosti poznání generovaného z jednostranného, pozitivistického přístupu moderních věd, o dostatečnosti tohoto způsobu poznání a o jeho praktickém užitku. Zdálo by se, že je vše v pořádku, zejména přihlédneme-li k řetězci zásadních a úžasných objevů, které nám moderní pozitivistické přístupy za posledních pouhých 200 let odkryly a umožnily využívat.

„Rozsáhlé úsilí o průzkum a dobývání rozhodně neslábne; přímo před našima očima se neustále šíří a urychluje“¹⁰³, píše Teilhard a poukazuje na nutnost nahradit pozitivistické modly, toto mrtvé náboženství vědy, novou mystikou (srv. Teilhard de Chardin: 1967, str. 112), novou zaníceností. Domníváme se ovšem, že zaníceností současné doby je tvorba ekonomického zisku a nepředpokládáme, že by tato zanícenost nějakým způsobem polevovala; spíše naopak. Představujeme si ale, že na poli vědeckého poznání by mohlo docházet k mnohem většímu interdisciplinárnímu provázání a koordinaci a že novým zanícením vědeckého poznávání by měl být posun ke

¹⁰³ tamtéž, s. 111.

komplexnosti, celostním přístupům, umožňujícím poznat reálnou podstatu skutečnosti, rozpoznatelnou právě při uplatnění komplexních přístupů.

Antropolog Robert Redfield ve své stati *Společnosti a kultury jako přirozené systémy* uvádí: „Neuzákoňujeme vědu. Ta roste. Jestliže někdo prohlásí, že antropologie měla být pěstována tím a tím způsobem, pak brzy potom bude pěstována odlišně, ještě ne ale zcela odlišně, protože pokud je první metodická koncepce přesná a odpovídá faktům, vzejde z ní pozdější vývoj. (...) Koncepce společnosti nebo kultury jako přirozeného systému je nyní hluboce zakořeněna. (...) Je mnohem pravděpodobnější, že se koncepce společnosti a kultury jako přirozeného systému bude měnit a vyvíjet, než aby byla opuštěna.“¹⁰⁴

K samotné interdisciplinaritě ve vědě výstižně doplňuje kulturní antropolog Julian Steward následující: „Existuje tendence způsobit problémy vypůjčením si koncepcí a metod od ostatních společenských věd, které měly dlouhou zkušenost s obcováním se současnými společnostmi. Kde to vede k novému interdisciplinárnímu přístupu, jedná se o zdravý vývoj vědy, ale často to vypadá, že antropologové jsou připraveni opustit jedinečné metody své vlastní vědy a imitovat ostatní společenské vědy. Když není námitek k interdisciplinárnímu oplodnění, mělo by být možné revidovat základní antropologické koncepce a metody, pro splnění potřeb nového a rozšířeného předmětu tak dlouho, dokud se jedná o problematiku kultury.“¹⁰⁵

Konkrétním interdisciplinárním přístupům jsou věnovány zejména první kapitoly naší práce.

¹⁰⁴ REDFIELD, R. 1955. Societies and Cultures as Natural Systems. In *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, vol. 85, no. 1/2, p. 31.

¹⁰⁵ STEWARD, J. H. 1972: *Theory of Culture Change. The Methodology of Multilinear Evolution*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago, s. 43-44.

4.2 Víra a ekonomický systém

Politiky a ekonomy je nám podsouváno, a my se tomu příliš nebráníme, že o kvalitě našeho života vypovídají ukazatele, které s mírou našeho blahobytu ve skutečnosti nesouvisejí. Rádi samozřejmě slyšíme, že některý z ekonomických ukazatelů roste. Konkrétně například k ukazateli HDP jsme si zvykli pohlížet téměř s nábožnou úctou.

Navykli jsme si posuzovat kvalitu našeho života především skrze ekonomické hodnoty. V ekonomické perspektivě je hodnota extrapolována na cenu. Hodnotné je pak pouze to, čemu ekonomika přidělí pomyslnou cenovku. Simplifikací je ekonomicky hodnotnější to, co má vyšší peněžitou cenu. Obklopuje nás samozřejmě rozsáhlá sféra hodnotných hmotných i nehmotných statků, kterým ale není přidělena žádná cenovka. Tato sféra hodnot se potom jeví jako ekonomicky bezcenná. Ekonomy je tato část reality programově zahrnována mezi externality, aby nebyla popřena samotná alfa a omega ekonomického systému - zisk.

Ekonomika je systémem určujícím, ba přímo oceňujícím podstatnou a významnou část nás obklopujícího světa a má klíčovou roli při formování našeho postoje k tomuto světu.

Ekonomika prostupuje prakticky všemi součástmi našeho života. Je to systém, skrze který posuzujeme téměř všechna naše rozhodování a jednání. Ekonomické zákony považujeme za tak samozřejmé, jako zákony přírodní a fyzikální. Moderní fyzikální výzkumy ale za pomoci rozvíjející se techniky ukázaly, že Newtonem formulované zákony mají omezenou platnost: lze se jimi řídit jen v určitém vymezeném světě - ve světě metrů a sekund. V širším rámci platí Einsteinovy teorie, v užším zákony kvantové mechaniky.

Podobně náš ekonomický systém, s jehož základy přišel několik desetiletí po Newtonovi Adam Smith a na nichž dodnes

spočívá, je třeba v globálně ekonomicky propojeném světě revidovat. Ekonomika se zabývá pouze úzkou částí reality - pečlivě měří a vyhodnocuje, co lze snadno koupit a prodat. Právě to, co je nevyčíslitelné, nebo obtížně změřitelné (například krása krajiny, jiný než turistický význam staré zástavby), ekonomika jednoduše nereflektuje.

Ekonomiku a ekologii je nutné vnímat jako jeden systém. Je nezbytné si uvědomit, že každý systém má své meze. Přehlízíme dopady dnešních ekonomicky ospravedlňovaných rozhodnutí a soustřeďujeme se na spekulace a fúze, přesuny kapitálu a další aktivity, které nemají se skutečnou produkcí obecných hodnot nic společného.

Částečná slepota našeho současného ekonomického systému je tou nejmohutnější silou, která se skrývá za zjevně nesprávným rozhodováním o životním prostředí naší planety, jakožto za stanovováním priorit v našem každodenním rozhodování a jednání. Ekonomické vidění reality deformuje náš jinak dobrý vztah k okolnímu světu. Přikládá hodnotu jen některým faktorům, a jiné, pro lidský život významné skutečnosti programově nezahrnuje do propočtů.

V našem hospodářství existují mechanismy, které podporují pouze obrat, nikoli prospěch. Je tak orientována a organizována celá investiční politika. Je však možné a nejspíše i nutné - dát každému účastníku trhu možnost, aby na opatřeních vedoucích ke skutečnému obecnému prospěchu (konkrétně např. k zachování životního prostředí) vydělal. Finanční zisk je alfou a omegou tržního hospodářství. „Motiv tržního zisku (...) nekompromisně podřizuje potřebám ekonomické rentability nejen pracovní podmínky zaměstnanců, ale také životní styl, vkus.“¹⁰⁶

¹⁰⁶ KELLER, J. - ČIHÁK, M. 1997. Dva pohledy na knihu George Ritzer: Mcdonaldizace společnosti. In *Sociologický časopis*, č.2, s. 237.

Idea volného trhu je zatím snad nejsilnějším dogmatem, jaké kdy civilizace zastávala. Trh je však ohromně zdeformován. Mezi ekonomy panuje názor, že existence trhu je sama o sobě dobrá. Trhy jsou pak podle nich poškozovány pouze zásahy státního aparátu. Zdá se, že největší problém bude v informovanosti. Úplné informace nemá z nejrozličnějších důvodů k dispozici většina účastníků trhu. Všichni se pohybují ve vyježděných kolejkách, jejichž opuštění je příliš namáhavé a v krátkodobé perspektivě i příliš nákladné. „Důvěra ekonomie v to, že vše, co se vyplatí, již bylo vykonáno, bohužel často způsobuje, že mnozí lidé prakticky nepřemýšlejí, co všechno by bylo možné udělat. (...) Při všech svých slabostech zůstává ekonomika ústřední intelektuální konstrukcí s fundamentálními důsledky v praxi.“¹⁰⁷ Prakticky všude na světě je zisk všech podniků bezprostředně závislý na obratu.

Při různých ústupcích velkým zahraničním společnostem je často argumentováno tím, že kdybychom na nich požadovali splňování nejrozličnějších kritérií a požadavků (památkářů, urbanistů, ekologických iniciativ ap.), přesunuly by jednoduše své investice do jiných států.

Volný obchod mezi konkurenty se stále méně podobá soutěži. Čím větších společností a koncernů se týká, tím více se podobá válce. Nejde jen o bitvy abstraktního kapitálu. Vždy jsou zaangažováni konkrétní lidé, firmy, politika i celé národy. Důsledkem je nebezpečné mezinárodní napětí.

Konference GATT v roce 1986 v Urugvajii stanovila doposud nejdrastičtější opatření ve prospěch volného obchodu a vedla i k založení WTO (World Trade Organisation - Organizace světového obchodu) v roce 1994. Vítězné tažení učení o volném obchodu zapříčinilo redukci nákladů v průmyslu, likvidaci zemědělských farem a redukci národních systémů sociálního

¹⁰⁷ WEIZSÄCKER, E. - LOVINS, A. - LOVINSOVÁ, H. 1996: *Faktor čtyři*. Praha : MŽP ČR, s. 176-177.

zabezpečení. Představitelé učení o volném trhu konstatují, že se celkový světový blahobyť zvyšuje, protože kapitálu nebrání v rozvoji optimálních výrobních podmínek protekcionismus a byrokratické překážky (včetně ekologických omezení a kulturních *specifik*).

Průmyslové firmy a velké nadnárodně působící obchodní společnosti se vlastně chovají jako vyděrači. Vyhrožují, že danou zemi opustí, případně do ní vůbec nebudou investovat, pokud jim nebudou vyhovovat místní legislativou upravené podmínky. Pod exportním tlakem, který vyvolávají mezinárodní hospodářští poradci a Světová banka (srv. Weizsäcker - Lovins - Lovinsová, 1996, s. 299) tak méně rozvinuté země obětují svou přírodu, města svého *genia loci*, lidé svou identitu. Ničení životního prostředí zapříčinily především firmy, banky, poradci, vlády a ideologie reprezentující západní svět. Nelze nepoznamenat, že komunismus vedl k podobnému drancování přírody. Byl však pojmenován, morálně odsouzen a jako ideologie ve většině světa zavrhnut.

Dnes v drancování pokračují elity v hlavních městech rozvojových zemí a vehementně odmítají snahu globálně prosadit ekologická opatření. Stále menší ochotu přijímat podobná opatření vykazují i země hospodářsky rozvinuté. Nejde zde ale o nějaké spiknutí proti životnímu prostředí, proti přírodě. Za vším stojí přesvědčení podobající se náboženské víře, že trh nakonec přinese všem to nejlepší. Roli věrozvěstů sehrávají mezinárodní podnikatelé a poradci a jejich partneři ve vládách jednotlivých zemí. V daném momentu (určeném třeba i délkou volebního období) je nejziskovějším obchodem drancování. „Tu a tam se sice objeví omezující ekologická ustanovení, ale pak se téměř vždy najde cesta, jak učinit jejich obejití obzvláště rentabilním pro vládní úředníky.“¹⁰⁸

¹⁰⁸ tamtéž, s. 300.

Jsou to především zdeformované ceny, které říkají, že trvale udržitelné hospodářství je méně ziskové, než drancování. Ceny vůbec neodrážejí všechny výrobní náklady, nemluvě o nákladech na obnovu způsobených místních škod a globální ničení životního prostředí. Principy volného trhu mohou napomoci k rozšíření ekologických metod a technologií, pouze však za předpokladu, bude-li hladce a správně fungovat mechanismus stanovování cen. Neznamená to v žádném případě pouhé zdražování. Základem je zdanění spotřeby přírodních zdrojů a odstranění nehumánního zdanění lidské práce, což je také posláním ekologické daňové reformy, přijaté již i řadou evropských zemí.

Světový trh byl po druhé světové válce významně institucionalizován. V roce 1947 vznikla Všeobecná dohoda o clech a obchodu - GATT, ze které v devadesátých letech vzešla Světová organizace obchodu - WTO. Na tuto organizaci můžeme pohlížet jako na církev volného trhu. Zejména zpočátku je vědomě ignorován konflikt mezi volným obchodem a životním prostředím a ekologickým a spotřebitelským skupinám je jednacím řádem prakticky znemožněno intervenovat v obchodních otázkách. Mezi cíle patří například zrušení některých zdravotnických a ekologických ustanovení odsouhlasených americkým Kongresem. Poukazuje se na příznivý vliv rozšíření obchodu na životní prostředí. Oblíbeným tvrzením ekonomů, nezapomenutelně vyjádřeným metaforou ekologie jako *třešničky na dortu* je obecně zažitá představa, že volně fungující „obchod zvyšuje naše bohatství, takže si můžeme dovolit vydat na ochranu životního prostředí větší část národních příjmů.“¹⁰⁹ Odpovědnost za ekologickou politiku je podsouvána národním vládám, které jsou ovšem pod silným tlakem investorů a zároveň mají stále menší možnost reálně ovlivňovat ekonomickou sféru svého státu (viz zejména kapitola *Ekonomická globalizace*).

¹⁰⁹ tamtéž, s. 301.

Zdá se nám, že díky tržnímu hospodářství a volnému světovému obchodu se rozmanitost nabídky zboží stále zvětšuje. V supermarketech nechybí italská pasta, mexická tortilla, rybí speciality z Norska, jihoafrické víno, japonská elektronika vyráběná v Číně, francouzské sýry, brazilská káva, indické čaje, řecké olivy a k mání jsou také všechny značky a modely aut. Je to ale klam. Celkově se světová nabídka snižuje. Mezinárodní fond podpory zemědělství například uvádí, že se nabídka zeleniny snížila v rozmezí let 1903 - 1983 o 97%. Z 7098 odrůd jablek vymizelo 6121, což je 86% (srv. Weizsäcker - Lovins - Lovinsová, 1996, s. 308). Ovoce a zelenina mají sice dnes krásné barvy a obdivuhodnou velikost, mizí však vitamíny, chuťové rozdíly a odolnost proti škůdcům. Část nutných chemikálií skončí v našem žaludku. Tržní principy (a vůbec ne přání spotřebitelů, jak ráda tvrdí učebnicová ekonomie) hovoří pro omezení druhů, omezení diverzity. Firmy v reklamě nabízejí uspokojování našich potřeb. Ve skutečnosti ale nutí klienty si přát právě to, co je pro firmu nejefektivnější vyprodukovat. „Proto si dnes (...) většina Američanů přeje pojídat zdravotně krajně problematickou stravu v rychlém tempu a jen s malou možností výběru. Jediná potřeba, jež je zde uspokojována zcela nesporně a beze zbytku, je potřeba maximalizace zisku firmy.“¹¹⁰ Milióny identických výrobků musí vrátit náklady za uvedení na trh. Náklady jsou však stanoveny podle zdeformovaných cen, přičemž ekologická náročnost není započítávána vůbec, případně pouze výběrově. „Za nejvyšší ctnost ekonomického pokroku se pokládá překonání veškerých geografických a funkčních bariér. Ústředním motivem a oblíbeným výrazem hospodářské politiky je odstraňování

¹¹⁰ KELLER, J. - ČIHÁK, M. 1997. Dva pohledy na knihu George Ritzer: Mcdonaldizace společnosti. In *Sociologický časopis*, č. 2, s. 237.

překážek. Rozmanitost sama o sobě není pro ekonomii zajímavá."¹¹¹

V počáteční a vrcholné fázi industrializace se reálný blahobyt a hospodářský růst (růst HDP) zvyšovaly v podstatě shodně. Přibližně od 70. let se v rozvinutých zemích křivky charakterizující oba ukazatele od sebe oddalují (srv. Weizsäcker - Lovins - Lovinsová, 1996, s. 288) - hospodářský růst má vzestupnou tendenci, ale reálný blahobyt klesá.

HDP nereprezentuje pouze obrat. „Zahrnuje, a to je pro reálnou politiku mnohem důležitější, i pracovní místa, a tím pádem také daňové příjmy a solidní státní finance.“¹¹² Nelze tedy očekávat, že se při problémech se státními financemi některá země rozhodne v neprospěch růstu HDP. Pro mnohé představuje stagnace HDP reálnou hrozbu nezaměstnanosti a zhoršení životní úrovně. „Nejde jen o předefinování blahobytu. Za současného stavu je ale přechod od obratu k tvorbě skutečně hodnotného politicky neprůchodný, i když je (zejména politikům) známo, že růst obratu nemá k růstu materiálních i nemateriálních kvalit života vůbec žádný vztah. Stále je příliš rozšířena teze, podle níž je neomezený hospodářský růst podstatným předpokladem rozvoje individuálního štěstí i blaha společnosti. Přesto na celém světě trvají politici jako posedlí na tom, že hospodářský růst se měří průmyslovou výrobou.“¹¹³ Teze, podle níž je neomezený hospodářský růst podstatným předpokladem rozvoje individuálního štěstí i blaha společnosti, je stále příliš rozšířena.

HDP není vůbec definován jako míra blahobytu. Kojí-li například matka své dítě a je-li s ním navíc na mateřské dovolené, znamená to pro HDP mínus. Přínosem by bylo umístit dítě do kojeneckého ústavu a potom do jeslí, krmit ho sunarem

¹¹¹ Weizsäcker, E. - Lovins, A. - Lovinsová, H. 1996: *Faktor čtyři*. Praha : MŽP ČR, s. 309.

¹¹² tamtéž, s. 290.

¹¹³ tamtéž, s. 279.

a matku nechat pracovat. Fakt, že dítě bude bez mateřského mléka náchylnější k onemocnění a zdravotním problémům vůbec, je z hlediska tvorby HDP opět přínosem - bude vyžadovat zdravotní péči, konzumovat léky a vitamíny. Bude-li se navíc v důsledku nedostatku mateřské péče chovat sociálně patologicky, čím více škod napáchá, tím opět - jak jinak - pro růst HDP lépe.

Zní to neuvěřitelně, ale ekonomové se velmi vážně zabývají otázkou, jakou cenu vyjádřenou v penězích má vlastně lidský život. Podle britských národohospodářů se jedná o částku 784 000 liber. Úředníci z ministerstva dopravy s touto sumou dokonce kalkulují ve svých projektech. Například náklady na úpravu silnic, které by teoreticky znamenaly záchranu lidských životů, se musí v porovnání s onou vypočítanou částkou zkrátka vyplatit. Výpočet hodnoty jednoho lidského života vychází z odhadu, jakou ztrátu způsobí národnímu hospodářství úmrtí jednoho občana. Jako základ pro výpočet slouží hodnota hrubého národního produktu, kterou by člověk vyprodukoval, kdyby dál žil a připočtou se neuskutečněné neplacené služby jiným subjektům - to, co průměrný člověk vykonává zdarma, čili pomoc v rodině, přátelská výpomoc apod. Od této částky se odečte osobní spotřeba (srv. Loužek, M.: Život za 784 000 liber. In: Respekt 38, 1996, s. 6). Je patrné, že tato nechutná a nemorální spekulace je nebezpečným abstrahováním živé lidské bytosti. Jakoby bylo naznačeno, že převýší-li náklady záchranné akce cenu člověka, nevyplatí se jej již zachraňovat. O případné diferenciaci mezi oběťmi podle národnosti, věku, vzdělání a společenského postavení je lepší vůbec neuvažovat, i když by ekonomika jistě našla kritéria, podle kterých by tak mohla činit.

Pokud stát nesprávně - tedy nespravedlivě rozděljuje příjmy a špatně je investuje, u většiny lidí klesá kvalita života - i když hospodářský výkon zároveň roste. Jak ovšem uvádíme v následující kapitole, stát jako takový v procesech

globalizace postupně ztrácí možnosti efektivně ovlivňovat hospodářskou sféru.

4.3 Ekonomická globalizace

Pojem globalizace se náhle objevil přibližně před patnácti lety a v krátké době se začal používat téměř všude a v mnoha souvislostech. Samotný proces globalizace získal velice rychle celou řadu zastánců i odpůrců. V devadesátých letech minulého století, tedy v době, kterou většina z nás zažila a má ji v nejčerstvější paměti, začalo po pádu komunismu nové uspořádávání světa. O vskutku globální globalizaci můžeme mluvit právě od pádu berlínské zdi.

Proces globalizace primárně souvisí se skutečností, že všichni žijeme na jednom světě. Podíváme-li se na globalizaci z kulturologického hlediska, spatříme co do formy procesy kulturní difúze. Podobné procesy formovaly vývoj lidské kultury od nepaměti. Příkladem mohou být misionářské cesty a další způsoby šíření křesťanství a islámu, nebo kolonizace zbytku světa evropskými mocnostmi. Účinky těchto aktivit se projevovaly ponejvíce částečnou nebo úplnou ztrátou kulturní identity domorodých etnik, někdy rovnou jejich vyhubením.

Současná globalizace je v první řadě globalizací ekonomickou. Můžeme říci, že současný svět je ekonomicky kolonizován nadnárodně působícími korporacemi a že státy a jejich národní vlády vystupují pouze v roli jakýchsi agentur, které připravují pro globálně fungující společnosti infrastrukturu v podobě zaměstnanců, zdrojů surovin, vhodné legislativy, dopravní infrastruktury, dotací a úlev apod. Stát navíc, anebo pouze zajišťuje prostřednictvím svých represivních složek, tedy policie, kázeň a pořádek.

Tradiční stát, a spolu s ním takové uspořádání světa, jehož nejvýstižnějším zobrazením je pestrobarevná mapa států

světa, stojí nebo do velmi nedávné doby stál na třech pilířích: Prvním je územní vymezení, lokalizace území státními hranicemi. Toto striktní vymezení staletí trvajících států snad nejtransparentněji ztrácí na významu v procesech evropské integrace. Druhým pilířem je vlastní hospodářský systém, národní ekonomika, která je maximálně uzpůsobována normám, v nichž mohou optimálně fungovat nadnárodní ekonomické subjekty, nemluvě o podmínkách pro domácí, lokální ekonomické subjekty. Třetím pilířem je pak moc represivní (srv. Bauman, 1999), která má - a v tom je nesporné pozitivum - také velice omezené možnosti.

Sociální politika tradičního státu se zakládala na možnosti, kdy národy mohly prostřednictvím státních institucí kontrolovat své bohatství. Dřívějším nepostradatelným rámcem veškerého ekonomického myšlení byla národní ekonomika. Národní státní rozpočty se ale stávají čím dál větší fikcí. Je pravda, že světový trh fungoval už na konci 19. století a připadal na něj velký podíl obchodů. Rozdíl oproti dnešnímu stavu je ale zcela fundamentální: Světový obchod jednak dramaticky vzrostl co do objemu a různorodosti zboží a služeb, ale hlavně zcela změnil úroveň finančních toků. Mluvíme o elektronické ekonomice, ve které se pohybují peníze ve virtuální podobě. Bankovní fondy a nadnárodní společnosti zde převádějí obrovské sumy doslova kliknutím myši na druhý konec světa a to i několikrát denně. Takto je možné destabilizovat celé národní a dokonce i nadnárodní ekonomické systémy. Globální ekonomické trhy mají obrat okolo biliónu (miliónu miliónů) dolarů denně.

Síly nadnárodně působící ekonomiky se zdají být anonymními a je obtížné předvídat jejich chování. Světový trh, na kterém globální elektronická ekonomika působí, není trhem v tradičním slova smyslu. Neexistuje jako soupeření konkurenčních nabídek a jako vyjednávání soutěžících sil.

Naše historická zkušenost říká, že řád znamená mít kontrolu. Ztráta kontroly se právě nejvíce projevila v náhlém konci bipolárně politicky, mocensky a vojensky rozděleného světa. V nedávné minulosti došlo k rychlému kolapsu zavedené politiky dvou mocenských bloků. Věci a jevy, které se dříve zdály být plně pod kontrolou, najednou dostaly v podstatě nahodilou povahu. Nelze samozřejmě tvrdit, že by před zhroucením tohoto uspořádání světa nebyla povaha celkové situace nevyzpytatelná a vrťkává. Vzhledem k tomu, že veškerá energie a veškeré myšlení směřovalo k udržení této napjaté mocenské rovnováhy, nebyl pravý stav věcí tak zřetelný. Rozdělení světa na dva tábory vytvořilo dojem jeho celistvosti, protože pouze celek lze rozdělit na dvě části. Každé místo na zeměkouli mělo v konfliktu dvou mocenských bloků svůj význam. Vše bylo prioritně spjato s územím a klíčovou rolí měly státní hranice, hranice sfér vlivu. Po kolapsu tohoto uspořádání, tohoto globálního řádu věcí, přestal svět působit jako celek. Obraz nynějšího světa stále vypadá jako pole nesourodých a více či méně anonymních sil (srv. Bauman, 1999, s. 74). Stále proto, že nové rozdělení, tentokrát již ne geopolitické, ale ekonomické, se dosud konstituuje. Deset let není příliš dlouhá doba.

Globalizace je procesem odrážejícím neuspořádanost světové situace. Po celou historii byl svět rozdělen na jednotlivá státní teritoria. „Smysl státu spočíval právě v tom, že byl institucí nárokujející si legitimní právo (...) zavádět a prosazovat pravidla a normy poutající běh událostí v rámci určitého teritoria“¹¹⁴, vždy ve vztahu ke svému vlastnímu, státními hranicemi striktně vymezenému území. Stát zároveň vždy disponoval dostatečnými prostředky k uplatnění tohoto řádu. „Uspořádat určitou část světa znamenalo založit stát vybavený svrchovaným právem zavádět řád.“¹¹⁵ Udržení řádu

¹¹⁴ BAUMAN, Z. 1999: *Globalizace*. Praha : Mladá fronta, s. 76.

¹¹⁵ tamtéž, s. 77.

vyžaduje velké úsilí při koncentrování a upevňování moci. Prostředky nutné pro fungování tohoto systému shromažďuje stát prostřednictvím svého hierarchického byrokratického aparátu. Legislativní a exekutivní moc takového státu stojí pak na třech pilířích - na vojenské, hospodářské a kulturní svrchovanosti. Pro fungování státu byla tedy klíčová schopnost bránit své území proti alternativním modelům řádu, přicházejícím zvenku i zevnitř. Neméně důležitou schopností bylo bilancování v rámci národní ekonomiky a třetí schopnost spočívala v soustředění dostatku kulturních zdrojů k zachování identity a svéráznosti státu a jeho příslušníků. Ustavení svrchovaného státu většinou také znamenalo potlačení státotvorných ambicí řady menších národů, tedy potlačení jejich obranné schopnosti, ekonomické soběstačnosti a kulturní nezávislosti (srv. Bauman, 1999, s. 77-78).

Za takového uspořádání byla globální scéna divadlem mezistátní politiky. Ta se odehrávala prostřednictvím ozbrojených konfliktů, vyjednávání a směřovala v první řadě k zabezpečení a mezinárodnímu zaručení státních hranic, které oddělovaly a uzavíraly území plné a nezpochybňované legislativní a exekutivní svrchovanosti.

Takto rozparcelovaný svět svrchovaných států až donedávna překlenovaly dva mocenské bloky a v rámci každého z nich fungovala určitá mezinárodní koordinace. Tehdy se začal konstituovat nový princip nadstátní integrace a na globální scénu se začalo pohlížet jako na jeviště konkurujících si skupin států, ne již jednotlivých států. Vojenská, ekonomická a kulturní svrchovanost, vlastně tedy samostatnost států, přestala fungovat (srv. Bauman, 1999, s. 80).

Nevidaných rozměrů nabyla také hospodářská kriminalita, ale to jaksi souvisí s novým přerozdělováním ekonomického vlivu, tentokrát ovšem již zcela nezávisle na hranicích států.

Od současných států, a nezáleží na tom, kterého ze dvou mocenských bloků byly součástí, se dnes očekává, že se vzdají svých dosavadních svrchovaných práv a přestanou vykonávat většinu funkcí, ve kterých spočívá samotná podstata státu. Nejnápadnější je přísný zákaz zavádění jakýchkoliv celních, dovozních a vývozních opatření, které by mohl stát zavést na ochranu domácích producentů. Státům je tak znemožněno udržovat dynamickou rovnováhu mezi obdobími růstu spotřeby a zvyšováním produktivity. Svrchované státy vždy v určitých intervalech uvalovaly dovozní a vývozní omezení a celní bariéry a stimulovaly tak vnitřní poptávku (srv. Bauman, 1999, s. 81).

Národní státy přestávají být schopné jakýmkoliv způsobem bilancovat. Stávají se pověřenci a vykonavateli sil, které nemají možnost samy kontrolovat. Zároveň se stávají na těchto vnějších silách závislími, což prakticky anuluje jejich svrchovanost. Státy nemají dostatek vlastních prostředků a manévrovací svobody, aby mohly odolat globálním finančním trhům, které fungují bez závislosti na konkrétním území. Reálně stačí několik málo minut, aby se podniky, ale i státy s relativně silným hospodářstvím zhroutily doslova během několika kliknutí myši.

Ekonomika se stále více vymyká politické kontrole, což by se mohlo jevit jako pozitivní jev. Stát je ale tvořen politicko-ekonomicky a politika bez ekonomiky se stává bezrukou. Respektive politika státu a národní ekonomika mohou fungovat pouze ruku v ruce. Pokud je od politiky odtržena ekonomika, jedná se o stav pouze dočasný, přechodný. Mluvíme-li o nadnárodní ekonomice, o fungování světového trhu, měli bychom předpokládat, že bude analogicky spjat s nadnárodní politikou. Zatímco ovšem národní ekonomiky byly poměrně čitelným systémem fungujícím v reálném prostoru a čase, světový trh je pravým opakem. Světový trh realizuje denně v 50x větším objemu čistě spekulativní měnové transakce, než je objem všech jeho komerčních aktivit, spojených s reálnou

produkcí zboží. Součet veškerých rezerv všech národních bank světa je přibližně roven objemu denních obchodů na světovém trhu. Z toho jednoznačně vyplývá, že žádný stát nemůže ekonomicky odolávat spekulativním tlakům trhu déle, než pár dní (srv. Bauman, 1999, s. 82). Pokud je stát závislý na nadnárodní ekonomice, nemá jeho politická reprezentace žádnou manévrovací možnost. Snaha zavést jakákoliv ochranná opatření vyvolá okamžitou trestnou akci, například zamezení přístupu k fondům Světové banky. Stát má pouze jediný ekonomický úkol, který musí plnit: zajistit vyrovnaný státní rozpočet a pro tento účel minimálně zasahovat do podnikání nadnárodních subjektů, ba co víc, vytvářet pro podnikání těchto subjektů výhodnější podmínky, než jaké mají domácí společnosti. Oblíbené jsou daňové prázdny, infrastruktura vybudovaná z prostředků daňových poplatníků a kvalifikovaná, ale levná pracovní síla. Někdy není požadováno ani tak mnoho. Domácí producenty a distributory lze porazit bezkonkurenčně nízkými cenami dotovanými zdražením zboží na druhém konci světa nebo dostatečným množstvím překlenovacího kapitálu. Až nebude mít požadovaný druh zboží konkurenci, nic nebude bránit zvýšení jeho ceny. Mezitím jsou skoupeni perspektivní domácí producenti a rozbity lokální obchodní řetěze a sítě distributorů.

Snaha vyjmout ekonomiku z politiky je zcela evidentní. Ministerstvo financí bezpochyby zůstane, ale v jeho kompetenci zbude pravděpodobně pouze kontrola vybírání daní a prosazování zákonů znevýhodňujících malé a střední podnikání. Ekonomická globalizace spojuje různé lokální trhy a v jejím rámci jsou politicky prosazována ekonomická pravidla více vhodná pro fungování nadnárodních společností. Jediné, co zůstane, je politická svoboda, které si mohou národní státy užívat téměř bez limitů.

Oddělení ekonomiky od politiky vede k ochromení politiky. Oddělení (respektive zrušení) ekonomiky národního státu od

jeho politiky vede k popření smyslu státu. Politická moc, čili schopnost přijímat kolektivně závazná rozhodnutí a realizovat je se stala problematickou. Politická moc národního státu je závislá na jeho ekonomice. Pokud neexistuje národní ekonomika, musí být závislost přenesena na ekonomiku nadnárodní. Takto ekonomicky závislé státy pak mohou hrát roli lokálních policejních okrsků zajišťujících relativní pořádek pro globální podnikání (srv. Bauman, 1999, s. 84).

Globalizace je celosvětovým přerozdělováním moci. Rozhodně se nejedná o procesy nahodilé a už vůbec se nejedná o procesy, které je možné zvnějšku nějakým způsobem efektivně ovlivňovat. Naše přítomnost je dobou celosvětové restratifikace, kdy se vytváří nová celosvětová sociokulturní hierarchie (srv. Bauman, 1999, 86).

Globalizace je procesem mnohvrstevným, přičemž hnacím motorem této změny světového uspořádání je ekonomická proměna světa. Pokud studujeme ekonomický systém v kulturologické perspektivě, primárně jej nahlížíme jako jeden ze systémů kultury: analyzujeme tedy soubor specifických kulturních regulativů, artefaktů a kognitivních a symbolických systémů, který je odlišný v různých částech světa.

„Antropologové rozumějí ekonomické organizaci a ekonomické teorii průmyslového kapitalismu mnohem méně dobře, než rozumějí evropským a americkým politikám, příbuzenským vztahům a náboženství (...). Někteří antropologové zdá se nechápou, že konvenční ekonomie - nejabstraktnější a nejvíce matematická ze všech sociálních věd - se nezabývá tím, co antropologové nazývají lidským chováním a že koncepty konvenční ekonomie vztahující se k ekonomické *organizaci* nemohou být (až na pár výjimek) plodně aplikované mimo tržní systém. (...) Ekonom, který se zabývá netržní ekonomikou, musí zapomenout většinu toho, co se naučil a musí převzít metody antropologů. Ekonomové se nezabývají primitivními a zemědělskými

společnostmi a ekonomikami. Až doteď se zajímali výhradně o jediný typ ekonomiky - industriální kapitalismus. Koncepty, hlavní ideje a příčinné analýzy cenové teorie, teorie příjmu a růstu, dále také mezinárodní obchod, se týkají struktury, výkonnosti a problémů ekonomiky Spojených států a západní Evropy v 19. a 20. století. Ekonomové neměli důvod, proč podrobně vysvětlovat obsah a metody ekonomiky způsobem, jenž by ozřejmoval, co je relevantní v konvenční ekonomii a co není relevantní pro ekonomickou antropologii."¹¹⁶

Ekonomická globalizace vytváří světový trh, který generuje ekonomický profit z rozdílnosti kulturních systémů. Výroba se ve stále větší míře odehrává v místech s nejnižšími možnými náklady na práci a z veřejných rozpočtů masivně dotovaná doprava je pak umožňuje levně přepravovat do míst s největší kupní silou. Globální světový trh představuje především více možností pro nadnárodně působící společnosti a znamená především ohrožení pro lokální podnikatelské subjekty. Dochází k otevírání původně uzavřených národních ekonomických systémů, které jsou podstatnou součástí jednotlivých národních kultur. Rozevřením uzavřeného systému dochází k popření smyslu jeho fungování. Výhoda síťového uspořádání nadnárodní společnosti je zřejmá: výroba za nejnižší možné ceny, podbízení jednotlivých regionů při lákání investorů, politicky prosazené zvýhodnění nadnárodních společností oproti lokálním podnikům, z veřejných rozpočtů vyškolená pracovní síla, zainvestovaná infrastruktura, daňové prázdny apod. Pro nadnárodní společnosti je také nesmírně důležitá možnost nadnárodně řídit finanční toky v rámci sítě firem patřících *pod jednu značku*: například přiznávat v zemi produkce nízký zisk či ztrátu a vysoký zisk vykazovat třeba u dceřinné společnosti umístěné v některém z daňových rájů.

¹¹⁶ DALTON, G. 1971. 10 Theoretical Issues in Economic Anthropology. In *Economic Development and Social Change*. New York : The Natural History Press, s. 179.

To vše patří k procesu, který je přerozdělováním světové moci na ekonomické bázi, procesu, který těží z rozdílnosti kultur a spěje k vytváření a posilování rozdílností napříč kulturami¹¹⁷.

4.4 Globální město

Procesy globalizace jsou nejvýznamnějšími sociokulturními změnami, k nimž v současné době dochází. „Svět se stal v mnoha směrech jediným sociálním systémem, v němž jsou takřka všichni propojeni nejrůznějšími vazbami a závislí jeden na druhém. Tento globální systém není pouhým prostředím, v němž se jednotlivé společnosti vyvíjejí a mění. Sociální, politické a ekonomické vazby, které překračují hranice jednotlivých zemí, zásadním způsobem ovlivňují osud jejich obyvatel.“¹¹⁸ Novou formou globální sociální organizace je společnost sítí (srv. Castells, 2004), kde geografický prostor je nahrazený prostorem *hypermobility* neboli toků¹¹⁹; dominantní je nyní celosvětový pohyb lidí, informací, kapitálu, myšlenek, obrazů a služeb. Manuel Castells i Saskia Sassen se shodují v názoru, že globální města jsou jenom funkcemi této sítě. Saskia Sassen jako první etablovala pojem globální město, na základě studia tří tzv. řídicích center: New Yorku, Londýna a Tokia. Kromě již zavedených role středisek mezinárodního obchodu se začala vyznačovat čtyřmi novými rysy:

„1. Rozvinula se v místa rozhodování - střediska řízení globální ekonomiky.

¹¹⁷ Jako příklad ilustrující tuto novou rozdílnost napříč kulturami, rozdílnost, která má skutečně nadnárodní povahu, poslouží následující zjištění: podle údajů OSN žije v New Yorku téměř 1 milion obyvatel s životní úrovní srovnatelnou s obyvateli Bangladéše.

¹¹⁸ GIDDENS, A. 2005: *Sociologie*. Praha : Argo, s. 82.

¹¹⁹ Sociální antropolog Arjun Appadurai rozlišuje i jednotlivé druhy toků, které označuje jako dimenze, jde o tzv. *ethnoscapes* (turisti, imigranti, utečenci, „mezinárodní“ pracující) , *technoscapes* (přeshraniční sdílení informací a technologií), *finanscapes*, *mediascapes* (produkuje mediální obrazy), *ideoscapes* (politické poselství).

2. Sídlí v nich hlavní finanční společnosti a firmy poskytující specializované služby, které dnes mají větší vliv na ekonomický rozvoj než výroba.

3. Probíhá v nich výroba a inovace v těchto nových odvětvích průmyslu.

4. Představují trh, na němž se kupují, prodávají nebo jinak využívají *produkty* těchto finančních společností a specializovaných služeb.“¹²⁰

Podstatou se stala produkce specializovaných služeb a produkce finančních toků a inovací, ne výroba. Důkazem toho může být i vytvoření nové centrální oblasti tvořené sítí evropských velkoměst, které se v procesu evropské integrace staly klíčovými pro novou evropskou ekonomiku - nový jednotný trh. Evropský *modrý banán*¹²¹ (termín vznikl na základě tvaru zachyceného na satelitních fotografiích) spojuje Milano v severní Itálii s Německem, Nizozemím, Belgií a střední Anglií.

Globalizace způsobuje, že jednotlivá města mezi sebou soutěží o status řídicího centra, o to, které z nich přiláká více lidí a firem. Ekonomická globalizace je přitom prezentována jako nutná: když chtějí města ekonomicky přežít, musejí se přizpůsobit takové politice, která je zapojí do globální ekonomické sítě. Většina měst se snaží o městský marketing, o vytvoření *image* města určeného okolnímu světu. Marketing města má za úkol zdůrazňovat atraktivitu města jako obchodní nebo turistické lokality, i když postupně stoupá povědomí, že úspěch města spočívá taky v trvalé udržitelnosti a politice sociální soudržnosti. Hlavní marketingovou vizí je nový dynamický obraz města založený na prezentaci prostřednictvím sportovních událostí (soutěž měst o pořádání

¹²⁰ Zdroj: GIDDENS, A. 2005: *Sociologie*. Praha : Argo, s. 462.

¹²¹ NEWMAN, P. - THORNLEY, A. 2005: *Planning World Cities*. New York : Plagave Macmillan, s. 117.

olympijských her, mistrovství atd.), kulturních festivalů a architektonických zajímavostí. Touha přilákat společnosti a specializované služby vede ke vzniku atraktivních, dobře lokalizovaných a efektivními službami vybavených míst pro kanceláře na úrovni, resp. sídla firem. Jako příklady můžou sloužit Battery Park (New York), Canary Wharf (Londýn) a Tokyo Waterfront největších globálních měst a jejich zmenšeniny můžeme vidět ve většině ostatních měst. S tím je spojen požadavek na luxusní bydlení, vybavení měst restauracemi a možnostmi zábavy. Turismus, ať už kvůli byznysu nebo volnočasový, se stal důležitým, ekonomický růst vykazujícím sektorem globální ekonomiky. Vývoj turismu ovlivnil osud mnohých měst. Výsledkem je, že mnoho současných městských plánů zahrnuje obchodní a konferenční centra, hotely, kasina, zábavní parky, sportovní komplexy.

Globalizace má na města velký dopad, ale jen v omezeném rozsahu. Globální města akumulují nebývalou koncentrací ekonomické moci, zatímco města, která byla předtím výrobními centry, trpí úpadkem. Řídící funkce a turistické aktivity se koncentrují v obchodních čtvrtích a dalších atraktivních zónách, do kterých proudí velké investice do nemovitostí a telekomunikací, zatímco méně atraktivním čtvrtím se podobných zdrojů nedostává. Panují proto obavy jak ze stále větší sociální polarizace jak mezi městy, tak uvnitř samotných měst; město by se mohlo rozdělit do dvou vzájemně úplně oddělených prostorů.

Tradiční rozdělení světa na rozvinuté a rozvojové země je i dnes hojně užívané, nicméně v čase velmi rychle proměnlivé. Zejména v posledních desetiletích se mnoho dříve rozvojových zemí rozvinulo ve světově silné a nadále dynamicky rostoucí ekonomiky, vzhledem k nimž mnohé země označované za rozvinuté, ovšem s nízkým růstem, zaostaly po několika letech natolik, že by dnes mohly být směle označovány za rozvojové, respektive upadající, zaostávající. Proto OSN používá méně zavádějící

klasifikaci zemí světa na rozvinuté a rozvíjející se. Záměrně používáme slovní spojení *méně zavádějící klasifikace* a to ze tří důvodů:

1) Ve světě se stále více zglobalizovanou ekonomikou je teritoriální dělení světa dle ekonomických ukazatelů možné považovat (až na výjimky) za anachronismus;

2) Dynamika rozvíjení se jednotlivých zemí není pouze vzestupná - řada nerozvinutých zemí se stala rychle se rozvíjejícími, pak rozvinutými a poté začala upadat (učebnicový příklad: Pobřeží slonoviny a vytěžení přírodních zdrojů);

3) Ukazatele, podle kterých je měřen hospodářský růst jsou značně abstraktní (například HDP a jeho stanovování).

Také pro samotná velkoměsta jsou typické nesmírné rozdíly mezi jejich bohatými a chudými obyvateli. „Přibližně 300 tisíc dětí ve vnitřním Londýně - což je více než polovina tamní dětské populace - vyrůstá pod hranicí chudoby. (...) V britském hlavním městě je pod hranicí chudoby také na 400 tisíc důchodců.“¹²²

Město samo o sobě je prostorem velmi diverzifikovaným. V chudých zemích žije naprostá většina městských obyvatel v chudinských slumech. Lidé do měst utíkají ze širokého okolí, hnaní nadějí na lepší, respektive jakoukoliv práci. „Útěk z venkova nelze v rozvojových zemích zastavit, pokud se budou dále orientovat na zprůmyslnění jako na nejdůležitější rozvojovou koncepci. Kromě toho musíme vypracovat nový světový hospodářský řád, v němž budou mít rozvojové země větší

¹²² *Londýnské děti a chudoba*. 2002 [online]. Česká redakce BBC, 19. 11. 2002. [cit. 2005-05-08]. Dostupné na Internetu: <http://www.bbc.co.uk/czech/britanie/021119_britain_child_poverty.shtml>.

šanci,¹²³ bylo konstatováno na jednom ze zasedání Římského klubu v 80. letech 20. století. Prosazování jakéhokoliv nového hospodářského řádu ovšem předpokládá především omezení nejziskovějších komerčních aktivit, přičemž z nich generovaný ekonomický zisk je úzce spojen s reálnou distribucí moci a s aktuální mocenskou strukturou.

Ekonomie je typickou představitelkou moderní vědy, s jednoznačně největšími dopady v našich každodenních životech i v uspořádání a uspořádávání světa. Ekonomické procesy jsou nejvýznamnějšími příčinami a zdroji kulturní změny, probíhající v lokální i globální perspektivě.

Ekonomický systém pojímáme jako jeden ze systémů kultury, jako kognitivní systém zahrnující škálu sociokulturních regulativů a artefaktů, který vznikl za určitým účelem.

„Náboženství naplňuje svůj smysl spásou, kterou přináší duši, hospodářský produkt chce být dokonalý jako hospodářský, proto neuznává žádné jiné, jen hospodářské hodnotové měřítko.“¹²⁴

Ekonomie je jakožto moderní pozitivistická věda reduktivním přístupem, přičemž je v praktickém působení ekonomických mechanismů nejpatrnější redukce reality, z čehož můžeme vyvozovat abstraktnost ekonomického pojetí reality. Alfou i omegou lidské ekonomické činnosti je tvorba ekonomického zisku. Tento ekonomický zisk je možno vytvářet pouze za určitých podmínek, přičemž tyto podmínky se výrazně odlišují v jednotlivých částech světa. První moment abstraktnosti.

„Velkoměsta jsou odedávna sídly finančního hospodářství. (...) Peněžní hospodářství a vláda rozumu (však) spolu velmi

¹²³ *Berichte an der Club of Rome: Der Weg ins 21. Jahrhundert. Alternative strategien für die Industriegesellschaft.* 1983. München, s. 199. Zdroj: HRŮZA, J. - OPPLOVÁ, M. *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje.* Ostrava : VŠB - Technická univerzita, 1996, s. 37.

¹²⁴ SIMMEL, G. 2003: *O podstate kultúry.* Bratislava : Kalligram, s. 20.

úzce souvisejí. Spojuje je čistá věcnost v nakládání s lidmi i s předměty. (...) Peníze se ptají pouze na (...) směnnou hodnotu, která všechnu kvalitu a jedinečnost nivelizuje pouze do otázky: za kolik? (...) Rozumové vztahy kalkulují s lidmi jako s čísly, (...) která jsou zajímavá pouze vzhledem ke svému měřitelnému výkonu. (...) Moderní duch stále více počítá. Ideálu přírodních věd požadujícímu proměnit svět na matematický příklad a každou část světa zafixovat v matematických vzorcích odpovídá výpočtová exaktnost praktického života, což je důsledkem peněžního hospodářství - dny mnohých lidí naplnilo měřením, počítáním, rozhodováním na základě výpočtů, redukováním kvalitativních hodnot na kvantitativní. (...) Podobně zaúčinkovalo všeobecné rozšíření kapesních hodinek."¹²⁵

Pokud uplatníme komplexní přístup při pojímání času, můžeme považovat čas lidského života za neobnovitelný zdroj. Toto pojetí je svým způsobem reflektováno také v ekonomice: „Většina lidí získává prostředky k životu tím, že za peníze směnují svůj čas, část svého života. (...) Typicky novověké přesvědčení o jakési podstatné záměnnosti času jako míry uplývajícího života a peněz jako stále univerzálnější míry hodnoty, zprvu jen směnné, později i hodnoty vůbec,"¹²⁶ reprezentuje další abstraktní moment naší každodennosti, kterou prožíváme v dichotomii dvojího času: času, který jako svůj vlastní, individuální neobnovitelný zdroj prodáváme v rámci činnosti pojmenované jako práce, a času volného, který využíváme:

- Jednak k fyzické a psychické regeneraci našeho prací vyčerpaného organismu, abychom se fyzicky a psychicky připravili na další práci;

¹²⁵ tamtéž, s. 35-37.

¹²⁶ SOKOL, J. 1996: *Rytmus a čas*. Praha : OIKOYMENH, s. 211.

- Dále k dalším typům práce - například nezištné výpomoci, domácí nehonorované práci apod., výchově potomků - dalších pracovníků, kteří nás po vyčerpání času naší práce schopnosti nahradí;
- Ke zvyšování naší pracovní kvalifikace vzděláváním
- K volnočasovým aktivitám, které jsou zpravidla součástí naší *mezipracovní* regenerace, včetně čerpání zákonné dovolené na zotavení.

Nechceme se nijak podrobněji věnovat problematice volnočasových aktivit ani práci jako takové, ale chtěli jsme v souvislosti s *ekonomickou realitou* poukázat na další dualismus (po dualistickém pojetí přírody a člověka komentovaném v kapitole *Vztah člověka a přírody*), tentokrát prožívaný individuálně v naší každodennosti: Člověk „rezignuje na to, že by jeho život - práce a to ostatní - mohl být jedním celkem tvoření i užívání, dostává se (člověk) do schizofrenní situace, v níž musí být střídavě výrobcem a spotřebitelem. (...) Činnosti, jež této dichotomii vzdorují, jako je péče o děti a rodinu, o nemocné a staré lidi nebo tvořivá práce řemeslníka či umělce, se tak zatlačují na okraj a velice často trpí ztrátou společenské prestiže. (...) Dichotomie práce a volného času během posledního století překlenula někdejší *třídní* rozdělení mezi lidmi a místo *dvojího lidu*, pracujícího a nepracujícího, vytvořila souvislé spektrum účastníků hospodářského procesu od těch, kdo musí vynaložit (tj. ztratit) všechn svůj čas, aby se užívali, až po ty, kteří naopak většinu času *utrácejí* v nákladném a přepychovém *volnu*.¹²⁷

Dalším z abstraktních ekonomických mechanismů je inflace, tedy jev, který v čase znehodnocuje peníze a motivuje jejich držitele, aby je dávali do neustálého oběhu. Samotná

¹²⁷ tamtéž, s. 212.

ekonomická věda se za posledních dvě stě let vyvinula od statických k dynamickým pojetím, od Harpagonovy truhly k tekutým a virtuálním penězům.

„Peníze (...) se staly obecným jmenovatelem, staly se i nejstrašnějším rovnostářem a beznadějně vyprazdňují jádro věcí, jejich zvláštnosti, jejich specifickou hodnotu, jejich jedinečnost. Všechny plavou se stejnou specifickou hmotností v ustavičně plynoucím peněžním toku (...) a odlišují se jen velikostí kusů, kterými se cosi pokrývá. (...) Přesnost, vypočítatelnost, exaktnost, (...) nejen že co nejúžeji souvisí s peněžně-hospodářským a intelektuálským charakterem velkoměsta, ale musí ovlivňovat i obsahy života a podporovat potlačování iracionálních, instinktivních, suverénních bytostných charakteristik.“¹²⁸

4.5 Populační exploze

Postřehnutelnost aktuálně probíhajících procesů je pro nás komplikována právě v tom, že se týká naší každodennosti. Příliš si neuvědomujeme, že právě probíhá globální sociokulturní změna, kterou lidstvo jako celek ještě nikdy předtím nezažilo, změna, která zcela zásadně mění tvář světa a která se odehrává během našich životů, respektive během délky jednoho lidského života. Abychom si vytvořili zřetelnější představu o aktuální dramatičnosti vzestupu počtu obyvatel, dopřejme si stručný historický exkurz, který ozřejmí velkolepost této právě probíhající změny.

Zkoumáme-li nárůst počtu obyvatel Země, musíme se zabývat celým procesem. Nelze se zaměřit například pouze na období od 19. století do současnosti, či si jinak vytyčit mantinely našeho zájmu.

¹²⁸ SIMMEL, G. 2003: *O podstate kultúry*. Bratislava : Kalligram, s. 37-38.

Před 200 tisíci let se na Zemi objevil moderní člověk. Až do přelomu letopočtů, tedy do doby před dvěma tisíci let, nechodilo po povrchu planety nikdy více, než 250 miliónů lidí. Teprve o 1500 let později, v době, kdy Kolumbus doplul do Ameriky, se počet obyvatel světa zdvojnásobuje a dosahuje tak půl miliardy. O necelých 300 let později, kolem roku 1776, což je rok sepsání Jeffersonovy Deklarace nezávislosti, se světová populace opět zdvojnásobuje a poprvé překonává 1 miliardu. K dalšímu zdvojnásobení počtu obyvatel Země dochází v roce konce 2. světové války. Dlužno podotknout, že na křivce celkového globálního vzestupu populace se právě 2. světová válka, která znamenala ztráty miliónů lidských životů, vůbec nijak nepodepsala. Ač to zní cynicky, oběti 2. světové války pohodlně vyrovnal populační boom třetího světa. Poslední citelnou ranou, kdy došlo dokonce ke *krátkodobému* poklesu obyvatelstva, byl černý mor ve 14. století, který znamenal vymření třetiny obyvatel Evropy, poloviny Asie a Indie a způsobil 200 let všeobecné stagnace.

Od počátku lidstva až do roku 1945 se vystříдалo více než 10 tisíc generací a světová populace dosáhla čísla 2 miliard. Kolem roku 1945 se narodili rodiče dnešních třicátníků. Během jejich života, tedy za posledních 60 let, se lidská populace již více než ztrojnásobila a v příštích dvaceti letech dosáhne ve srovnání s rokem 1945 čtyřnásobku, tedy 8 miliard. Během délky pouhého jednoho lidského života tak dochází k historicky naprosto fenomenálnímu a takřka bleskovému zečtyřnásobení lidské populace, které samo o sobě nutně vyvolává zásadní procesy změn.

Z globálního hlediska jsou procesy globalizace výhodné zhruba pro jednu třetinu lidstva, přičemž dvě třetiny lidstva na globalizační procesy doplácí. Je nutné podotknout, že o výhodnosti současných procesů globalizace pro onu jednu třetinu lidstva bychom měli být schopni uvažovat v dlouhodobém časovém horizontu: vzhledem k charakteru populačního boomu,

kdy se explozivně vyvíjejí pouze nejchudší, nejzaostalejší a politicky nejméně stabilní regiony (včetně neintegrovaných komunit imigrantů), se ze současné globalizací zvýhodněné třetiny lidstva stane v dohledné době (kolem roku 2050) pouhá jedna desetina. Uvážíme-li navíc limity ekosystému Země, o výhodách procesů globalizace můžeme mluvit opravdu pouze v krátkodobém časovém horizontu.

Globalizace je z pohledu kulturologie, jak již bylo uvedeno, především procesem difúze kulturních prvků, který se řídí 2 pravidly: zaprvé je to šíření jednotlivých kulturních elementů podle klíče jejich uplatnitelnosti na světovém trhu (jedná se tedy o primárně ekonomické hledisko, přičemž je zpravidla - a často záměrně - dezinterpretován původní kulturní kontext) a zadruhé je to šíření celých kulturních komplexů, především v souvislosti s migrací obyvatelstva, kdy dochází k pohybu kulturní tradice nejen v čase, ale v této souvislosti zejména k jejímu velmi rychlému pohybu v prostoru.

Specifickou povahu má proces šíření určité sady *západních* kulturních vzorů prostřednictvím médií. V tomto případě ovšem můžeme mluvit spíše o šíření určitých střepů kultury, než o předávání komplexního balíku kulturní tradice. Dlužno však podotknout, že tyto především mediálně distribuované střepey mají vysoký potenciál ovlivnit zejména naše spotřebitelské chování a výrazně se podílejí na upevňování životního stylu, jehož společným jmenovatelem je konzumerismus v tom nejširším možném smyslu: od konzumace spotřebních výrobků přes konzumaci zábavy ke konzumnímu přístupu k mezilidským vztahům. S trochou nadsázky můžeme konstatovat, že ostrost těchto střepů je značná - a to i ve smyslu pronikání do jiných kultur.

Zásadní rozdíl mezi kulturní tradicí a střepem kultury spočívá v komplexnosti: zatímco kulturní tradice nám dává odpovědi na zásadní lidská tázání po smyslu našeho života, o tom, kdo jsme a kam a proč směřujeme, střep kultury nám

sděluje dílčí informace o tom, jak se máme obléci na párty, co si koupit v supermarketu, jak vydezinfikovat záchodovou mísu a jak být krásnými a šťastnými. Vyšším stupněm uspořádanosti střeptů kultury je pak jakýsi euroamerický kulturní fragment, který si můžeme konkretizovat jako být trendy, čili být in, v pohodě, sexy, cítit se mladý, mít peníze, bavit se a být fit. Zásadním prostředkem k dosažení tohoto stavu je koloběh vydělávání dostatečného množství peněz a nákupu správných výrobků a služeb. Donekonečna. Včetně výměny partnerů, psů a koček a dokonce i charakteru pořízení si potomků. Být trendy „na západní způsob“ usilují čím dál úspěšněji i lidé v ostatních částech světa, aktuálně například v Číně, v Africe, v Jižní Americe, v zemích bývalého Sovětského svazu. Být trendy je ovšem závislé především na spotřebě omezených přírodních zdrojů. Aktuální problematika dostupnosti strategické suroviny - ropy - je více než výmluvná.

4.6 Informační technologie

Svěže napsaná knížka Williama J. Mitchella *e-topia*, vydaná v angličtině roku 1999 a v češtině v roce 2004, začíná citátem Marshalla McLuhana z roku 1967: „Město již neexistuje, leda jako kulturní přízrak pro turisty“¹²⁹ a v poznámce pokračuje: „Kupříkladu uznávaná francouzská teoretička architektury a urbanismu Françoise Choay (viz předmluva k *The Rule and the Model: On the Theory of Architecture and Urbanism* [Cambridge, MIT Press, 1997]) vyslovila mínění, že pojem město již nevystihuje přesně naše současné urbánní prostředí a že by měl být vyhrazen pro označení určitého druhu prostředí

¹²⁹ MCLUHAN, M. 1967: *The Alchemy of Social Change*. New York : Something Else Press. 14. část: Verbi-Voco-Visual Explorations. Zdroj: MITCHELL, W. J. 2004: *e-topia. Život ve městě trochu jinak*. Praha : Zlatý řez, s. 9.

v minulosti. Choay je vášnivou zastánkyní urbanity, městskosti a pohlíží na tento vývoj s rezignovanou lítostí.¹³⁰

Mitchell dále rozpracovává změny v pojetí a funkcích města v souvislosti s rozvojem elektronické komunikace a odvolává se přitom na Tönniesovo rozdělení dvou základních typů společnosti na *pospolitost* a *společnost*: „V éře vzájemně propojených digitálních sítí ale můžete žít v malé obci a udržovat efektivní spojení s mnohem větším a rozmanitějším světem - což můžeme bez přehánění nazvat virtuální společnost, Gessellschaft. A naopak, můžete se vystěhovat do vzdáleného města nebo být neustále na cestách, a přece udržovat úzký kontakt s vaším městem a vaší rodinou - to je elektronicky udržované společenství, Gessellschaft.“¹³¹ Jak Mitchell dále poznamenává, i tato nová digitální svoboda má svá negativa, protože podporuje a přímo „vytváří konkurenci mezi místními a vzdálenými dodavateli zboží a služeb, takže může otrást ekonomickými a kulturními základy komunity. (...) Když si zákazníci zvyknou jezdit do nákupních center u dálnice, místní obchody upadají.“¹³² Vzdálenost jako bariéra je elektronicky překonána.

Počítačové a další sítě používají celou řadu bezpečnostních prvků a opatření, bránících proniknout do sítí soukromých. Každá síť bývá zpravidla zajištěna tzv. firewallem, protipožární zdí, pojmu používaném ve stavebnictví a označujícím nehořlavou zeď bránící šíření ohně. I ve virtuálním světě existuje pojem veřejného a soukromého prostoru. Celá řada sekcí, nebo prostorů chcete-li, je zajištěna vstupními branami, ke kterým je nutné vlastnit různé složité přístupové kódy a také přístup k určitému typu informací je často hierarchizován do mnoha úrovní.

¹³⁰ MITCHELL, W. J. 2004: *e-topia. Život ve městě trochu jinak*. Praha : Zlatý řez. Poznámka k textu na s. 9, s. 157.

¹³¹ tamtéž, s. 25.

¹³² tamtéž

Informační systémy nejsou pouze klasické počítače, jak je známe. Mitchell uvádí odhad, že již v polovině 90. let byl poměr počítačů a tzv. chytrých věcí obsahujících mikroprocesor 1:1000 ve prospěch chytrých předmětů (srv. Mitchell, 2004, s. 49). Podle Mitchella existuje dokonce i elektronická obdoba *genia loci*, kterou je podle něj programový kód (srv. Mitchell 2004, s. 52-53), tedy text, logos, který dává více či méně najevo svou existenci přes nejrůznější rozhraní. Podobně, jako člověk prostřednictvím kultury kóduje normy a pravidla do sociokulturních regulativů majících psanou i nepsanou formu, je samotný programový kód napsaným pravidlem fungování, i když často napsaným neviditelně. „Díky svým zakódovaným pravidlům může určité činnosti podporovat a jiné znesnadňovat nebo vylučovat. Může si dokonce vynucovat etické a právní normy,“¹³³ uvádí Mitchell. „Je možné vytvořit i zajímavá hybridní fyzicko/virtuální prostředí, jako například golfové simulátory. (...) Naše konání ve fyzickém prostoru je stále více spojeno s naším počínáním v kyberprostoru. Stáváme se opravdovými obyvateli elektronicky zprostředkovaného světa, nejen pouhými uživateli výpočetních zařízení.“¹³⁴ Digitalizace a virtualizace prostředí, interaktivnost prostředí a stále pokročilejší technická řešení rozhraní mezi virtuálním a *reálným* prostředím představují nesmírně zajímavou a prudce se rozvíjející technologickou oblast, která si postupně získává stále větší pozornost sociálních věd. Informační technologie představují významný činitel sociokulturní změny našich dnů (a nocí).

¹³³ tamtéž, s. 53.

¹³⁴ tamtéž, s. 47.

5. REFLEXE SOUČASNÉ KULTURNÍ A SOCIÁLNÍ ZMĚNY

5.1 Ochrana prostředí

Téma ochrany přírody na mezinárodní institucionální bázi se otevírá až na přelomu 70. a 80. let 20. století. Termín *přírodní památka* ovšem pochází již z roku 1819 a je připisován A. von Humboldtovi. V roce 1972 se uskutečňuje ve Stockholmu Konference OSN o životním prostředí lidstva (human environment). Hlavním motivem pro svolání konference nebylo obecné ekologické prozření lidstva, jak bychom se rádi domnívali, ale zabrždění hospodářského boomu a inflace vyvolaná energetickou krizí, vyplývající z nárůstu cen surovin a jejich stále problematičtější dostupnosti.

Na půdě OSN byla v prosinci 1983 ustavena Světová komise pro životní prostředí a rozvoj, pod vedením norské političky, lékařky se specializací na veřejné zdraví a tehdejší norské premiérky Gro Harlem Bruntlandové. Poslední zasedání komise se uskutečnilo v roce 1987 v Tokiu a základním výstupem se stala tzv. Tokijská deklarace, známá pod názvem *Naše společná budoucnost*. Mezi *strategické imperativy* tohoto dokumentu patří sice dobře znějící, ale poněkud protimluvné výroky: na prvním místě figuruje požadavek *oživit růst*, dále *zajistit udržitelnou úroveň populace* a zároveň *uchovat a posílit základnu zdrojů*. Uchování zdrojů si lze sice představit v omezení jejich čerpání, v trvalé časové perspektivě by ovšem bylo nutné velmi omezit čerpání neobnovitelných zdrojů, které tvoří přes 90 % zdrojů aktuálně využívaných energií. Pak se ovšem jako nereálný jeví úkol *oživit růst*, alespoň potud, pokud nebude zcela redefinováno jeho pojetí. Závěrečný imperativ je pak neslučitelný s dominantním způsobem tvorby ekonomického zisku v posledních 250 letech: *spojovat ekologická a ekonomická hlediska při rozhodování* je sice chvályhodným požadavkem, nicméně v tvrdém ekonomickém

konkurenčním prostředí pouze velmi okrajově a zanedbatelně uplatnitelným, tedy ve smyslu své účinnosti velmi neefektivním. Za téměř dvě desetiletí vzniklo množství koncepčních návrhů, pocházejících ze sféry finančnictví, průmyslu i neziskového sektoru, jak obě zmíněná hlediska, ekologická a ekonomická, spojovat. Konkrétním příkladem je *ekologická daňová reforma*, spočívající ve zdanění čerpání přírodních zdrojů (primárních surovin) a snížení míry zdanění lidské práce. Tato daň, ke které se již před více než 10 lety jako první přihlásily skandinávské země, Holandsko, Belgie a Rakousko, je navíc sociálně naprosto únosnou.

Daleko věcněji a méně okázale ve srovnání s uvedenými výstupy OSN působí závěry komorního uskupení vědců, businessmanů a politiků, tzv. Římského klubu, který se sešel poprvé v Římě v roce 1968. Zadali MIT (Massachusettskému technologickému institutu), aby na základě globálního matematického modelování zpracoval sofistikovanou empirickou studii budoucnosti světa, založenou na dostupných tvrdých datech, protože jen tento typ informace má v pozitivisticky myslicím světě váhu argumentu. Reakce na *Meze růstu* byla v 80. letech 20. století příznačná: velký zájem, ale také časté záměrné a zájmové zpochybňování.

Také další zprávy Římského klubu (například *Lidstvo na křižovatce* (1974), *Druhá zpráva Římského klubu* s koncepcí organického růstu, *Na cestě do 21. století* o celosvětových problémech a lidském rozhodování, *První globální revoluce* s úvodním slovem Václava Havla) dávají zřetelně najevo, v čem zásadní problémy lidstva spočívají a jak by je bylo možné řešit. Citujme z úvodu posledně zmíněného dokumentu slova Václava Havla: „Naše obvyklé starosti jsou fragmentální a (...) leccos, co nás trápí, je jen zlomkem celkového uspořádání věcí (...) Snad se z ní [této zprávy Římského klubu] poučíme též o tom, co děláme špatně a kde se utápíme v nicotnostech (...) Měli bychom se rozhodnout včas, to

znamená brzy."¹³⁵ Další z mnoha zpráv Římského klubu nese název *Překročení mezí: Konfrontace globálního kolapsu s představou trvale udržitelné budoucnosti* (první vydání v angličtině z roku 1992) má dvě části, *Problematiku a Resolutiku*, čímž je ještě více zdůrazněna potřeba co nejdříve postoupit od konstatování k praktickým činům. Jsou akcentovány požadavky na omezení toků materiálů a energií, aby nedošlo ke globálnímu kolapsu produkce potravin, je zdůrazňována potřeba komplexně revidovat politiku, omezit trvale zesilující trend konzumerismu a zároveň drasticky zvýšit efektivitu využívání zdrojů. „Vyvážení krátkodobých a dlouhodobých cílů a důraz na přiměřenost, spravedlivost a kvalitu života, místo na velikost produktu. Tento přechod vyžaduje více než zvýšenou produktivitu a více než změnu technologií. Vyžaduje také zralost, soucit a moudrost."¹³⁶

Při zahájení konference OSN o životním prostředí a rozvoji v roce 1992 v Riu de Janeiru prohlásila G. H. Bruntlandová: „Musíme zvládnout nejdůležitější globální transformaci od zemědělské a průmyslové revoluce - přechod k trvale udržitelnému rozvoji."¹³⁷ Nutno podotknout, že zatímco neolit a průmyslová revoluce představovaly přechody ve smyslu expanzivním, přechod k udržitelnému rozvoji je do jisté míry strategií *zakopání se v zákopech a držení dobytých pozic*, včetně pomalého, promyšleného a velmi opatrného postupu, přičemž koncept trvale udržitelného života pak znamená vyklizení množství dobytých pozic a jejich programové ponechání ladem. Hlavním cílem komerčního podnikání je totiž dosažení okamžitého, nebo velmi rychlého ekonomického zisku,

¹³⁵ KING, A. - SCHNEIDER, B. 1991: *První globální revoluce. Svět na prahu nového tisíciletí*. Bratislava : Bradlo, s. 5.

¹³⁶ MEADOWSOVÁ, D. H. - MEADOWS, D. L. - RANDERS, J. 1995: *Překročení mezí. Konfrontace globálního kolapsu s představou trvale udržitelné budoucnosti*. Praha : Argo, s. 21.

¹³⁷ *Konference OSN o životním prostředí a rozvoji, Rio de Janeiro, 3. - 14. 6. 1992, Dokumenty a komentáře*. Praha : Management Press, s. 225.

příčemž vše, co nám jej brání dosáhnout považujeme za zbytečné, nekonstruktivní překážky kladené zejména *bláznivými až extremistickými ekology*, jejichž převážně mediálně artikulovaným cílem je *všeobecný úpadek*. Oddělené chápání tvorby ekonomického zisku, tedy rozvoje a ochrany životního prostředí nám umožňuje především platná legislativa a samotný způsob kalkulu ekonomického zisku.

Základním dokumentem konference v Riu de Janeiru se stala Agenda 21, která se vyznačuje poměrně širokým záběrem souvisejících témat, hlavních globálních problémů a pokouší se začlenit jejich řešení do rozhodovacích procesů. Za tímto účelem byly zřízeny Komise OSN pro udržitelný rozvoj a Mezinárodní komise pro místní iniciativu ve sféře prostředí.

V roce 1996 proběhla v Istanbulu Druhá konference OSN o lidských sídlech HABITAT II (Summit měst), jejímiž hlavními tématy byly možnosti získání přiměřeného přístřeší pro všechny obyvatele Země a udržitelný vývoj lidských sídel v urbanizujícím se světě, přičemž je významným posunem již samotné slovní spojení *urbanizující se svět*.

Konference HABITAT II byla téměř rok velice pečlivě a vskutku globálně připravována. Na manilském přípravném semináři s tématem řízení megaměst v Asii a Pacifiku „ukázaly nemožnost jejich řízení a vážnost urbanistické krize. Chudoba, nevyhovující bydlení a sociální rozvrat se týkají téměř 45 % městského obyvatelstva. Mimořádně vysoké znečištění v metropolitních územích (...) je problémem, jehož řešení je - podle mínění některých teoretiků ekonomie - odkládáno proto, aby nebránilo hospodářskému rozvoji.“¹³⁸

Do přípravy konference HABITAT II byly zapojeny nevládní organizace a tyto zdůraznily roli aktivní účasti veřejnosti,

¹³⁸ *Urbanistica pvs.* 1995. Università di Sapienza Roma di Cembre, s. 2.
Zdroj: HRŮZA, J. - OPĀLOVÁ, M. *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. Ostrava : VŠB - Technická univerzita, 1996, s. 59-60.

bez níž nelze realizovat cíle konference. Nesmírně důležitá je ale nevládními organizacemi pojmenovaná prvořadá zodpovědnost vlád, dále pak nezbytnost respektování místních tradic a kultury (srv. Hrůza - Opplová, 1996, s. 60) a znovu tak opakuje Agendu 21.

Každá ze členských zemí OSN připravila pro jednání o tématech konference národní zprávu, přičemž nejzajímavější byla dodána ze Spojených států, kde prezident Clinton ustavil *Prezidentskou radu pro udržitelný vývoj*, sestávající z významných reprezentantů státních institucí a obchodní sféry. Vznikl dokument *Udržitelná Amerika - nová shoda o prosperitě, příležitostech a zdravém prostředí pro budoucnost* (srv. Hrůza - Opplová, 1996, s. 60) z nějž citujeme „Naší vizí je udržitelnost života na Zemi. Jsme odhodláni dosáhnout důstojné, mírové a rovné podmínky lidské existence. Udržitelné Spojené státy budou mít rostoucí ekonomiku, která zabezpečí pro všechny podmínky pro uspokojení životních potřeb a bezpečný, zdravý a hodnotný život pro dnešní i budoucí generace. Náš národ bude chránit své prostředí, jeho přírodní zdroje i funkce a životnost všech přírodních systémů, na nichž závisí veškerý život.“¹³⁹ Zejména poslední věta tohoto citátu určitě stojí za dvojí přečtení. Jednak z ní vyplývá, že Američané mají v úmyslu chránit své prostředí, což lze volně transponovat na prostředí na území Spojených států a jeho přírodní zdroje i funkce. Zároveň je ale nutné připomenout, že nejen Američané, ale celý vyspělý svět spotřebovává zdroje surovin a využívá globální prostředí. Dále se nelze domnívat, že by v rámci jednoho ekosystému Země bylo možné ochránit severoamerické prostředí při souběžné devastaci ekosystému v jiných částech světa. Stále četnější výskyt stále silnějších

¹³⁹ *The President's Council on Sustainable Development: Sustainable America, A New Consensus for Prosperity, Opportunity and a Healthy Environment for the Future.* 1996. Washington. Zdroj: HRŮZA, J. - OPPLOVÁ, M. *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje.* Ostrava : VŠB - Technická univerzita, 1996, s. 60.

hurikánů pravidelně devastuje americké území přiléhající k Mexickému zálivu, stejně, jako dochází ke stále častějšímu výskytu extrémních výkyvům počasí.

Pro Evropu je podstatný Evropskou hospodářskou komisí připravený dokument *K udržitelnému vývoji lidských sídel v regionu EHK*¹⁴⁰ s podrobným doplňkem *Směrnice pro plánování a řízení vývoje udržitelných lidských sídel*¹⁴¹ (srv. Hrůza - Opplová, 1996, s. 61).

Spolu s tím, jak se jednotlivá města zejména za posledních sto let rozrostla do městských aglomerací a jak se urbanizuje stále více zemského povrchu, je nutné také změnit ochranu samotné přírody. Od ochrany jednotlivých ohraničených lokalit se přechází k ochraně navzájem provázané sítě území, protože lokální ekosystémy není možné *vypreparovat* z globálního ekosystému, jelikož jsou jeho nedílnou součástí. Tento trend jen potvrzuje námi opakovaně zdůrazňovanou jednotnost ekosystému Země, který není dělitelný na jednotlivé uzavřené a autonomní ekosystémy. Územní systémy ekologické stability, tzv. ÚSESy, evropský EECONET (*prostorový rozvoj EU*) nebo ambiciózní soustava chráněných území NATURA 2000 jsou konkrétními příklady nově koncipovaného přístupu k ochraně přírody jako navzájem propojeného jednotného ekosystému Země, byť prozatím v evropském měřítku.

Evropská unie se zhostila realizace Agendy 21 a její Projekt udržitelných měst zahájený roku 1993 vyústil o rok později v Chartu evropských měst o udržitelnosti (Aalborskou chartu). Koncept trvale udržitelného růstu se stal stabilní součástí evropské legislativy, konkrétně Maastrichtské

¹⁴⁰ *Economic Commission for Europe: Towards Sustainable Human Settlements Development in the ECE Region.* 1996. New York and Geneva : United Nations. Zdroj: HRŮZA, J. - OPPLOVÁ, M. *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje.* Ostrava : VŠB - Technická univerzita, 1996, s. 61.

¹⁴¹ *Economic Commission for Europe: Guidelines on Sustainable Human Settlements Planning and Management.* 1996. New York and Geneva : United Nations. Zdroj: HRŮZA, J. - OPPLOVÁ, M. *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje.* Ostrava : VŠB - Technická univerzita, 1996, s. 62.

smlouvy, s tím, že představuje kvalitativně vyšší stupeň již od roku 1991 Evropskou unií akcentované ochrany životního prostředí, nyní zaměřené převážně na příčiny problémů, než na jejich vnější projevy a zdůrazňující společnou a vzájemně sdílenou odpovědnost, oproti postupům shora dolů.

5.2 Koncepce trvalé udržitelnosti

Úvodem je třeba vymezit samotný pojem trvale udržitelného vývoje, zejména k téměř shodně znějícím pojmům trvale udržitelného rozvoje a trvale udržitelného života:

- Trvale udržitelný rozvoj (sustainable development) představuje koncept, který zejména zdůrazňuje uspokojování aktuálních potřeb lidstva s ohledem na potřeby příštích lidských generací. Záměrně zdůrazňuji adjektivum *lidských*, protože jde především o zachování přírodních zdrojů a o zajištění zdravého životního prostředí pro příští generace druhu *homo sapiens sapiens*. Je podstatné, že v roce 1992 došlo na konferenci OSN o životním prostředí v Riu de Janeiru k širokému přijetí Agendy 21 včetně strategie trvale udržitelného rozvoje, spojeného ovšem s dlouhodobě neudržitelným požadavkem neustálého růstu spotřeby, který je logicky v omezeném ekosystému planety Země nemožný.
- Trvale udržitelný život můžeme vnímat jako pojetí trvale udržitelného rozvoje, revidované Josefem Vavrouškem a rozšířené o úsilí dosáhnout harmonie mezi svobodami a právy každého jednotlivce, včetně odpovědnosti vůči ostatním jednotlivcům, ale i zvířatům a přírodě jako celku a vůči příštím generacím.
- Trvale udržitelný vývoj lze považovat za reálně očekávatelný kompromis mezi nepřiliš efektivní antropocentrickou strategií trvale udržitelného rozvoje a příliš hlubinně zaměřeným pojetím trvale udržitelného života, které lze vzhledem k požadavku na celkovou změnu hodnotové orientace

moderního konzumního jedince považovat sice za ideální, nicméně utopickou vizi.

Společným jmenovatelem výše uvedených koncepcí je trvalá udržitelnost vztažená v nejširší perspektivě k zachování funkčnosti ekosystému Země a to v dlouhodobé, pokud možno trvalé časové perspektivě. Samotná udržitelnost je pak opakem k od osvícenství akcentovaným racionalistickým trendům přístupu člověka k sobě samému a k prostředí, které obývá, tedy k Zemi, přičemž tyto stále aktuální trendy jsou v současném světě masivně rozšířené a praktikované, nicméně právě v komplexním pohledu se zřetelně vyjevuje jejich neudržitelnost, potažmo iracionalita.

Změnu, kterou prodělal západní způsob myšlení v osvícenství, onen karteziánský obrat, můžeme také vyjádřit jako zásadní přepólování a posunutí hodnotových os: zatímco v době předosvícenské mluvíme o tzv. heteronomní hodnotové ose, která v západním světě majícím společný židovsko-křesťanský základ stojí mimo člověka a na jejímž vrcholu stojí Bůh, který je zároveň měřítkem i smyslem lidského počínání, po osvícenství následující doba svrhává tohoto Boha a na nejvyšší piedestal vyzdvihává člověka, respektive pouze jeho jednu součást, kterou je lidský racionální rozum. Zároveň se právě ono racionální já stává měřítkem všech věcí; dřívější mimo člověka stojící a na člověku nezávislá hodnotová osa, ke které se ovšem člověk nábožensky vztahoval, se posunuje do samotného středu výhradně racionálně uvažující lidské polobytnosti a hodnotová osa se tak stává na racionálním já závislou průmětnou, kdy hovoříme o autonomní etice. Záměrně užíváme pojmu lidská polobytnost; pokud totiž vnímáme člověka jako integrální bytost, představuje racionální já pouze jeho jednu dimenzi, vedle neméně důležité složky citové, veskrze neracionálně založené. Rezignace na úlohu citu a imaginace v poznání byla téměř dokonalá a psychické potřeby člověka doba poosvícenská *en bloc* ignorovala.

Za počátek rozvoje výše charakterizovaného typu západního myšlení tedy považujeme evropské osvícenství. Lze říci, že naprostá většina aktivit tvorby lidského světa vycházela z tohoto jednostranně racionálně pojatého nazírání reality a v euroatlantském prostoru svůj vrchol zaznamenala v 19. a 20. století. Rozhodně netvrdíme, že bychom se v současné době nemuseli potýkat s vážnými důsledky vyplývajícími z rezignace na jinou než racionálně objektivní poznatelnost světa. Naopak. Vědomě se ale vyhýbáme tvrzení o triumfálním pokračování popisované etapy do dnešních dnů, prvních let 21. století, a to zejména proto, že je v současné době stále zřejmější, že představa neustálého pokroku je neracionální.

Podobně jako pojem globalizace se ve společenskovední literatuře před několika lety téměř nevyskytoval, také slovní spojení trvalá udržitelnost bychom hledali marně. Oba pojmy jsou nyní jedněmi z nejfrekventovanějších, a to v mnoha oborech lidské činnosti. Téma udržitelnosti se přímo týká skutečnosti, kdy lidstvo dospívá k poznání, že současné trendy, spojené se západním typem konzumní společnosti, nejsou dlouhodobě udržitelné, především z důvodů jejich neúnosnosti pro ekosystém Země, vzhledem k omezenosti zdrojů surovin ale také vzhledem ke stále propastnějším sociálním rozdílům mezi bohatnoucí menšinou lidstva a stále početnější extrémně chudou a politicky nestabilní většinou.

Je velmi riskantní a nekorektní prohlašovat, že se člověk na Zemi přemnožil. Navíc se toto tvrzení nezakládá na pravdě: Země by byla schopna bez problémů nasýtit 10 až 12 miliard lidí. Problém má zjevně jinou příčinu. Čistě logicky, pro současný svět je únosný aktuální počet obyvatel jen z toho důvodu, že drtivá většina z nich má naprosto minimální energetické a surovinové nároky. Existují *de facto* pouze tři banální scénáře budoucího vývoje: 1) další nárůst obyvatel, kdy se populace bude muset vypořádávat se stále ubývajícím zdroji za cenu snížení své náročnosti, mnohdy až na samotnou

hranici fyzického přežití, přičemž současný proces ekonomické globalizace skýtá další možnosti pro bohatnutí bohatých (reálná vize vyplývající ze současných trendů); 2) nepravděpodobné a nerealistické zachování současného stavu; 3) pokles počtu obyvatel, možnost zajištění většího množství energií, surovin a potravin v přepočtu na hlavu (utopická vize).

Voda, energie, suroviny a potraviny jsou do města dopravované potrubím, dráty, produktovody a dopravními prostředky. Všechny tyto *samozřejmosti* mají určitou cenu vzhledem k životnímu prostředí. S neustále postupující urbanizací je nezbytné se ptát, jaká je tato cena - zda je větší nebo menší například v porovnání s náklady vynaloženými na venkově. Na příkladu spotřeby paliv, které souvisí se znečištěním měst a skleníkovým efektem je možné demonstrovat, jak komplikované je porovnat ekologickou stopu obyvatele města a venkova.

V roce 2002 se Rozvojový program OSN (UNDP) zaměřil na Čínu a přinesl následující údaje: venkovan spotřebuje o 40 % energie méně než obyvatel města, avšak když do výpočtu zahrneme i biomasu (spalování dřeva), pak venkovan spotřebuje o jednu třetinu energie více než člověk ve městě. Dále je nutné rovněž porovnat druh energie. Pokud je *komerční energie* využívána ve městě zejména elektřinou, získávanou z obnovitelných zdrojů nebo jaderných elektráren, pak je možné obyvatele města pokládat za *ekologičtější*. Pokud ovšem venkovan spaluje jen stromy a vždy vysadí nové, pak se situace obrací.¹⁴² Ve všeobecnosti však můžeme tvrdit, že lidé ve městech oproti obyvatelům venkova využívají více dopravu a energetické služby a méně spoléhají na biomasu. A to jsou faktory podporující růst emisí způsobujících skleníkový efekt.

¹⁴² srv. *China Human Development Report 2002. Making Green Development a Choice.* 2002. Hong Kong : Oxford University Press.

Dalšími faktory jsou dva současné trendy - nárůst populace a ekonomický růst.

Chceme-li mluvit o ekologii města, musíme se ptát *jakého města?* Existuje rozdíl mezi Londýnem nebo Tokiem a městy Třetího světa. Většinou platí, že čím se město stává bohatším, zvětšuje se snaha zmírnit jeho znečištění. Toto tradiční paradigma - nejdříve růst, pak řešení znečištění - je nutné nahradit paradigmatickým trvalé udržitelnosti. Konceptu *trvale udržitelného města* je v současnosti věnováno mnoho pozornosti (v roce 2006 se konala již čtvrtá konference s názvem *Trvale udržitelné město 2006 o obnově a trvalé udržitelnosti města*).

Například australská skupina Halifax EcoCity Project vypracovala následující kritéria měření ekologičnosti měst:¹⁴³

Základní prvky trvale udržitelného rozvoje měst zahrnují:

- rozsáhlé používání vegetace pro filtraci znečištění, dále jako prevenci před efektem „ostrovu tepla“ a na zachycení oxidu uhličitého,
- čištění a recyklace všech vod a každého odpadu,
- 100% zásobování obnovitelnou energií,
- trvale udržitelné zásobování potravinami, bez exploatace okolní krajiny; zdroje těchto potravin by měly mít původ co nejbližší městu, případně v rámci jeho hranic.

V naší práci užíváme pojem trvalé udržitelnosti, vztahující se k možnostem dlouhodobé či trvalé možnosti pokračovat v lidských aktivitách a činnostech, realizovaných v rámci limitovaného ekosystému Země.

¹⁴³ *The Halifax EcoCity Project. An Outline.* 2003 [online]. Urban Ecology Australia. [cit. 2006-12-15]. Dostupné na Internetu: <<http://www.urbanecology.org.au/halifax/outline.html>>.

5.3 Redefinice funkcí města

Významným kritikem chicagské školy urbánní ekologie je již vícekrát uváděný španělský sociolog Manuel Castells, který odmítá vysvětlovat fungování společnosti na základě ekonomické soutěže (Smith) nebo biologického determinismu (Darwin). Jako zastaralé odmítá Castells zejména také dichotomie a dualistické typologie: venkov - město, rurální - urbánní, zemědělské - průmyslové, tradiční - moderní společnost, společnost - pospolitost (Tönnies).

Můžeme dokonce říci, že slibně se rozvíjející urbánní sociologie v současnosti ztrácí svůj vymezený empirický objekt, protože město je nyní všude a zároveň nikde. Je velmi obtížné nalézt jakékoliv empirické kritérium pro definování města. Podle Castellse není již město relevantní jednotkou (slovníkem chicagských urbanistů - typickou lokalitou), ale pouze místem hromadné spotřeby. Město se neřídí přírodě analogickými procesy, ale fyzická podoba měst je, podle Castellse, výsledkem interakce mezi tržními silami a vládní mocí.

V současnosti můžeme identifikovat 2 základní typy velkoměst, tak jak je dlouhodobě sleduje OSN: velkoměsta třetího světa a velkoměsta průmyslových zemí. Je nutné zdůraznit, že velkoměsta průmyslových zemí, zejména v Evropě, sice zůstávají důležitými dopravními křižovatkami, ale zároveň se stávají centry obchodu a finančnictví a rozvíjí se v nich zejména obchodně-administrativní funkce a infrastruktura turisticko-rekreačních volnočasových aktivit pro domácí a zahraniční návštěvníky, včetně rozvoje sítí dopravních, ubytovacích, stravovacích, kulturně-zábavních, ale také nákupních a vzdělávacích.

Při studiu města vycházíme z jeho základních funkcí, které jsou neměnné v celé evoluci tak komplexního a komplikovaného výtvaru lidstva, jímž město nepochybně je. Tato funkční

definice plně odpovídá našemu dynamickému chápání kulturní změny. Co způsobuje rozkvět města a co naopak jeho postupný úpadek? Joel Kotkin ve své knize *The City: A Global History* pojmenovává tyto tři faktory: i. posvátnost města (sacredness of place), ii. schopnost poskytnout bezpečí (ability to provide security) a vykonávat exekutivu, iii. obchodní funkce města (role of commerce).¹⁴⁴

Posvátnost města je prvním významným aspektem ovlivňujícím růst a bohatství města. Religiózní stavby jako chrámy, mešity, pyramidy apod. od nepaměti dominovaly každému velkému městu. Tyto stavby upomínaly na posvátnost města a na jeho napojení na božskou moc, řídící osudy světa. V dnešním stále více sekuralizovaném světě, se sakrální manifestuje v honosných komerčních a kulturních stavbách, které se snaží vzbuzovat úctu a obdiv, ovšem bez božského vedení a do kterých se společnost snaží promítat své sociálně důležité mýty. I druhý aspekt - bezpečnost města - je podmínkou *sine qua non*. Mnoho měst vzniklo jako útočiště před barbary nebo před bezbřehým bezprávím, které bylo charakteristické pro značnou část dějin. Pokud město nemůže garantovat bezpečí, upadá. Příkladem může být období pozdní Západořímské říše nebo situace mnohých, kriminality plných měst konce 20. století. Třetí funkce - obchodní - zabezpečuje produkci dostatečně velkého bohatství na to, aby velká městská populace byla schopná přežít delší čas z těchto nashromážděných rezerv. Kotkin upozorňuje na nezbytnou vzájemnou provázanost všech těchto tří funkcí, které determinují úspěch města. V současnosti se jednotlivá města liší mírou, do jaké jsou schopna plnit všechny tři funkce. Například města Třetího světa trpí zcela nedostatečným ekonomickým růstem a politickou nestabilitou, zatímco města euroatlantské civilizace se vyrovnávají s krizí smyslu pro posvátno, občanské identity, morálního řádu. Důkazem toho je

¹⁴⁴ KOTKIN, J. 2005: *The City. A Global History*. London : Phoenix, s. XIX.

úbytek rodin střední třídy ve městských centrech západního světa, které jsou nahrazovány turisty, elitou pracující v byznysu a těmi, kteří zabezpečují služby pro tuto elitu. Město se stává efemérním (srv. Kotkin: s. 151) nebo jinými slovy se *neutralizuje* (srv. Sennett).

Efemérní město nahrazuje, podle Kotkina, tradiční integrující hodnoty, jako je rodina, sousedství a občanská kultura, pomíjivými hodnotami jako je módnost, trendovost, snaha držet krok s dobou. Příčiny tohoto jevu vidí v trendu, kdy se města stávají stále více monofunkčními kulturními centry a centry zábavy, namísto toho, aby řídila vlastní ekonomický život, jak uvádí Kotkin a doplňuje myšlenku H. B. Wellse: plní efemérní roli „bazaru, velké galerie obchodů a místa pro seskupování a schůzky“.¹⁴⁵ Tento vývoj vysvětluje, mimo jiné, rozvojem masového zábavního průmyslu v průběhu 20. století, a na něj navázaného byznysu. Roste počet měst, kde se strategickým odvětvím stává turismus a které se snaží vyhovět požadavkům na tzv. „cool“ města - s množstvím restaurací, klubů, muzeí, loftů, lákající gaye a singles.

Hlubší analýzu podává ve své studii *Flexibilní město cizinců*¹⁴⁶ Richard Sennett, který tvrdí, že nový kapitalismus ničí bohatost městského života, který je základní devizou poskytovanou městem. Město je totiž místem, kde se lidé učí žít s cizími, otevírají se novým, neznámým zkušenostem, jsou stimulováni jeho diverzitou, mohou si arbitrárně zvolit identitu. Takové chápání je i v intencích Georga Simmela, že velkoměsto vyjadřuje možnosti lidského ducha otevřeněji než kterýkoli jiný sociální kontext: „Nabízí jedinci řadu nových

¹⁴⁵ tamtéž, s. 151.

¹⁴⁶ SENNETT, R. 2001. A Flexible City of Strangers. In *Le Monde diplomatique* [online]. Feb. 2001 [cit. 2006-11-25]. Dostupné na Internetu: <<http://mondediplo.com/2001/02/16cities>>.

příležitostí a zkušeností a s nimi i možnost rozvíjet a kultivovat vlastní osobnost."¹⁴⁷

Kapitalismus se podle Sennetta nemění jenom globalizací, ale i změnami ve výrobě, které umožňují lidem pracovat více flexibilně. Významný německý sociolog 19. století Max Weber přirovnal moderní obchodní organizace k vojenským. Obe pracují na principu pyramidy, s generálem nebo šéfem na vrcholu a základnu tvoří vojáci nebo pracovníci. Dělbá práce minimalizovala zdvojenost úkolů a každá skupina měla stanovenou diferencovanou funkci. Typickým reprezentantem takovéto obchodní organizace byly Fordovy závody. Ke konci 20. století byl však tento Weberův trojúhelník transformován novým typem dělby práce, umožněné nástupem nových informačních technologií. Praxi přesně fixovaných úkolů vystřídaly krátkodobé týmy řešící specifické zakázky, které mezi sebou soutěží (dochází k duplikaci funkcí) při nacházení co nejefektivnějšího a nejrychlejšího řešení. Obránci nové dělby práce tvrdí, že je demokratičtější než původní vojenská organizace. Sennett však s tímto argumentem nesouhlasí. Pyramida byla nahrazená sice kruhem, ovšem s tečkou v centru. Z tohoto malého centra rozhoduje hrstka manažerů a za pomoci informačních technologií jsou schopni omnoho větší okamžité kontroly, jako v minulosti, než se příkazy dostaly shora dolů. Odměnu získává jenom vítězný tým, ne jako ve fordismu, kdy postačovalo udělat svou práci nejlépe, jak se dalo. Když je úkol splněn, často končí i zaměstnanecký poměr. V Silicon Valley je nyní průměrná délka pracovního poměru přibližně 8 měsíců. Loajalita a společenství nemá místo v této nové flexibilní organizaci - lidé pracují intenzívně, pod obrovským stresem a jejich vztahy k ostatním zůstávají povrchní. Toto je východiskem pro Sennettův argument, že stejně jako se tento flexibilní kapitalismus projevuje na pracovišti, analogicky se

¹⁴⁷ HARRINGTON, A. et al. 2006: *Moderní sociální teorie*. Praha : Portál, s. 126.

projevuje i ve vztahu k městu; vztah vůči městu má tendenci být stále více povrchní a nezajímavý. Projevuje se to v různých aspektech. Prvním aspektem a nejvíce zjevným je fyzická *navázanost* (ne-navázanost), tj. spojení s městem. Geografická mobilita neustále stoupá, a pro tyto novodobé nomády je prvořadý životní styl města, ne zaměstnání nebo vztah k firmě. V centrech všech významných měst se objevují tzv. „gentrifikované“ zóny navzájem si velice podobné. Není problém ani v Praze nalézt fusion restaurace, cocktail bary, wellness studia apod, nebo celé komplexy jako nově postavený Nile House či vznikající Palladium.

Simmel pojmenovává specificky velkoměstský jev jako *blazeovanost*, projevující se neschopností reagovat na nové podněty odpovídajícím způsobem, otupělostí v rozlišování rozdílnosti věcí a jevů, zvláštním přizpůsobováním se, rezervovaností (srv. Simmel, 2003, s. 38-39). „Vnitřní stránkou vnější rezervovanosti je nejen lhostejnost, ale častěji, než si to uvědomujeme, také tichá averze, vzájemná cizost a odpor.“¹⁴⁸

Dalším aspektem je standardizace prostředí. Flexibilní kanceláře nemají být místem, kde se pohodlně „uvelebíte“. Architektura kanceláří flexibilních firem vyžaduje fyzické prostředí, která se dá rychle proměňovat, v extrému se kancelář stává pouhým terminálem pro počítače. Neutralita nových budov vyplývá také z toho, že mají představovat globální oběživo jako investiční jednotky: „(...)pro někoho v Manile je snadné kupovat nebo prodávat stovky tisíců metrů čtverečních kancelářských prostor v Londýně, proto prostor musí mít co nejvíce z uniformity, transparentnosti peněz.“¹⁴⁹ Kritička architektury a publicistka Ada Louise Huxtable nazývá

¹⁴⁸ SIMMEL, G. 2003: *O podstate kultúry*. Kalligram : Bratislava, s. 39.

¹⁴⁹ SENNETT, R. 2001. A Flexible City of Strangers. In *Le Monde diplomatique* [online]. Feb. 2001 [cit. 2006-11-25]. Dostupné na Internetu: <<http://mondediplo.com/2001/02/16cities>>.

takovýto druh architektury „skin architecture“ - povrch budov ohromuje designem, ovšem vnitřek zůstává vždy neutrální, standardizovaný a schopný neustálých rychlých rekonfigurací. Kromě takovéto architektury, dochází i k standardizaci veřejné spotřeby - globální síť obchodů prodává stejné zboží ve stejném interiéru kdekoliv na světě. Těžko si člověk může vytvořit vztah k jednotlivému KFC nebo Tesco. Toto nové chápání se promítá také do vztahu ke městu. Města přestávají nabízet něco nové, neočekávané; nashromážděná historie a kolektivní paměť padá za oběť těmto neutrálním veřejným prostorům. Standardizovaná spotřeba atakuje lokální významy stejným způsobem, jako nové flexibilní pracoviště atakuje společnou sdílenou zkušenost pracovníků.

Německá Akademie pro stavbu měst a zemské plánování (DASL) na svém výročním zasedání v roce 1995 pojmenovala některé současné trendy změny pracovní sféry ve městech a formulovala několik žádoucích a inovativních *Odpovědí* na tyto trendy (srv. Hrůza - Opplová, 1996, s. 92): „Města jako místa pro bydlení, práci a zážitky získávají nebo ztrácejí ve vzájemné soutěži podle toho, jakou mohou nabídnout kvalitu hmotného prostředí, úroveň bydlení a zážitky. Odpověď: krásné a na zážitky bohaté město, v němž vládne umění, kultura a lidské komunikace. Dobrý marketing stanovišť a důsledná péče o existující hospodářské aktivity. (...) Nároky na dopravní zařízení se dramaticky mění. Staré vzorce dominující dojížděky do zaměstnání již neplatí. Obraz je určován dopravou při aktivitách volného času s jejími nepravidelnými špičkami a nepředvídatelnými vzorci. Odpověď: Zásadně nové určení realistických potenciálů veřejné dopravy ve městech.“¹⁵⁰ Paříž, Barcelona, Londýn a další města provozují dopravní sítě zaměřené pouze na turisty. Nepatří sem jen obvyklé vyhlídkové plavby, značně rozšířené i v Praze, ale

¹⁵⁰ AFHELD, H. 1995: Wandel der Arbeit. Stadt und Arbeit. Dortmund : Deutsche Akademie für Städtebau und Landesplanung, s. 47. Zdroj: HRŮZA, J. - OPPLOVÁ, M. *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. Ostrava : VŠB - Technická univerzita, 1996, s. 98.

ve výše jmenovaných městech také zavedení speciálních autobusových linek, spojujících jednotlivá turisticky atraktivní místa.

Všechny výše zmiňované jevy jsou provázány s globalizací. Procesy globalizace patří k nejvýznamnějším sociokulturním změnám, k nimž v současné době dochází. „Svět se stal v mnoha směrech jediným sociálním systémem, v němž jsou takřka všichni propojeni nejrůznějšími vazbami a závislí jeden na druhém. Tento globální systém není pouhým prostředím, v němž se jednotlivé společnosti vyvíjejí a mění. Sociální, politické a ekonomické vazby, které překračují hranice jednotlivých zemí, zásadním způsobem ovlivňují osud jejich obyvatel.“¹⁵¹ Novou formou globální sociální organizace je společnost sítí (srv. Castells, 2004).

5.4 Město jako tělo

V souvislosti s přechodem k městskému způsobu života dochází podle všeobecně zastávaných přístupů (více v kapitole *Vztah člověka a přírody*) k vyčleňování, vydělování lidských sídel z přírodního prostředí. S touto všeobecně přijímanou tezí lze souhlasit pouze částečně: města vznikají jako uzly, zhuštění prostoru, nikoliv jako vyloučení se, separace z okolního prostředí. Města bez okolního prostředí nemohou existovat, jsou s ním propojena životně důležitými infrastrukturami.

Vhodnou analogií při komplexním pojmání vývoje prostředí může být příklad vývoje lidského mozku, studovaný v časové perspektivě: zatímco prostředí v sobě již od pradávna obsahovalo zárodky měst v podobě pouhé existence lidského druhu, lidský mozek, nebo jakýkoliv mozek jiného živého organismu v sobě již v raných stádiích vývoje plodu obsahuje

¹⁵¹ GIDDENS, A. 2005: *Sociologie*. Praha : Argo.

všechny funkční součásti, které se s postupem ontogeneze utvářejí. Nahlížet město bez prostorových a dalších vztahů, které v éře globalizace zahrnují celý svět, je jako studovat lidský mozek bez konkrétního těla, bez zřetele na konkrétní lidskou bytost, žijící navíc v sociální sféře. Město můžeme vnímat také jako krystalizaci prostředí, včetně utváření vskutku pestré palety prostorových struktur, jimž ale nelze porozumět bez studia konkrétních kultur.

Historický přehled poskytnutý v Sennettových knihách, které byly použity v této práci - *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization* a *The Conscience of the Eye* - ukazuje pouhou konvenčnost v současnosti přijímaného vztahu těla a města, podstatně se lišící od níže popsaného řeckého, římského nebo středověkého křesťanského pojmání. Šířka záběru zachycené problematiky, ale i samotný přístup autora jsou garancemi interdisciplinarity, která si při výzkumu takového fenoménu jako město jeví jako naprosto nutná.

Lidské tělo je pro Sennetta východiskem poznání, což je přesně v duchu současných tendencí kognitivních věd, jenž na základě nejnovějších poznatků kategorizace nebo metaforického myšlení přicházejí s názorem, „že myšlení je závislé na těle a je imaginativní“¹⁵². Opětovné vnášení tělesnosti do uvažování o městě přináší nové inspirující impulsy, jenž pomáhají překročit konvenční, často velmi abstraktní nahlížení na problematiku (takové uvažování vychází tradičně z jednotek jako ulice, náměstí apod.) a vrací mu lidský - tělesný - rozměr. Sennett nám pomáhá si uvědomit, že současné problémy obyvatel měst mají svůj původ také v jednostranném vnímání těla, jenž vychází, jako podrobněji uvádíme níže, z moderní vědecké představy těla jako cirkulujícího mechanismu s centrem v srdci a plicích; a v tom jak se toto vnímání promítá do tvorby měst.

¹⁵² LAKOFF, G. 2006: *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Praha : Triáda, s. 16.

Město je rozšířením lidského těla. V Sennettově pojetí, které představuje jeden z myšlenkových pilířů této práce, je lidské tělo vzorem pro budování města, nahlíženým v různých historických obdobích různým způsobem. Zároveň můžeme říci, že zatímco v dávném, ale co do doby trvání nejdelším lovecko-sběračském období lidské existence byl člověk odkázán na své fyzické a duševní schopnosti, jeho adaptace prostřednictvím kultury, tedy tato nadbiologická strategie, vedla k postupné tvorbě měst; měst, jako hmotného a funkčního rozšíření lidského fyzického těla, včetně zhmotňování lidského ducha; města jako systému zajišťujícího lidské potřeby. Správně fungující města by pak měla umožňovat zajištění celého neredukovaného spektra lidských potřeb, od čistě fyzických až po ryze duchovní a psychické. Nezajištění saturace určitých potřeb vyvolává u člověka různé druhy deprivací, ale i psychosomatických problémů. I když má lidská adaptace mimobiologickou formu, musí si být člověk vědom své biologické podstaty, díky níž je součástí ekosystému Země. Tato danost vyžaduje odpovědný a trvale udržitelný přístup.

Svůj historický přehled začíná Sennett v řeckých Athénách. Přes Řím¹⁵³ a středověké Benátky přechází k roku 1628, kdy svůj objev oběhové soustavy zveřejnil lékař Thomas Harvey ve své práci *De motu cordis*. Tento rok se stal mezníkem v chápání lidského těla, jehož základní principy se metaforicky promítly do utváření městského prostředí. Harveyho objevy o cirkulaci krve a respiraci vedly k novým ideám o

¹⁵³ Římská architektura vycházela z korespondence mezi tělem a stavbou, stavba opakovala proporční harmonii těla. Bylo to v souladu s požadavkem římského architekta Vitruvia, který ve svých Deseti knihách o architektuře napsal, že architekt musí odvozovat míru a proporce chrámu z lidských měr a proporcí. Pozoruhodným příkladem takovéto korespondence je římský Pantheon, jehož půdorys se nápadně podobá slavným renesančním kresbám Leonarda a Serlia. Na kresbě Leonarda da Vinci je kolem natažených končetin opsaný kruh s centrem v pupku postavy a symetrický čtverec spojuje konečky prstů muže. „Příroda stvořila lidské tělo tak, že jeho údy náležitě odpovídají ohraničujícímu rámci jako celku(...) a proto musí stavitel napodobovat tento vztah kruhu a čtverce,“ napsal Vitruvius (c. d. Sennett 2002, s. 102-104)

zdraví a osvícenští plánovači v 18. století je pohotově aplikovali. Osvícenci se snažili docílit, aby se město stalo místem, kde se lidé mohou svobodně pohybovat a dýchat, aby bylo městem proudících žil a tepen, přes které lidé proudí stejně jako krevní částice.

Tato revoluce v medicíně nahradila morálku zdravím, které se stalo standardem lidského štěstí, jak si mysleli první novodobí sociální inženýři, přičemž zdraví definovali jako pohyb a cirkulaci založenou na mechanistických zákonitostech. Nové chápání těla časově korespondovalo se zrodem moderního kapitalismu (teorie o nutnosti svobodného oběhu peněz a zboží) a přispělo ke zrodu velké sociální transformace moderny - individualismu. Harvey totiž tvrdil, že srdce je primární pro život a celá věda o cirkulaci zdůrazňovala individuální nezávislost jednotlivých částí těla, protože svobodné proudění krve zaručuje zdravý růst jednotlivých tkání a orgánů. Tak nová triáda proudění, zdraví a individuality změnila vztah člověka a společnosti.

Vraťme se ovšem k městskému plánování. Postupně od roku 1740 evropské města začala čistit ulice, budovat kanalizaci, měnit typ dlažby. Do platnosti vstoupily četné zákony a předpisy zabývající se zdravím a hygienou. Město mělo fungovat jako zdravé tělo: dopravní systém se budoval po vzoru oběhové soustavy, parky se staly plícemi měst, vyčištěné ulice volně dýchající pokožkou.

V 18. a 19. století prodělala v rámci tohoto nového paradigmatu změnu všechna evropská a severoamerická města. To umožnilo stále větší přísun lidí do měst. Roky 1848 - 1950 se jsou nazývány věkem urbánní revoluce, protože během těchto stalet se dominantní rurální společnosti ve vyspělých zemích (Německo Francie, Velká Británie, Spojené státy) proměnily na společnost převážně městskou. Nebývalý nárůst a nové životní

podmínky s sebou přinesly rozkvět individualismu a klíčové kritérium moderního života - rychlost.

Poučen Velkou francouzskou revolucí a revolučními lety 1830 a 1848 baron Haussmann z pověření císaře Napoleona III. při přestavbě Paříže (50. - 60. léta 19. století) privilegoval, podle Sennetta, pohyb jednotlivců, aby zabránil nežádoucímu pohybu městského davu. Šířka ulic byla vypočítána tak, aby umožnila pohyb dvou armádních vozů, tak, aby mohly v případě potřeby efektivně zasáhnout. Zároveň tepny s městským provozem vytvořily předěl, za kterým zůstaly chudé čtvrti. Celá přestavba zdůrazňovala pohyb, namísto skutečných požadavků člověka, a městská tepna se stává postupně spíše možností, jak z města rychle uniknout.

Stoupající počet obyvatel měst kladl stále větší nároky na dopravu. V roce 1867 bylo zprovozněno londýnské metro, které zároveň usnadnilo velkou sociální proměnu města a umožnilo první suburbanizaci (týkala se především chudších vrstev), přičemž také postupně zesiluje typické přehlcování centra města přes den a jeho večerní vyprazdňování - lidé zde přes den pracují a nakupují, večer se vracejí domů (k Sennettově pojetí též v kapitole *Město jako dopravní křižovatka*).

Sennettův neustálý zřetel na tělo má zároveň i funkci limitující. Tělo člověka ukotvuje v prostředí, ale i mezi ostatními lidmi - je jeho *médiem* ve vzájemné interakci. Jak píše Sennett, „jenom když si přiznáme vlastní tělesnou nedostatečnost, můžeme prožít jinakost druhých. Jen z takovéto formy občanského vcítění a ne z pouhé dobré vůle nebo politické korektnosti může vzniknout porozumění mezi lidmi v multikulturních městech.“¹⁵⁴ Tělo má i silnou determinující funkci, která člověka omezuje jako biologický druh. Nemůžeme

¹⁵⁴ SENNETT, R. 2002: *Flesh and Stone. The Body and the City in Western Civilization*. London : Penguin Books, s. 370.

překročit svoji fyziologii, což způsobuje, že člověk neustále ze své podstaty touží po čistém životním prostředí a má určitou omezenou kapacitu vnímání - neúměrný atak nekonečných podnětů a vzrušení v neosobní metropoli způsobuje kulturní frustraci (Freud - viz Kotkin, 2005) nebo nervové vyčerpání (Simmel - viz Harrington, 2006).

Sennett pojednává o vzájemném propojení způsobu, kterým lidé vnímají své těla a jak toto vnímání ovlivňuje vytváření městského prostoru. Tento vztah může být zdůvodněním skutečnosti, proč všude na Zemi vznikala a vznikají města a proč můžeme navzdory nekonečné různorodosti měst považovat *městskou zkušenost* za univerzální.

„Pro velkoměsto je rozhodující, že se jeho vnitřní život vlnovitě šíří v národní i mezinárodní oblasti. (...) Nejdůležitější podstatou velkoměsta je tato funkční velikost mimo vlastní fyzické hranice - tento účinek působí také zpětně a dává životu váhu, významnost. (...) Tak jako se člověk nevyčerpává hranicemi svého těla nebo prostoru, který bezprostředně zaplňuje svou činností, ale až sumou působností, které se od něj odvíjejí časově i prostorově, tak se i město skládá ze souhrnu působností přesahujících jeho bezprostřednost.“¹⁵⁵

Opětovný návrat k tělu a tělesnosti představuje mimo jiné i možnou alternativu k slepým uličkám současného urbanismu a architektury (např. Sennettem charakterizovaná neutralizace města¹⁵⁶ - více též v kapitole *Redefinice funkcí města; vertikální město*), které jakoby opomíjely tento uvedený základní aspekt. Sennettův návrat k tělu je zároveň návratem ke světu lidských měřítek.

¹⁵⁵ SIMMEL, G. 2003: *O podstate kultúry*. Kalligram : Bratislava, s. 42-43.

¹⁵⁶ srv. SENNETT, R. 1992: *The Conscience of the Eye. The Design and Social Life of Cities*. New York a Londýn : W. W. Norton & Co. Kap. 2, *The Neutral City*, s. 41-68.

6. RÁMCOVÉ KAZUISTIKY

V této kapitole se věnujeme dílčím procesům sociokulturní změny, nahlížené ze subjektivního autorova pohledu, jakožto bezprostředního současníka těchto změn. Tento přístup představuje společně s empirickými metodami, prezentovanými v Příloze, jeden ze základních možných způsobů reflexe dané problematiky.

6.1 Praha

Krátce po sametové revoluci v roce 1989 se Praha ocitla v historickém okamžiku, kdy se po desetiletích totalitní devastace na chvíli zastavila, shledala, že utržené rány a jizvy nejsou fatálními a nadechla se k další vývojové etapě. Hesla o budování socialistického velkoměsta, důstojného a moderního domova pro vpravdě socialistického člověka byla s velkou úlevou odhozena. Na spadnutí bylo zastavení panelové výstavby, která snad nejvýrazněji poznamenala téměř každé místo bývalého východního bloku; příklady ze západu nevyjímaje. Na spadnutí začaly být i samotné mnohé panelové domy a byla zastavena realizace plánů na další panelové noclehárny pro desetitisíce pracujících. Mimopražským příkladem nerealizovaného sídliště může být teplická Nová Ves, naplánovaná pro 25 tisíc obyvatel, kteří měli kvůli těžbě uhlí opustit své domovy v Dubí, Novosedlicích i značné části samotných Teplic.

Lze tedy obecně pojmenovat další etapu ve vývoji měst, která by z historického hlediska pravděpodobně snesla název *sametově porevoluční*? Jaká hesla - byť imaginárně - zaujala místo hesel a sloganů totalitní éry? Vraťme se ke Kierkegaardově *zanícené době*, tedy k výstižnému a nadčasově platnému konstatování, že každá doba je zanícená pro určitou myšlenku a její současníci pod hesly své doby, pod dobovými transparenty, zaníceně boří ale i zaníceně budují. Jak se budu

snažit ozřejmit, ona zanícenost je zdá se klíčovou pro pochopení zásadních proměn vývoje lidských sídel, potažmo proměn světa na globální úrovni.

Abychom se vrátili do Prahy, která právě procitla z totalitní zanícenosti, kdy byl budován vsutku ráj na zemi, koncepčně vycházející z bolestné karikatury meziválečné moderny, kdy svou důležitou, můžeme řídi až slohotvornou funkci sehrávaly formy v panelárnách, přičemž čím více stejně, tím lépe (ale nikoliv levněji), bude vhodné stanovit určitý mezník, který v případě Prahy můžeme považovat za počátek nové, sametově porevoluční éry. Tímto přelomovým činem je zbourání novorenesančního Špačkova domu - z komerčních důvodů.

Když jsem v roce 1993 absolvoval přijímací zkoušky na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, obor kulturologie, byl jsem u ústní části zkoušky komisí mimo jiné dotázán na motivaci ke studiu. Vzpomínám si, že jsem s notnou dávkou naivity, ale zato pln odhodlání odpověděl, že bych rád přispěl k boji proti aktivitám a mechanismům vedoucím například k aktuálně schválné demolici historicky cenného a staticky nenarušeného pražského domu. Cítil jsem, že se odehrává něco špatného, co sice není v rozporu s tehdy již tříletou znovuzrozenou demokracií, kdy by teoreticky majitel nemovitosti měl mít svobodnou možnost naložit se svým majetkem jakkoliv, ale zároveň by měla existovat účinná legislativní a institucionální pojistka, aby nedocházelo k devastaci obecných hodnot, byť v soukromém vlastnictví.

Podíváme-li se na pražskou porevoluční dekádu a zaměříme-li se na užší oblast pražské památkové rezervace, uvidíme boom ve výstavbě kancelářských a obchodních prostor: parcela v petrské čtvrti uvolněná zbouráním Špačkova domu byla zastavěna do posledního centimetru objektem nesoucím vzosný název Praha City Center, nabízejícím v 9 nadzemních a 3 podzemních patrech přes 21 000 čtverečních metrů komerčních

ploch a 200 parkovacích míst. K velké radosti soukromých investorů a developerů nemá Praha v této době schválený územní plán a Vyhláška hl. m. Prahy o závazné části územního plánu sídelního útvaru hlavního města Prahy, stanovující zásady funkčního a prostorového uspořádání území hlavního města Prahy, včetně závazných pravidel pro ochranu bydlení v centrální části města, vešla v platnost 25. 11. 1999 (srv. Beránková, 2002). Deset let realizace snů soukromých investorů, kterým brání pouze na jedné straně zoufalé pokusy nemagistrálních pražských památkářů, na straně druhé například účinná intervence tehdejšího prezidenta České republiky Václava Havla vedoucí ke zrušení výsledků první architektonické soutěže na stavbu hotelu Four Seasons v těsné blízkosti staroměstského předmostí Karlova mostu.

Samozřejmě, ani doslova průkopnické zbourání Špačkova domu se neobešlo bez kritik a rozhořčených protestů. Proti demolici protestovala například Rada Obce spisovatelů a českého centra PEN klubu a srovnávala ji s barbarickou demolicí shodou okolností dříve nedaleko stojící novorenesanční budovy Denisova nádraží (později komunisty z ideologických důvodů přejmenovaného na Nádraží Těšnov), památky zapsané v roce 1978 (!) do I. kategorie Státního seznamu nemovitých kulturních památek.

Odlišnost obou barbarických demolic spočívá především v kontextu, v němž se odehrály. Honosná, umělecky velice cenná budova těšnovského nádraží padla k zemi na jaře roku 1985, v době pozdní komunistické normalizace a ve stejný rok (i měsíc) nástupu Gorbačova do nejvyšší funkce v zemi - našem vzoru. Také proti demolici této kulturní památky I. kategorie zazněly v totalitním režimu protesty odborné i laické veřejnosti. Jak byla demolice zdůvodňována?

- Budova nádraží stojí v trase severojižní magistrály - v cestě dálnice vedoucí středem města stály především městské

parky se vzrostlými stromy, jejichž pozůstatkem je neblaze proslulý Sherwood poblíž hlavního pražského nádraží. Těšnovské nádraží bránilo magistrále pouze jedním svým křídlem (severním), které bylo odbouráno již dříve. Tento důvod pro demolici architektonicky nejcennější části nádražní budovy byl tedy neopodstatněný. V totalitním režimu není ovšem třeba cokoliv jakkoliv zdůvodňovat, ale autoritativně rozhodovat. Odstřel památky I. kategorie přikázal vedoucí tajemník MV KSČ v Praze Antonín Kapek, původním povoláním strojní zámečnick, okolo roku 1968 představitel konzervativních prosovětských sil v KSČ a zanícený normalizátor, který byl v roce 1990 z KSČ vyloučen a spáchal sebevraždu.

- Dalším z udávaných důvodů pro demolici byla i dle hlavního architekta hl. m. Prahy Blahomíra Borovičky údajná nemožnost funkčně začlenit umělecky cennou budovu bývalého nádraží do života moderního socialistického velkoměsta. Ani myšlenka zřídit v objektu vysokoškolskou menzu, ani skvělý nápad zasvětit budovu muzejním účelům, nebyly vyslyšeny. Při pouhém pomyšlení na pařížské Musée d'Orsay, bývalé nádraží, má tato promarněná příležitost velice hořkou příchut.

Shrňme si tedy důvody demolice této památky I. kategorie:

- 1) Bylo direktivně politicky rozhodnuto o osudu památky, bez ohledu na nesouhlas odborné veřejnosti. V totalitním režimu úkaz naprosto standardní, rozhodující a v dobovém kontextu naprosto pochopitelný.
- 2) Památka brání modernizaci města - stojí v cestě vskutku moderní stavby, potřebné dálnice vedoucí středem historického centra. Dálnice, která měla být osou vyřešení, zjednodušení a zrychlení pražské automobilové dopravy. Jak již bylo uvedeno výše, kromě již dříve zbouraného severního křídla památka magistrále v cestě nestála. Důvod pro stavbu severojižní magistrály byl také strategický: měla umožňovat

bezproblémový příjezd vojska, včetně na území Československa dislokovaných jednotek spřátelených armád, až do samotného centra města, zasáhnout u Československé televize na Kavčích horách, u Československého rozhlasu, Federálního shromáždění, nebo potlačit nepokoje odpůrců režimu a to přímo na tradičním místě hromadného vyjadřování nesouhlasu - na Václavském náměstí, v případě, že by se zajišťování bezpečnosti a klidu pracujících vymklo z rukou veřejné i státní bezpečnosti a ozbrojeným dělníkům sdruženým v Lidových milicích. Výmluvná byla i samotná zatěžkávací zkouška Nuselského mostu, důležité součásti severojižní magistrály, na který pro otestování nosnosti konstrukce najely tanky. Jak víme z aktuální zkušenosti, samotná magistrála dopravu v Praze zásadně komplikuje tím, že do centra přivádí automobilovou dopravu a tato komunikace je již přes 10 let díky dopravním zácpám průjezdná pouze v noci nebo o víkendech. V současnosti se v souvislosti s výstavbou pražských silničních okruhů pracuje na plánech výrazného omezení provozu na magistrále.

Jaké byly naopak důvody demolice historicky cenného nebarokního Špačkova domu? Můžeme říci, že výhradně a pouze ekonomické:

- Důraz na maximální možné využití stavební parcely, snaha o co nejvyšší počet nadzemních i podzemních podlaží.
- Nekomplikované vystěhování nájemníků s regulovaným nájemným.
- Záměrná neosobitost, nevýraznost samotné novostavby, která umožňuje pronajmout či prodat stavbu nebo její části co nejširší cílové skupině nových uživatelů stavby. V případě Praha City Center ovšem vznikl nevídaný kýč.
- Nezbytná parkovací místa přímo v objektu, patřící ke standardu moderní kanceláře.

Pokud za hrobaře těšnovského Denisova nádraží můžeme považovat soudruha Antonína Kapka, podobnými zásluhami, ovšem v diametrálně odlišném historickém kontextu, se v souvislosti s činem, který se stal precedentním pro celé následující desetiletí, může pochlubit architekt Pavel Pirkkl, vedoucí odboru památkové péče pražského magistrátu, který demolici Špačkova domu schválil. Komise architektů a památkářů ohodnotila v roce 1988 Pirklovu práci největšího likvidátora kulturního dědictví antice *Bestia triumphans*. Po demolici Špačkova domu byla odvolána ředitelka památkového ústavu Müllerová. Ze své funkce vedoucího odboru památkové péče byl zároveň odvolán i Pirkkl, který se - neuvěřitelná věc - stává ředitelem památkového ústavu po Müllerové. Pirkkl v nové ředitelské funkci stihne - jen námatkou - schválit demolici čtvrtiny paláce U Hybernů, bývalého raně barokního kostela (upraveného počátkem 19. století pro potřeby celního úřadu), přičemž je zbourání vítězného oblouku, transeptu, jednoho pole lodi včetně přilehlých úseků zdí a pilířů popsáno v závazných dokumentech jako úprava jeviště¹⁵⁷, přispět k téměř úplnému zmizení unikátní košířské dělnické kolonie Budánka či posvětit přeměnu kostela sv. Michala v těsné blízkosti Staroměstského náměstí na zábavní turistickou atrakci typu pouťového strašidelného zámku.

Po Denisově nádraží zůstal vedle magistrály volný pozemek s nepříliš kvalitním trávníkem, několika lavičkami, občas využívanou tramvajovou smyčkou a tramvajovou zastávkou s názvem Těšnov. Na pozemku na druhé straně magistrály, blíže k Vltavě, do nedávné doby volném, stojí novostavba s názvem Diamond Point. „Realitní experti ji označují slovem mimořádná především díky tomu, že plocha přibližně šesti tisíc čtverečních metrů, na které dům stojí, je využita na maximum.

¹⁵⁷ srv. BIEGEL, R. 2001. Rekonstrukce bývalého kostela Neposkvrněného početí Panny Marie (tzv. paláce U Hybernů) na muzikálové divadlo. In *Věstník Klubu Za starou Prahu*, č. 1-2, roč. 2001.

Budova (...) bude mít jedenáct nadzemních a čtyři podzemní podlaží. Průměrná cena pronájmu kanceláře na šestnácti eurech za metr čtvereční. Investorem Diamond Point je lucemburská společnost Karimpol Group.¹⁵⁸ Hned vedle Diamond Point se nachází hotel Hilton, komplex kancelářských budov IBC (International Business Center), budova soukromé slovenské banky J&T (majitele půlky Slovenska a pražského fotbalového týmu Sparta), vedle ní staveniště další administrativní budovy a blíže k Vltavě je již kancelářský Nile House, první z dokončených staveb developerské oblasti s poetickým názvem River City Park.

Jaké využití bude mít pozemek po Denisově nádraží? Nový objekt určitě vhodně vizuálně i hlukově odstíní magistrálu, vedenou v tomto úseku na mostní konstrukci, ale replika původního nádraží určitě nevznikne, i když všechny umělecky cenné součásti byly před demolicí demontovány a nacházejí se v depozitářích Muzea hl. m. Prahy a v muzeu Národním. Budou při stavbě nové budovy rozhodující pouze kritéria maximálního možného využití parcely s cílem pronajmout maximální možný počet čtverečních metrů dalším nájemcům? Bude stavbu zpracovávat dobrý architekt? Je vůbec reálné uvažovat o jiné než kancelářské budově? Co třeba hotel pyšnicí se v propagačních materiálech sloganem „hned naproti Hiltonu“, šikovně zatajující dálnici pod okny; přímo u dálnice a přitom na území Prahy 1?

Tradičními evropskými lokalitami turistického průmyslu jsou města jako Paříž, Benátky, Řím nebo Barcelona. Typickým znakem těchto měst je postupující vytlačování jiných než turistických a obchodních aktivit mimo centrální části města. Jako příklady městského turistického skanzenu můžeme uvést téměř celé italské Benátky nebo barcelonskou Gotickou čtvrt.

¹⁵⁸ VORLÍČKOVÁ, H. - NĚMEČEK, J. 2005. Třetina všech bytů v zemi se staví v Praze. In *Hospodářské noviny*, 21. 11. 2005, s. 16.

Centrální oblasti Paříže a Říma můžeme považovat za promyšleně regulované, kde díky fungujícím městským institucím a jejich dlouhodobé tradici, autoritě a efektivitě není pravděpodobně postupující skanzenizaci zabráněno. Londýn, ale celá řada dalších evropských, amerických, japonských a v posledních letech zejména měst v jihovýchodní Asii prodělala proces byznyzizace - přebudování center měst na sídla institucí, firem a společností. Londýnské finanční City nebo newyorský dolní Manhattan jsou příklady byznyzizace, která v symbióze funguje s turistickým ruchem. V Londýně ovšem pouze v pracovních dnech od 9 do 18 hodin, pak se City vyprázdňuje. Praha prodělala v posledních 15 letech zásadní změnu a směřuje od totalitou izolovaného historicky mimořádně cenného města k benátsko-londýnskému hybridu. Alespoň pro to hovoří nastoupené a prohlubující se trendy:

- Budování velkého množství kancelářských prostor
- Budování dalších hotelů a turistické infrastruktury
- Úbytek trvale bydlících obyvatel
- Neřešitelnost dopravní problematiky

Promyšleným projektem bylo odlehčení centra Paříže a vybudování čtvrti La Défense, podobně, jako Londýn odlehčil své City výstavbou Canary Wharf. Na první pohled podobně by mohl vypadat záměr vystavět několik obchodně-administrativních výškových budov na pražské Pankrácké pláni. Při bližším seznámení se s problematikou lokality ovšem vyvstane několik zcela zásadních odlišností:

- Oblast Pankráce je poměrně hustě zabydlena a zastavěna, s vysokým podílem rezidentního bydlení.
- Jedná se o jednu z dopravně nejexponovanějších částí Prahy, kterou by jakékoliv další dopravní zatížení uvrhlo do permanentního dopravního kolapsu.

- Budovat výškové stavby na náhorní planině by představovalo světový unikát. Pochopitelně by vznikla protiváha Pražskému hradu a vzhledem ke své mohutnosti a sklobetonové strohosti by dostatečně zřetelně artikulovala skutečnou světovou mocenskou hierarchii.

Záměr vybudovat v Praze skrumáž mrakodrapů představuje jedinečnou ekonomickou příležitost pro stavební společnosti, výzvu pro renomované architekty a atraktivní možnost pro reprezentaci firmy, sídlící v nejvyšší pražské budově a shora shlížející na Hrad, katedrálu a celé hlavní město. Společnost ECM, která dlouhodobě prosazuje vybudování pražského Manhattanu na pankrácké náhorní plošině, nabízí potenciálním nájemcům prostory v plánovaných výškových budovách s atraktivním výhledem na Malou Stranu. Pochopitelně, také velké množství míst historického města by skýtalo výhled na nové budovy: z Pražského Hradu a Malé Strany, z většiny pražských mostů včetně Karlova, z Letné a Petřína, z většiny levého vltavského nábřeží atd. Celá řada dalších kuriózních průhledů by byla brzy objevena - jako například pohled z malostranského Klárova na věže gotického Týnského chrámu, mezi nimiž trůní věž žižkovského vysílače. Za vzpomínku na doufám již zcela mrtvý porevoluční záměr stojí připomenutí ideje vystavět výškovou budovu na jiné pražské náhorní plošině, uprostřed dejvického Kulatého náměstí. Tato uvažovaná budova by pak při procházce přes Karlův most elegantně a nikoliv nenápadně vykukovala přes střechu svatovítské katedrály. Ne náhodou platí například ve Washingtonu pravidlo, že žádná městská budova nesmí převýšit budovu Kapitolu. Každé další patro budovy násobí zisky majitele parcely, potažmo budovy. Jednoduchý, jasný argument směřující k maximalizaci zisku zainteresovaných stran a motivující je k hledání všech možných cest a klíčových osob, umožňujících dosáhnout maximálního profitu.

Praha se během posledních 5 let stala významným evropským letištěm levných aerolinií. Přímé linkové spojení bylo navázáno s desítkami evropských letišť, nejvíce v Británii a Itálii a počet i frekvence spojů neustále narůstá. Také Letiště Praha brzy umožní přistávat i velkokapacitním letadlům, přičemž se uvažuje zejména o zavedení nových linek do několika čínských velkoměst.

Téměř čtyřletou osobní zkušenost má autor této práce také s Bratislavou, která ve srovnání s Prahou představuje zejména mnohem benevolentnější přístup ke svému rozvoji. Bratislava bohužel nenávratně ztratila svou architektonickou hodnotu v časech totalitní normalizace a to zejména vybudováním mostu SNP, včetně velké mimoúrovňové křižovatky v místech, kde se tradiční bratislavské korso přiblížilo k Dunaji a kde se rozkládala rybářská čtvrť. Při této stavbě byla také zbourána výstavná synagoga, která ovšem dálnici vedoucí středem historického města vůbec nepřekážela. V posledních letech se ve slovenské metropoli zažil svébytný způsob umožňující plnit sny investorů a kapsy zainteresovaných: nelegální stavby postavené v rozporu se zákonem a často i se zdravým rozumem, jsou dodatečně, zpětně legalizovány. Legislativa to umožňuje. Pokud by přeci jen realizace stavebního plánu neprobíhala hladce, operativně se změní, totiž zmenší, zóna památkové ochrany. O Bratislavě se často mluví jako o městě, kde toho již bylo architektonicky poškozeno tolik, že už větší škody napáchat nelze. Tento postoj zavání rezignací na formulování jakéhokoliv občanského postoje nesouhlasu se změnami městského prostředí, změnami, které mají svého společného jmenovatele: komercializaci. Maximální komerční zisk skýtají kancelářské a obchodní plochy a nadstandardní až luxusní byty. Tak se stavějí. První opravdu výšková budova VÚB (nepočítáme-li výškovou deskovou stavbu hotelu Kyjev), právě dokončované další dvě výškové budovy, obě vyšší než VÚB, a další postupně rostoucí na Šancovej ulici, kde je postupný růst způsoben tím,

že povolení k novostavbě bylo vydáno na třípatrovou budovu, kterou investor nelegálně navýšil o další 2 patra, což bylo ovšem zpětně schváleno. Nyní má budova již 7 pater a cílem je 13 poschodí. I laik je schopen odhadnout, že třípatrová a třináctipatrová budova bude vyžadovat odlišné základy, aby nedošlo ke zhroucení stavby. Podezřele (nebo prozíravě?) naopak působí investor, který základy pro třípatrovou budovu od začátku dimenzoval na čtyřnásobný počet podlaží. Nestaví se ale pouze věžáky: zejména přízemní či málopodlažní domy v centru města musí majitele přímo vybízet ke zbourání a následné stavbě obchodně-administrativní krabice, nebo alespoň k odstranění střechy a následnému navýšení počtu poschodí. Tento nešvar do výšky, ale i do šířky nastavovaných domů se netýká samozřejmě pouze Bratislavy. K bourání nízkých domů či k jejich nastavování do výšky dochází i v historickém pražském jádru: Stará Celnice na Náměstí Republiky, Špačkův dům, zvláště pitoreskní sídlo IKS KB v Dlouhé ulici na Praze 1, ale i v širším pražském centru: Palmovka, Karlín.

Turistický ruch zažívá spolu s peněžnictvím a obchodem ohromný rozmach. Tyto činnosti generují také největší ekonomický zisk a mohou si dovolit obsazovat nejdražší lokality ve městech, které jsou zpravidla jejich historickými centry. Symbióza turistického průmyslu a businessu existuje v centrech měst ze několika důvodů:

- Historická centra měst jsou hlavním magnetem turistického ruchu a proto stále roste a dlouhodobě bude stále narůstat poptávka po ubytování - pokud možno v centru města nebo v jeho blízkosti, lehké dosažitelnosti.
- Je především prestižní záležitostí mít v historickém centru, na tzv. dobré adrese, svou kancelář, sídlo, reprezentativní prostory. Prestižní adresa je nedílnou součástí firemní reprezentace.

6.2 Těžba

Bezesporu nejvýraznějším zásahem člověka do krajiny je těžební činnost, prováděná zejména jako povrchová důlní činnost. Česká republika těží v přepočtu na obyvatele a vzhledem ke své rozloze nejvíce hnědého uhlí na světě.

Politickým rozhodnutím z roku 1991, tedy v rámci porevolučního, tedy zaníceného odstraňování symbolů minulé éry, mezi něž rozhodně devastace krajiny v severních Čechách patřila, stanovila vláda Petra Pitharta územní ekologické limity těžby uhlí.

Jak můžeme tento politický krok interpretovat?

- V první řadě je zřejmé, že Podkrušnohoří zdevastovalo především bezohledné dobývání nepříteli kvalitního hnědého uhlí, určeného pro spalování v tepelných elektrárnách produkujících miliony tun oxidu siřičitého, popílku a dalších exhalací, které díky převažujícímu proudění vzduchu ze západu na východ dále zamožovaly životní prostředí nejen v rozsáhlých oblastech Československa. Kyselé deště nasycené oxidy síry plošně zlikvidovaly jehličnaté lesy Krušných a Jizerských hor a neprospěly ani kvalitě zemědělského půdního fondu. Pravidelné podzimní a zimní teplotní inverze znamenaly při neexistenci téměř jakýchkoliv emisních limitů mnohonásobné překračování koncentrací zdraví škodlivých látek v ovzduší průmyslových oblastí a měst, která leží většinou v údolích. Přímý vliv na zhoršování zdraví obyvatel a na zvýšení počtu respiračních onemocnění včetně zhoubných, vrozených vad u dětí a podobně, byl zřejmý, nicméně z ideologických důvodů byl utajován. Kdo by kladl překážky socialistickému hospodářství, kdy zejména na výdobytky domácího těžkého průmyslu jsme měli být hrdí, byl automaticky považován za nepřítele lidu, pokroku a úspěchů pracujícího lidu. Polistopadová politická reprezentace, která se vymezovala především vůči předlistopadovému

totalitnímu režimu a jeho atributům, zastavila těžbu především z ekologických důvodů.

- Budeme-li posuzovat těžbu hnědého uhlí v severních Čechách z ekonomického hlediska, i bez znalosti faktů bychom automaticky mohli předpokládat, že zatímco v totalitní éře byla realizována většina činností bez ohledu na jejich ekonomickou rentabilitu, po přechodu k tržnímu hospodářství činnosti ekonomicky nerentabilní rychle zaniknou, případně budou transformovány, aby produkovaly ekonomický zisk. Pokud jsou ovšem limity těžby politicky přijaty krátce po revoluci, lze se domnívat, že samotná těžba i méně kvalitního hnědého uhlí je ekonomicky rentabilní a bez politicky prosazených limitů by pokračovala dále, čili by pokračovala i politicky nežádoucí devastace severních Čech.
- Podíváme-li se na problematiku pokračování ekonomicky výhodné těžby z hlediska legislativního, je rozhodující horní zákon (Zákon 44/1998 Sb.), který ukládá v § 30 ložisko nerostné suroviny co nejhospodárněji vytěžit, respektive v odstavci 3) a) zakazuje dobývání zaměřené výhradně na bohaté části ložiska. Jakékoliv těžební limity, byť přijaté na vládní úrovni v roce 1991, dokonce ani státní energetická koncepce České republiky z roku 2004 neanulují horní zákon a povinnost ložisko hospodárně vytěžit, tedy celé a bez omezení. Horní zákon je nadřazen i zákonu stavebnímu a územní plány tedy nejsou pro těžbu limitující. Lze tedy konstatovat, že jedinou překážku v těžbě představují majitelé pozemků a nemovitostí nad ložiskem suroviny, tedy obyvatelé vesnic a měst a jejich místní samosprávy. Vyvlastnění ve veřejném zájmu v tomto případě není možné, protože prosazovaným zájmem je vytvoření ekonomického zisku těžební společnosti a v demokratickém systému je nezpochybnitelnost soukromého vlastnictví klíčovým principem zakotveným v Listině základních lidských práv a svobod.

Nerostné bohatství na území České republiky je ve vlastnictví České republiky (§ 5 odst. 2).

- Jaká je politická artikulace popisovaného problému? Jak již bylo zmíněno, limity těžby byly přijaty na základě politického rozhodnutí. O prolomení těchto limitů usiluje nyní především Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, jehož hlavní argument o nepotřebnosti limitů těžby poukazuje na výrazné změny v postavení obcí, kdy podle ministerstva došlo mezi lety 1991 a 2003 k výraznému posílení pozice obcí, včetně práva těžbu vetovat. Není to však pravda.¹⁵⁹ Obce ani kraje nemají možnost vetovat rozhodnutí báňského úřadu a báňský úřad může těžbu odsouhlasit i přes nesouhlas obce.
- Co je tedy veřejným zájmem? Územní limity označují za veřejný zájem zachování sídelní struktury a krajiny nepoškozené těžbou (tamtéž, s. 10); Ministerstvo průmyslu a obchodu veřejně usiluje o zrušení těchto limitů a navrhuje definovat jako veřejný zájem nelimitovanou těžbu hnědého uhlí. Logicky by se tím otevřel prostor pro vyvlastňování. Nastává tedy střet zájmů a to zájmů veřejných. Jak můžeme této situaci rozumět? Pokusme se pojmenovat oba dva zájmy a rozpoznat, kdo jejich realizací získá a ztratí. Každopádně, v situaci konfliktu dvou veřejných zájmů musíme připustit existenci dvojí veřejnosti...

Jaký závěr z uvedených skutečností vyplývá? Těžební společnost se řídí horním zákonem, který jí umožňuje a zároveň nařizuje hospodárně vytěžit ložisko nerostné suroviny. Nejhospodárnější je v případě povrchové důlní činnosti vytěžit takové ložisko celé. Vzhledem k tomu, že demokratický systém nezpochybňuje soukromé vlastnictví, vstupuje těžební společnost do obchodního vyjednávání s jednotlivými majiteli

¹⁵⁹ srv. NEZHYBA, J. - KOTECKÝ, V. 2004: *Návrhy na změnu územních ekologických limitů těžby uhlí: analýza právních argumentů a implikací*. Brno : Ekologický právní servis a Hnutí DUHA.

realit a nabízí jim odkoupení jejich majetku za ceny převyšující jejich obvyklou tržní hodnotu. Pro majitele se tak nabízí velmi lukrativní obchod a ti, jejichž reality neleží nad nerostným bohatstvím, nebo mají takovou smůlu a vlastní nemovitost či pozemek v přírodní rezervaci, jim mohou jen závidět. Lze předpokládat, že vyjednávání těžební společnosti s jednotlivými majiteli usnadňuje i skutečnost, kdy by asi nikdo z těch, kteří neprodali, nechtěl bydlet na vyvýšeném místě obklopen stometrovou jámou. V situaci, kdy by neprodal, by ovšem mohla být blížícím se rypadlem staticky narušena stabilita jeho pozemku či stavby a v zájmu priority zachování lidského života by byl zavčas zachráněn a přemístěn do bezpečí... V této souvislosti je nutné zdůraznit, že v totalitním režimu byl majetek převážně v socialistickém vlastnictví a těžba čehokoliv v zájmu budování socialistické vlasti.

Při promýšlení problematiky těžby hnědého uhlí v severních Čechách a při aspiraci na komplexní zhodnocení ze všech hlavních existujících úhlů pohledu jsme schopni artikulovat následující závěry:

Územní ekologické limity těžby hnědého uhlí byly stanoveny v rámci porevoluční demokratické euforie, kdy navíc nebyla politická reprezentace tak úzce propojena se zájmy finančních a průmyslových lobby. Vzhledem k tomu, že nově zvolenou demokratickou vládu tvořil značný podíl odpůrců bývalého režimu, znamenala revoluce také vážné zpřetrhání vazeb ekonomické (byť socialistické) sféry a nové politické reprezentace.

Zaměříme-li se opět na severní Čechy a budeme-li analyzovat, kdo má v této oblasti rozhodující slovo, můžeme říci, že je to těžební průmysl, konkrétně Mostecká uhelná společnost. V rámci platné legislativy neexistuje na úrovni obce, města ani kraje žádný prostředek, jak zvrátit souhlas

báňského úřadu s těžbou. Vláda České republiky, konkrétně Ministerstvo průmyslu a obchodu ve své Státní energetické koncepci z roku 2003 počítá s těžbou hnědého uhlí i za jejími současnými limity a začalo tak prosazovat zájmy těžařů, přičemž usiluje o povýšení jejich zájmů na úroveň zájmu veřejného. Využití institutu veřejného zájmu by pak umožnilo vyvlastňování, které aktuálně znemožňuje veřejný zájem artikulovaný v limitech těžby.

Pojem *veřejný zájem* bývá velice často užíván při zdůvodňování realizace činností, o jejichž potřebě není samotná veřejnost přesvědčena, případně proti takovým činnostem i různými formami protestuje. Právní definice obsahu pojmu *veřejný zájem* neexistuje. Je signifikantní, že prosazování rozsáhlých investičních záměrů, jako je stavba dálnic, těžební činnost, výstavba průmyslových závodů a montážních hal je často opírána právě o takto vágní pojem. Lze vůbec veřejný zájem definovat, nebo se stal bezobsažným heslem, pod nímž lze prosadit a realizovat především činnosti, jejichž realizace je v soukromém zájmu stavebních, těžebních a dalších průmyslových společností?

Je zachování obcí, krajiny a ochrana životního prostředí veřejným zájmem? Jsme přesvědčeni, že ano. I když není v moci obecní, ani krajské samosprávy zvrátit rozhodnutí báňského úřadu, referenda v Horním Jiřetíně a Černicích potvrdila zájem veřejnosti - obyvatel dotčených obcí - na omezení těžby. Mají mít ale obyvatelé těchto obcí právo zamezit těžbě miliónů tun suroviny, která je klíčovou pro energetickou koncepci ČR do roku 2030? Každopádně proti sobě stojí na jedné straně zájmy konkrétní těžařské společnosti a na straně druhé veřejnosti, tedy obyvatel komerční činností ohrožené oblasti, včetně zájmů ochrany přírody jako takové. Posledním krokem v dlouhé bitvě bylo zastavení trestního stíhání členů občanského sdružení, snažícího se zabránit prolomení limitů těžby (trestní oznámení podávala těžařská společnost).

7. ZÁVĚR

Města se v letošním roce poprvé v historii stávají domovem více než poloviny lidstva, přičemž v roce 1800 ve městech žila pouhá 2 % a přibližně v roce 2050 v nich bude žít okolo 70 % populace. Toto konstatování je jen jedním z aspektů sociokulturních změn, které se odehrávají v naší přítomnosti a které mají globální dimenzi.

Náš zájem je soustředěn na města, protože ta reprezentují v koncentrované formě většinu aktuálních procesů sociokulturních změn, které představují zároveň hlavní globální problémy současnosti, z nichž mezi nejvýznamnější patří ohrožení funkcí ekosystému Země, který je nezbytným předpokladem veškerého lidského počínání.

V současném světě, který je významně proměněn lidskou činností, nelze odděleně studovat problematiku městského, urbanizovaného prostředí a prostředí ostatního, okolního. Lidské stavby jsou součástí krajiny a města představují převládající a stále významnější způsob existence stále většího počtu lidí. Město nemůže existovat bez okolního světa; je na svém blízku, ale také stále vzdálenějším okolí surovinově, potravinově a energeticky životně závislé.

Systematickou pozornost městskému prostředí věnuje řada vědeckých přístupů, ovšem jedná se zpravidla o více či méně parciální uchopení dílčích problematik. Díky mimořádným schopnostem nadaných osobností, díky vysoce odborné a náročné práci vědeckých týmů, někdy i díky šťastné souhře okolností, učinil člověk zejména v posledních dvou staletích ohromující množství zásadních objevů a vyřešil řadu závažných dílčích problémů, které sužovaly lidstvo od nepaměti. Byla to především moderní pozitivistická věda, která zaznamenávala dlouhou sérii fenomenálních i dílčích úspěchů. Věda, která se stala vektorem racionálního způsobu myšlení, která ztělesnila ducha racionalismu ve své nejčistší podobě a stala se pro

moderního člověka jistým druhem náboženství (Teilhard de Chardin). V žádném případě nikterak nezpochybňujeme výstupy vysoce specializovaných disciplín, nicméně jsme nuceni konstatovat, že z výsledků jejich bádání nelze sestavit mozaiku, která by umožňovala uspokojivě, tedy komplexně postihnout a řešit závažné problémy naší doby. Vědeckou reflexi této skutečnosti představují dva základní postoje: (a) konstatování představitelů jednotlivých vědeckých směrů o nutnosti revidovat metodologii svých oborů ve smyslu schopnosti té které vědy reflektovat člověka ve stále rychleji se měnících podmínkách, přičemž základním předpokladem pro takovou reflexi je rozšíření dílčího paradigmatu ve smyslu interdisciplinarity; (b) revize jednostranného pojmání pokroku jako takového, v souvislostech s lidskou svobodou, sociální spravedlností, genderovou problematikou či ekosystémovými limity.

V rámci pozitivistické tradice byla utvářena také moderní ekonomie, která má mezi ostatními vědami specifické postavení: má hodnototvornou funkci, což znamená, že pohlíží na realitu, na tento svět, z hlediska možností tvorby ekonomického zisku. Z kulturologického pohledu nahlížíme ekonomický systém jako jeden z řady dalších kulturních systémů, který variuje v prostoru a čase. Každá kultura má svůj ekonomický systém a zejména antropologové zmapovali jeho pestré variace prakticky po celém světě. Zároveň je nutné konstatovat, že tyto před nedávnou dobou antropology popsané po staletí a tisíciletí fungující kultury se v současnosti velmi rychle, prakticky během jedné či několika málo generací rozpadávají a zanikají. Ekonomické systémy můžeme v zásadě rozdělit dle jejich vztahu k prostředí, k ekosystému Země, na trvale udržitelné a na trvale neudržitelné. Liberální ekonomický systém západního světa, založený na mechanismu trvalého růstu, závislý na energiích získávaných z neobnovitelných zdrojů je jednoznačně systémem trvale neudržitelným. Zároveň se tento ekonomický

system stal pro současného západního člověka ústředním hodnotovým rámcem, který zásadním způsobem determinuje jednání a chování, od jednotlivců až po taková seskupení, jako jsou firmy a společnosti, národní vlády a politické reprezentace či lobbyisti a některé nevládní organizace.

Výjimečnost postavení ekonomie mezi ostatními vědami spočívá také v dalším kulturologicky relevantním aspektu: současný globálně dominantní ekonomický systém utvořený v rámci euroatlantské civilizace, tedy kulturní konfigurace artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí pocházejících z kultury s níž máme nejen společný základ, umožňuje za daných podmínek vytvářet ekonomický zisk. Tato alfa i omega ekonomického počínání, tedy vytváření ekonomického zisku, umožňuje stávající nastavení ekonomických pravidel. Procesy globalizace jsou z kulturologického hlediska sociokulturní změnou, kterou lze charakterizovat jako cílenou difúzi kulturních elementů a rozsáhlých kulturních konfigurací, umožňujících vytváření ekonomického zisku stávajícím způsobem, který je především trvale neudržitelný. Globalizace vytváří historicky novou úroveň kulturních kontaktů, dělby práce, distribuce moci a vlivu. Právě proto, že je vytváření ekonomického zisku přímo spojeno s možností uplatňování moci a vlivu, je neopodstatněné domnívat se, že tento nejefektivnější a nejrychlejší způsob redistribuce moci v globální perspektivě bude dobrovolně opuštěn.

I když mají procesy globálních sociokulturních změn rozdílný průběh a rozdílné dopady v různých částech světa, nelze tuto rozdílnost považovat za pouhou nahodilost, ale za výsledek různě úspěšného koordinovaného prosazování změn, motivovaných především možností vytvořit ekonomický zisk a zajistit tak svůj vliv.

Problematičnost studia procesů globalizace spočívá v nesnadné uchopitelnosti tohoto širokého, můžeme říci

komplexního procesu. Procesy globalizace se vymykají mantinelům paradigmat jednotlivých sociálních věd, značně je přesahují, nicméně každý z dílčích vědeckých pohledů konstatuje celé spektrum dopadů procesů globalizace ve své oblasti zájmu. Jak se ptá Austin Harrington, „nebylo by nám lépe bez koncepce, která je náchylná k problému rétorického přetížení a analytické nesoudržnosti?“¹⁶⁰

Jako nezbytné se při studiu globalizace jeví zaujmout vědecký postoj, nicméně konstituování komplexní vědy o globalizaci, jakési *globalizologie*, je za současného stavu vědy jako takové značně neadekvátní představou. Ke studiu globalizace lze ovšem zaujmout vědecký přístup, přičemž potřeba zejména komplexity tohoto přístupu je stále naléhavější, neboť pouze v rámci komplexního přístupu můžeme aspirovat na odhalení příčin aktuálních globálních sociokulturních změn a studovat jejich vývojové trendy. Takový přístup ke studiu globalizace musí být nutně interdisciplinární.

V naší práci sledujeme konstituování interdisciplinárního přístupu při studiu města, který vznikl téměř před sto lety v rámci tzv. chicagské školy. Sociologie implementovala metody přírodovědné ekologie a uplatnila je především při studiu Chicaga a dalších amerických měst. Tento nový směr byl pojmenován svým zakladatelem Robertem E. Parkem jako *human ecology*, do češtiny překládaném jako sociální ekologie¹⁶¹. V úvodu práce zmiňujeme také podobný interdisciplinární moment na poli přírodovědné ekologie a geografie, které si svým způsobem nárokovaly zařadit *human ecology* mezi své přístupy. *Human ecology* představuje pro naši práci mimořádně důležitý přístup usilující o syntézu poznatků společenských věd a

¹⁶⁰ HARRINGTON, A. et al. 2006: *Moderní sociální teorie*. Praha : Portál, s. 387.

¹⁶¹ Pojmem sociální ekologie je užíván ve více souvislostech, z nichž v tuzemsku ke známějším patří sociální ekologie Bohuslava Blažka nebo radikální přístup reprezentovaný Murrayem Bookchinem.

reflektujícím lokalizovanost či přímo zakotvenost sociokulturních procesů v rámci ekosystému Země. Zároveň tato platforma nabízí vhodná východiska pro koncipování strategie trvalé udržitelnosti a to v celé šíři související problematiky.

Globálními problémy se zabývá množství vládních i nevládních organizací a institucí, od roku 1968 je systematicky sleduje Římský klub a od roku 1983 OSN. Je dostatečně dobře známo, jaká opatření je nezbytné přijmout, aby nebyly důsledky aktuálních globálních problémů pro tuto planetu fatálními a nevratnými. Zároveň je zřejmé, že další odklady v přijímání nezbytných opatření jsou velmi riskantní. Strategie trvalé udržitelnosti je natolik apolitická, nábožensky neutrální a všeobecně humanistická, že má potenciál stát se globálně akceptovatelnou. Zásadní problém spočívá ovšem v rozpornosti stávajícího globálně dominantního způsobu tvorby ekonomického zisku, který je s principy trvalé udržitelnosti neslučitelný. Jsme si jisti, že všeobecné přijetí principů trvalé udržitelnosti je pro zachování světa nezbytně nutné a že nemůže být zpochybněno ze žádné z pozic, které vyplývají z obecných principů humanity.

„Udržitelný vývoj představuje mnohem širší koncepci než ochrana prostředí. Má ekonomické a sociální dimenze a zahrnuje rovnost mezi lidmi současných a budoucích generací. Vychází z toho, že další vývoj je možný pouze, pokud nepřekročí nosnou kapacitu přírodních ekosystémů. Tam, kde jsou meze únosnosti prostředí nezřetelné, je nutno dát přednost vyloučení potenciálních kritických rizik v souladu se zásadou prozíravosti. Tato zásada vyžaduje takovou politiku, která usměrňuje požadavky spíše, než aby na ně následně reagovala. Navíc pro udržitelnost je nutno plánovat, protože tržní síly

samy o sobě nemohou zabezpečit integraci zájmů prostředí, ekonomiky a společnosti."¹⁶²

Na základě původních empirických materiálů jsme konstatovali vysokou míru povědomí české veřejnosti o procesech globalizace, přičemž klíčovým kritériem, které vyplynulo z následných datových analýz, byla při hodnocení procesů globalizace a jejich dopadů stupeň respondentova dosaženého vzdělání. Mezi nejvýznamnější zjištění našeho reprezentativního výzkumu české populace patří následující závěry: naprostá většina, celkem téměř 75 % respondentů (82% vysokoškolsky vzdělaných a téměř stejné procento středoškolsky vzdělaných) souhlasí s výrokem, že *globalizace znamená hlavně vytváření ekonomicky jednotného prostoru, jednotného trhu*. Většina respondentů, přes 63%, souhlasí s výrokem, že globalizace znamená hlavně rozdělení ekonomické moci mezi několik nadnárodních společností.

U spektra obecně proklamovaných přínosů procesů globalizace respondenti hodnotili jejich využitelnost pro sebe, případně své potomky. Vedle možností snadného cestování do zahraničí (68 % respondentů), možnosti studovat a pracovat v zahraničí (50 % respondentů) či možnosti pracovat v České republice u nadnárodních společností (53 %), hodnotí například téměř 40 % respondentů jako pro sebe využitelnou možnost vymáhat právo u mezinárodních soudních dvorů.

Téměř tři čtvrtiny respondentů hodnotí z obecně proklamovaných přínosů procesů globalizace jako pro sebe využitelné rozšíření nabídky spotřebního zboží, televizních pořadů, široký výběr filmů, hudby a časopisů. Zejména v tomto hodnocení se dle našeho názoru silně projevuje nedávná historická zkušenost České republiky s dobou všeobecné nedostatkovosti většiny zboží a s nedostupností uvedených

¹⁶² MEADOWSOVÁ, D. H. - MEADOWS, D. L. - RANDERS, J. 1995: *Překročení mezí. Konfrontace globálního kolapsu s představou trvale udržitelné budoucnosti*. Praha : Argo, s. 211-212.

symbolických obsahů. Jak v naší práci uvádíme podrobněji, globálně se z ekonomických důvodů rozmanitost nabídky zboží dramaticky snižuje.

Z obecně negativně hodnocených dopadů procesů globalizace se téměř 70 % respondentů osobně nedotýká ztráta kulturní rozmanitosti. Prosazování pouze komerčních zájmů se nejvíce dotýká vysokoškolsky vzdělaných respondentů (přes 46%), nejméně pak respondentů se základním vzděláním (20%), přes 41% respondentů se dle jejich odpovědí osobně dotýkají nerovné podmínky pro zahraniční a domácí výrobce. V dalších odpovědích respondentů byly zjišťovány postoje k nutnosti podřídit se evropským normám a kvótám, ke skupování domácích firem zahraničními investory, přičemž klíčovou roli při volbě odpovědi opět sehrávalo respondentovo dosažené vzdělání. Naopak, například konkurence levnější pracovní síly z východních zemí se dotýká téměř poloviny všech respondentů, bez rozdílu dosaženého vzdělání. Mírně vyhraněnější postoje lze zaznamenat v otázkách hodnocení dopadů procesu bohatnutí bohatých a chudnutí chudých u vyučených a středoškolsky vzdělaných respondentů, podobně, jako při hodnocení přísunu běženců z chudých zemí.

S ekonomickou globalizací souvisí také změna spotřebitelských návyků a způsobů nakupování. Velká nákupní centra a supermarkety se v několika posledních letech staly součástí naší každodennosti. Jednoznačným motivem pro nákup v supermarketech jsou nižší ceny zboží oproti ostatním obchodům a zároveň široká nabídka tohoto zboží, což uvádí téměř 90 % respondentů a přes 70 % kladně hodnotí možnost zaparkovat a nákup si odvézt, přičemž je tato možnost nejvíce motivující pro vysokoškolsky vzdělané (přes 50 %). Poměrně vysoké procento respondentů, přibližně dvě třetiny, zajímá země původu výrobku, jeho ekologická šetrnost, ale i například značkovost, přičemž vyšší stupeň vzdělanosti znamená vyšší zájem o uvedené vlastnosti. Necelých 30 % respondentů uvádí

jako motivující možnost trávit volný čas v místě nakupování a považuje nakupování v supermarketech za zábavu, přičemž s vyšším stupněm dosaženého vzdělání procento takových odpovědí klesá, s výjimkou vysokoškolsky vzdělaných, kteří odpověděli spíše ano ve 20 % případů.

Za velmi významné považujeme reakce respondentů na prudký nárůst počtu obyvatel v zemích mimo euroamerický civilizační okruh, tedy mimo země západního světa: téměř polovina respondentů zaujímá v této otázce radikálnější postoje: více než třetina se přiklání ke stanovisku *měli bychom se cítit ohroženi* a významných 14 % zaujímá radikální stanovisko *měli bychom prosazovat obranu euroamerické civilizace a jejích zájmů*, přičemž tento nejradikálnější postoj zaujímá 19 % středoškolsky, 15 % vysokoškolsky vzdělaných respondentů a 14 % vyučených. Zajímavá je polarita mezi 43 % respondentů se základním vzděláním, podle nichž se *nemusíme znepokojovat* a 43 % vysokoškolsky vzdělanými, podle kterých *bychom se měli cítit ohroženi*. Přes třetinu respondentů (38 %) se přiklání k názoru, že nacionálně, etnicky, nábožensky nebo ekonomicky motivované konflikty *jsou jedním z důsledků procesů globalizace*, ale téměř pětina respondentů spatřuje v procesech globalizace možnost popisované konflikty lépe zvládnout. Přes 40 % respondentů (57 % vysokoškolsky vzdělaných) považuje za součást procesů globalizace také evropskou integraci a necelých 20 % vnímá evropskou integraci jako *obranu proti americkým vlivům*.

V souvislosti s utvářením lidských sídel byl respondentům položen také obecný dotaz k hodnocení současné nové výstavby (za posledních 10 let): téměř 57 % respondentů (a téměř 70 % vysokoškolsky vzdělaných) se nová výstavba většinou líbí, naopak 21 % respondentů se nová výstavba většinou nelíbí. S klesajícím stupněm dosaženého vzdělání klesá pozitivní hodnocení nové výstavby, ale také prostý zájem o okolní výstavbu.

„Globalizace dnes nefunguje ve prospěch značné části chudých na naší planetě. Nenapomáhá příliš zlepšování životního prostředí. Nezlepšuje stabilitu celosvětového hospodářství. Přejít od komunismu k tržní ekonomice se podařilo zvládnout natolik špatně, že s výjimkou Číny, Vietnamu a několika východoevropských zemí se míra chudoby ostře zvýšila a příjmy poklesly.“¹⁶³ Globalizace znamenala velký přínos zejména pro země jihovýchodní Asie, zlepšila celosvětově úroveň zdravotnictví, úroveň vzdělanosti, zajistila více sociální spravedlnosti, zejména pro ženy a děti. V názorech na procesy globalizace existují dva hlavní nesmiřitelné myšlenkové proudy, které můžeme zjednodušeně pojmenovat jako pohled liberálních ekonomů, odkazujících se na myšlenky Adama Smithe a spatřujících v procesech globalizace jednoznačná pozitiva (reprezentantem těchto postojů je v naší práci Johan Norberg) a druhý proud reprezentující především postoje vycházející z komplexnějšího nahlížení problematiky globalizace, reprezentovaný v naší práci například Zygmuntem Baumanem, Josephem Stiglitzem nebo Georgem Ritzerem. Zatímco postoje liberálních ekonomů souvisejí především s obhajobou stávajících trendů šíření pravidel volného trhu vhodných především pro nadnárodní společnosti, koordinovaně podporované Mezinárodním měnovým fondem, Světovou bankou a Světovou organizací obchodu, zastánci šířejí než ekonomicky nazíraných procesů globalizace se ocitají v roli kritiků, odpíračů a popíračů mechanismů umožňujících těm, kteří tyto mechanismy přijali za své, vytvářet rychlý a značný ekonomický zisk, který, jak již bylo několikrát poznamenáno, přímo souvisí s reálnou distribucí moci a vlivu.

V souvislosti s činností výše jmenovaných globálních institucí je vhodné hovořit o ideologii, víře ve fungování volného trhu, o finanční komunitě zainteresovaných, v jejichž

¹⁶³ STIGLITZ, J. E. 2003: *Jiná cesta k trhu. Hledání alternativy k současné podobě globalizace*. Praha : Prostor, s. 334.

zájmu tyto instituce fungují. Zejména fungování Mezinárodního měnového fondu, založené na prosazování ideologie volného trhu vykazuje rysy fungování církve (Kuška).

Řešení globálních problémů dneška spočívá v revizi fungování mezinárodních ekonomických a finančních institucí zejména v tom smyslu, aby namísto dosud fundamentalisticky prosazované tržní deregulace sehrávaly roli regulátorů. Je ovšem otázkou, zda a jak lze tyto instituce, které jsou navíc často institucemi veřejnými, tedy placenými z daní, účinně reformovat, když jsou tak úzce zájmově i personálně provázány s reprezentanty dominantních ekonomických sil tohoto světa.

Městské systémy jsou, podobně jako přírodní ekosystémy, velmi choulostivé a snadno zranitelné. Selhávají-li v důsledku lidské činnosti přirozené autoregulační mechanismy lokálních ekosystémů, měl by do role aktivního regulátora vstoupit člověk: prostřednictvím fungujících institucí zavedením zákonných a ochranných opatření. Téměř vždy ale znamená podobná regulace překážku pro maximalizaci ekonomického zisku, kalkulovaného zpravidla v krátkodobém intervalu. Důsledné uplatnění regulačního prvku nemusí být nutně v rozporu s tvorbou ekonomického zisku, naopak, může znamenat dlouhodobou, trvalou prosperitu, ovšem daleko méně atraktivní, protože maximální a rychlý zisk přináší stále způsob drancování, spojený s maximálním využitím ložiska suroviny, městské parcely, historické stavby.

Kulturologie užívá pojmu *kulturní mezera*, který označuje zaostávání kultury jakožto adaptačního mechanismu za procesem technologických inovací. Ekonomický systém, který je jako kulturní konfigurace cíleně šířen světem, představuje technologii tvorby ekonomického zisku. Lze konstatovat, že takto vytvořený ekonomický zisk je především rychle vytvořený a v daných podmínkách a v krátkodobém časovém horizontu maximální možný. Tato technologie tvorby ekonomického zisku

ovšem nerespektuje žádná kritéria a souvislosti, dané limity ekosystému či kodifikované kulturně. Procesy globalizace zpravidla probíhají jako střet lokálních ekonomických subjektů (zaměstnanců, drobných i větších podnikatelských subjektů, velkých firem - tzv. národních šampiónů (Reich), ale i národních vlád reprezentujících stát jako podnikatelský subjekt) s nadnárodně působícími ekonomickými subjekty, kterými jsou jednotlivé nadnárodní společnosti, jejichž podnikání účinně usnadňují nejen globálně působící instituce, ale i vlády států či lokální samosprávy samotné, motivované ať již svým přesvědčením ve všeobecně prospěšné fungování volného trhu, snahou získat rychlé finance do veřejných rozpočtů a vylepšit (alespoň do příštích voleb) svou reputaci a rozpočtovou bilanci, či úplatkem. Pojetí globalizace jako mezinárodní korupce na nejvyšší úrovni nepatří k málo frekventovaným. O globalizaci zločinu pojednávají i autoři jako např. Manuel Castells či Robert Reich.

Ekonomická globalizace je v kulturologické perspektivě globálním akulturačním procesem, jehož základem se stala svébytná kulturní konfigurace, vzešlá z historické synergie kumulace prostředků koloniální a průmyslové éry a vyvázáním ekonomických subjektů, tzv. *národních šampiónů* (Reich) z *uzavřeného systému národních hospodářství* (Bauman) během druhé poloviny 20. století. Tato vyvázaná a *globálně mobilní* (Bauman) kulturní konfigurace artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí ve formě kognitivních i symbolických systémů, sdílená globální ekonomickou komunitou a přesvědčenými zastánci liberálních ekonomických tezí je globálně interiorizovaná a exteriorizována prostřednictvím přesvědčovacích a donucovacích strategií globálních finančních institucí, komunikačními, tedy reklamními, marketingovými a PR aktivitami samotných globálních korporací a je sdílena stále větší částí populace. Jak již bylo uvedeno, tuto kulturní konfiguraci považujeme za pouhý střepek *západní* kultury (Kuška),

jehož jediným smyslem fungování je vytváření ekonomického zisku, bez respektu k čemukoliv, co by bránilo maximalizaci tohoto zisku, včetně respektu k širším kulturním vazbám a vztahům, z nichž tato kulturní konfigurace vzešla.

V naší práci zdůrazňujeme zejména uvažování o současných sociokulturních změnách zasazených v nezbytném a neodmyslitelném kontextu ekosystémových vazeb a limitovaných v konečném rámci ekosystémem Země. Současným sociokulturním změnám globálně dominuje technologie tvorby zisku programově nerespektující jakékoliv ekosystémové limity, kulturní odlišnosti a negativní dopady svých činností. Akulturační strategie spočívá ve vytvoření ekonomické závislosti států, potažmo jejich obyvatel. Pravidlem bývá získání kontroly nadnárodních ekonomických subjektů nad zdroji surovin, privatizace či nákup veřejných vodovodních sítí a distributorů energií, komunikačních a energetických společností.

Proti tezím o ekonomické výhodnosti jakékoliv činnosti se obtížně formulují pádné protiargumenty vztahené k potřebě zachovat ráz městské zástavby, tvářnost prostředí, udržovat úctu k dílu našich předků. Totéž platí i pro ochranu krajiny a přírody, tedy ekosystému Země.

Za největší překážku udržitelnosti můžeme pokládat ekonomické zájmy člověka, jeho hospodářské potřeby. Alespoň takto lze daný problém zobecnit. Prakticky proti každému dílčímu rozhodnutí ve prospěch udržitelnosti může být postaveno řešení neudržitelné, ale ekonomicky výhodnější. Jakoby v první větě tohoto odstavce byl zároveň vysloven usvědčující protimluv: stávající realizace hospodářských zájmů člověka není trvale udržitelná. A dále: realizované hospodářské zájmy jsou především realizací potřeb tvorby ekonomického zisku určité malé části lidstva. A ještě dále: současný ekonomický systém umožňuje nejrychlejší tvorbu

největšího zisku realizací aktivit, které jsou v přímém rozporu s principy udržitelnosti.

Jak bychom mohli co nejobjecněji vyjádřit podstatu problému, kdy si, obrazně řečeno, *lidstvo podřezává pod sebou větve*? Lze říci, že v parciálnosti dílčích přístupů, v parciálnosti nahlížení problémů, v soustředění se na vnější stránku jevů a v záměrném abstrahování od reality, tedy toho, *jak věci ve skutečnosti jsou*. Parciálnost (nekontextuálnost), povrchnost (schematičnost) a abstrakce (nereálnost), tyto tři hlavní obecné ideové důvody vyústily v aktuální prohlubující se krizi samotného lidství. Samozřejmě, v žádném případě tím nijak nezpochybňujeme ohromující řadu objevů a inovací, výsledků jednotlivých vysoce specializovaných a vesměs pozitivistických přístupů.

Významnou skupinu překážek prosazení většiny opatření vedoucích k ozdravení ekosystému Země můžeme pojmenovat jako nedostatečná průkaznost, spornost, zda k negativním procesům dochází opravdu v důsledku působení toho kterého jevu. Adekvátním postojem v této situaci je vyčkat na shromáždění dostatečného množství relevantních údajů, sledovat vývojové trendy a nijak nezasahovat do sociálních a zejména ekonomických procesů. Můžeme konstatovat, že na zachování *statu quo* mají největší zájem ekonomické subjekty, kterým stávající podmínky umožňují vytvářet zisk a jakékoliv omezení by tento zisk snížilo. Na zachování neměnného stavu mají zájem i další zainteresované subjekty, politické nevyjímaje.

Nejostřejší rozpor panuje mezi abstraktním ekonomickým pojetím a z něj odvozeným nakládáním se světem a mezi principy reálného, tedy pouze trvale udržitelného fungování ekosystému Země, ale i téměř všech aspektů lidského bytí. Je nezbytně nutné, „aby se nám podařilo vyjmout ekologické cíle z jejich izolace jako protikladu cílů ekonomických. Je nutno je včlenit mezi ostatní rozhodující politické cíle, protože jen tak může

dojít k opravdové inovaci ve smyslu ekologické obnovy. (...) Pouze takto ekologickými hledisky prostoupený, o prostředí pečující a udržitelný vývoj se může stát základem vyváženého ekonomického a společensky udržitelného vývoje.“¹⁶⁴

Přenášet odpovědnost na veřejnost je pokrytecké. Je nesmírným alibismem, když veřejností zvolení zástupci, tedy politici, kteří jsou placeni z veřejných rozpočtů, přesouvají odpovědnost zpět na veřejnost. Veřejnost můžeme charakterizovat především jako neinformovanou a zaneprázdněnou svými každodenními starostmi. Je obdivuhodné sledovat, jak významnou roli sehrává zejména neziskový sektor, počínaje nejružnějšími ekologickými iniciativami a konče například Klubem za starou Prahu. Je příznačné, že zájmy veřejnosti zastávané reprezentanty občanské společnosti, tedy neziskovými a nevládními organizacemi, iniciativami a spolky jsou často v příkrém rozporu s proklamovanými zájmy veřejnosti tlumočenými politickými představiteli. Dokonce bývá kladeno voličům za vinu, že si svou politickou reprezentaci zvolili sami a nemají se tedy čemu divit. Hledat odpovědi na otázky, proč jsou uzavírány smlouvy nevýhodné pro město, obec nebo stát, je obvykle velmi jednoduché.

Colin Campbell uvádí ve známém kanadském týdeníku *Maclean's*¹⁶⁵ příklad současného primátora Calgary, Davea Bronconniera, který proslul svou agresivní strategií v získávání finančních zdrojů od albertské i federální vlády a v efektivním prosazování programu budování městské infrastruktury, posilování bezpečnosti a důrazem na životní prostředí. Collin poukazuje zejména na skutečnost, že Kanada, která již rozhodně není zemědělskou zemí (v roce 1867 žilo

¹⁶⁴ FINKE, L. 1995: Umsetzungsstrategien für ökologische Ziele, Stadt und Arbeit. Dortmund : Deutsche Akademie für Städtebau und Landesplanung. 1995. Zdroj: HRŮZA, J. - OPPOVÁ, M. *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. Ostrava : VŠB - Technická univerzita, 1996, s. 83.

¹⁶⁵ CAMPBELL, C. 2006. Bright lights, big problems. In *Maclean's*, 27. 11. 2006, vol. 119, no. 47.

mimo města 85 % obyvatelstva, nyní je tomu naopak), stále užívá systém vládnutí a distribuce moci pocházející z 19. století.

V západních zemích jsou zaváděny stále přísnější normy, limitující množství exhalací z průmyslové výroby a ve výfukových plynech automobilů, obsah či přítomnost zdraví škodlivých látek v nejrůznějších výrobcích a potravinách. Tyto aktivity, v nichž sehrávají klíčovou roli státní i nevládní instituce a organizace, včetně subjektů působících v mezinárodním měřítku, lze hodnotit jednoznačně pozitivně. Díky jejich činnosti, ale také díky útlumu těžkého průmyslu se v posledních dvou desetiletích prokazatelně zlepšilo životní prostředí ve většině evropských zemí.

Především firmy a společnosti pocházející z vyspělých zemí ovšem přesunuly své průmyslové provozy do méně rozvinutých zemí, nejen do jihovýchodní Asie, kde zahájily průmyslovou výrobu bez jakýchkoliv ekologických norem, protože je tamní legislativa nevyžaduje. Pochopitelně, je tak možné uspořit mnoho finančních prostředků za nákladná a ve vyspělém světě vyžadovaná opatření. Jakoby nebylo zřejmé, že ekosystém je globálním systémem a že například skleníkové plyny vypouštěné do ovzduší v jihovýchodní Asii ovlivňují klimatické procesy i na druhém konci světa. Z ekosystémového úhlu pohledu krátkozraké a naivní, ale ekonomicky, *tady a teď* ohromně výhodné (oproti globálnímu *nikde* a oproti *trvale* v rámci ekonomického uvažování trvalého růstu).

Stejně tak je ekonomicky výhodné vyvážet do méně vyspělých zemí odpady a dovážet z nich nejrůznější suroviny, s motivací uchránit vlastní přírodní bohatství pro například rekreační využití, nebo pro příští generace.

Lidská kultura představuje soubor sociokulturních regulativů a zároveň zajišťuje sankcionování jejich nedodržování na mnoha úrovních tak, aby bylo umožněna lidská

existence na sociální úrovni. Soubory sociokulturních regulativů značně variují v prostoru i čase, ale vždy představují určitý svébytný a ucelený systém zajišťující kolektivní existenci, vycházející z místních podmínek a opírající se o kontinuálně utvářenou tradici. Kultury jako uzavřené systémy existovaly v pestré škále ještě poměrně nedávno a dnes se již velmi vzácně setkáváme s posledními příklady etnik či kulturních konfigurací nezasažených postupující globalizací.

Lidská kultura představuje typický lidský způsob přizpůsobení se prostředí. Desetitisíce let se člověk adaptoval na život v přírodním prostředí, tisíce let buduje v přírodním prostředí a přetváří původní přírodní prostředí ve svůj lidský svět. Studujeme-li kulturu jako adaptační mechanismus, musíme si uvědomit, že se zabýváme především vztahem člověka s jím vytvořeným prostředím, přičemž zásadní změny tohoto prostředí vyvolává a působí člověk sám.

Kultura tedy zajišťuje především efektivní přežití člověka v jím vytvořeném světě. Alespoň taková by měla být funkce kultury. Každá z rozmanitých kultur představuje specifický kód lidské existence a každá kultura zároveň představuje různý způsob vidění reality. Každá kultura má zároveň svá slabá místa a může být narušena, přičemž člověk zpravidla ztratí svou existenční a zejména existenciální oporu.

Globální síť lidských sídel je tedy integrální součástí ekosystému Země, který je uzavřeným systémem, jehož jediným externím zdrojem je sluneční energie. Lidská adaptační strategie západního konzumního typu, tedy kultura, která v rámci globalizace přetváří v posledních desetiletích s velkou agresivitou kulturní vzorce ostatních částí světa, představuje stále sílící ohrožení základních podmínek života na Zemi. Nelze tedy připustit zobečňování ve smyslu kolektivní odpovědnosti lidstva za horšící se stav ekosystému planety,

potažmo za situaci našich měst. Naopak lze s jistotou popsat adaptační strategii menší části lidstva, která za posledních 100 - 150 let způsobila většinu aktuálních globálních problémů, přičemž tuto nebezpečnou adaptační strategii aktuálně adoptovaly mimořádně populačně silné regiony světa, především v Číně a jihovýchodní Asii, za vydatné asistence podnikatelského sektoru přicházejícího zpravidla ve formě investic z ostatního vyspělého světa.

Lidské chování, studované jako chování lidského druhu, bývá charakterizováno jako agresivní. S tímto především biologickým zobecněním se odmítáme ztotožnit, respektive považujeme jeho platnost za problematickou a značně diskutabilní. V čem spatřujeme hlavní slabiny tohoto obecně přijímaného tvrzení? Za prvé: podíváme-li se na globální spotřebu energií, zjistíme propastné rozdíly mezi jednotlivými skupinami lidstva. V čem se projevuje environmentální agresivita člověka na hranici chudoby? Jak zatěžuje ekosystém planety? Velmi nepatrně, téměř neznamatelně. Způsobují tito lidé, jichž je na Zemi naprostá většina, nevratné změny globálního ekosystému? Nikoliv, nebo pouze výjimečně, lokálně. A na druhé straně, jak zatěžuje ekosystém člověk uvědoměle dbající o minimalizaci své environmentální stopy v prostředí, člověk dobrovolně skromný, ekologicky hospodařící, využívající obnovitelných zdrojů energie? Velmi málo, i když zpravidla přeci jen mnohonásobně více, než v prvním popisovaném příkladu. Z čeho tedy vyplývá a o co se opírá tvrzení o lidském agresorovi? Především z důsledků činnosti lidstva jako celku, kdy lidská činnost prokazatelně mění životní prostředí planety ve smyslu devastace a zamořování prostředí, včetně způsobení mnoha nevratných změn, které narušily dynamickou rovnováhu ekosystému Země a jeho samoregulační schopnosti.

Dějiny evropské (západní) civilizace se rozšířily na dějiny celoplanetární, což vyplývá přímo z podstaty funkce západoevropské kultury, kdy se předmětem západní kultury stále

stávají nová a nová území se svými kulturami, dobývaná většinou hospodářskou cestou. „Důslednou propagandou nebo marketingovou strategií otevřela trhy mimoevropského světa produktům nejvyspělejších zemí, za nimiž přišlo vše ostatní - standardizovaný proud informací, zvyků, praktik a určitého způsobu myšlení“ (Milén, s.76). Globalizace je výhodná pro mobilního a finančně zajištěného „modulárního člověka“ (viz. s. 48 - 51) a nutno dodat, že je pro něj výhodná pouze právě teď a v nejbližší budoucnosti.

Západní civilizace žije z odkazu osvícenství a průmyslové revoluce. Je civilizací racionální a technickou, která redukuje veškerou problematiku na technický problém. Podstatným momentem se stává posun, kdy se člověk *jakoby* vymaňuje z přirozeného, organického světa a ocitá se v poosvícenské technicky vykonstruované realitě.

„Dnešní životní prostředí je obrazem redukované představy pokroku, typickým pro technickou civilizaci. Jemu nemůže být v zásadě protikladný životní styl, vyznačující se pragmatismem, orientací na přítomnou chvíli, ztrátou vědomí souvislostí, jakož i pocity osamocení, vykořeněnosti, bezdomoví.“¹⁶⁶

„Poukaz na nemateriální hodnoty (s velmi pozitivním materiálním vlivem) se nachází v pojmu synergie, zavedeném Ruth Benedictovou. Ve společnosti s vysokou synergií se blaho jednotlivce ve velké míře kryje s obecným blahem, protože to umožňují odpovídající společenské instituce. Pomoc jiným není chápána vůbec jako oběť, nýbrž jako osobní obohacení. Toto pojetí nepřehlédnutelně odporuje učení moderní ekonomie, která považuje lidi za nezměnitelné sobce a přímo povzbuzuje k tomu,

¹⁶⁶ ORTOVÁ, J. 1997: *Kulturní a sociální ekologie II*. Praha : Karolinum, s. 62.

aby se toto sobectví rozvinulo. Neviditelná ruka se již o obecné blaho postará.“¹⁶⁷

Globalizace se opírá o nadnárodní sociální uspořádání prostoru, kde hlavními organizačními centry (nejen prostoru) jsou globální velkoměsta. Globalizace přináší i další negativní jevy, kromě neustále vzájemné soutěže, ze kterých nejdůležitější pro úspěšné fungování města je odmítání politického angažování se nových globálních elit na úrovni města. Podle Sennetta¹⁶⁸, chtějí elity sice ve městě operovat, tj. organizovat obchod a jiné aktivity, ale nechtějí vládnout, čím vzniká jistá forma moci, ale bez náležité odpovědnosti. Jako příklad změny přístupu uvádí Chicago v roce 1925, ve kterém tehdy politická a ekonomická moc koexistovaly. Prezidenti 80 nejdůležitějších korporací města zasedali v dozorčích radách 142 nemocnic a tvořili 70 % členů dozorčích rad škol a univerzit. Výnosy z daní 18 národních korporací v Chicagu představovaly 23 % městského rozpočtu. Naproti tomu v dnešním New Yorku jen málo generálních ředitelů globálních firem je členy dozorčích rad vzdělávacích institucí a žádný z nich nesedí v dozorčí radě nemocnic. Nadnárodní společnosti bez odpovědnosti se snaží vyhýbat i placení daní.

Příčinou této změny je fakt, že globální ekonomika není napojená na město v tom smyslu, že by závisela na kontrole města jako celku. „Je to ostrovní ekonomie - doslovně v rámci ostrova Manhattan v New Yorku; architektonicky tak můžeme chápat místa jako Canary Wharf v Londýně, které se podobá imperiálním separovaným čtvrtím dřívější éry.“¹⁶⁹ Globální bohatství se tedy nedostane daleko od těchto globálních enkláv, a jejich vztah k městu je v mnohých aspektech

¹⁶⁷ WEIZSÄCKER, E. - LOVINS, A. - LOVINSOVÁ, H. 1996: *Faktor čtyři*. Praha : MŽP ČR, s. 312.

¹⁶⁸ SENNETT, R. 2001. A Flexible City of Strangers. In *Le Monde diplomatique* [online]. Feb. 2001 [cit. 2006-11-25]. Dostupné na Internetu: <<http://mondediplo.com/2001/02/16cities>>.

¹⁶⁹ tamtéž.

indiferentní. Globální firmy svými výhrůžkami, že opustí místo a odejdou kamkoli jinam, docílí, že jsou jim poskytnuty značné daňové úlevy či jiné výhody. Tato taktika však po firmách přímo vyžaduje, aby se nevázaly na místo. Globalizace zproblematizovala pojem občanství v rámci města, stejně jako pojem národa. Města nemohou těžit z bohatství globálních firem a firmy přebírají jenom minimální odpovědnost za svou přítomnost ve městě - hrozba opuštění umožňuje vyhýbaní se odpovědnosti. V současnosti postrádáme politické mechanismy, které by zajistily, aby tyto nestabilní, flexibilní instituce plně přispívaly městu výměnou za všechna poskytnutá privilegia.

„Jak interurbánní, tak i intraurbánní struktury soudobých měst jsou prostorovým výrazem soudobých procesů akumulace kapitálu. (...) Globalizace je tudíž v současné době považována za jeden z nejvýznamnějších faktorů, který mění hospodářskou, sociální a také prostorovou strukturu soudobých měst.“¹⁷⁰ Ekonomické procesy, nazírané jako hlavní zdroj současných sociokulturních změn nejsou ovšem jediným faktorem těchto změn. „Výrazné rozdíly mezi městy náležícími ke stejnému kulturnímu prostředí jsou ostatně způsobeny jedním zajímavým společným rysem, že totiž většina městských úprav byla provedena nebo započata na základě iniciativy jednotlivých osob nebo skupin, které měly určitou vizi. Ať již to byl starosta, městský architekt, městská rada, politická strana nebo inspirativní spolupráce mezi poradci, politiky a aktivisty různých občanských hnutí, společným rysem pro města, která *dobývají* zpět městský prostor, je cílevědomé úsilí založené na určité vizi.“¹⁷¹

¹⁷⁰ MUSIL, J. 2003: Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950-2000. In *Sociologický časopis*, vol. 39, no. 2, p. 157.

¹⁷¹ GEHL, J. - GEMZØE, L. 2002: *Nové městské prostory*. Šlapanice : Era, s. 20.

8. PŘÍLOHA

Autor této práce se jako řešitel podílel v letech 2001 - 2004 také na rozsáhlém projektu *Proměny kultury a umění v české společnosti na prahu 21. století - lokální a globalizační trendy*, který zpracovávala katedra teorie kultury (kulturologie) FF UK v Praze pro Ministerstvo kultury ČR. Dílčí část, kterou měl autor možnost relativně samostatně zpracovat, od sestavení poměrně rozsáhlého dotazníku po závěrečnou interpretaci dat, realizovala jako reprezentativní omnibusový výzkum české populace agentura AISA. Cílem tohoto výzkumu bylo zjistit aktuální postoje českého obyvatelstva k procesům globalizace a interpretovat je v širších souvislostech této dominantní sociokulturní změny.

Jako přímí svědkové radikálních sociokulturních změn máme omezené možnosti jejich vnímání, natož pak reflexe. Probíhající zásadní proměna, čitelná až jaksí v druhém plánu, začne být patrná například tehdy, pokud začneme analyzovat vlastnické poměry k jednotlivým ekonomickým subjektům působícím v České republice. Ekonomie nám sice umožňuje porozumět vnitřním mechanismům a způsobům fungování globalizačních procesů, ale rozhodně nám nezodpoví otázky, které nás především zajímají a na něž jsme zejména soustředili naši výzkumnou pozornost: jak je globalizace vnímána svými současníky, tedy námi samotnými, jaký k ní máme postoj, zda v nás vzbuzuje obavy nebo naopak očekávání, jaká negativa a pozitiva s sebou přináší a v neposlední řadě jak se promítají její důsledky do naší každodennosti, čili jak ovlivňuje naše životní styly. V neposlední řadě jsme mapovali vybrané problematické kulturně-společenské důsledky globalizačních procesů, které souvisejí s působením nadnárodních společností, s používáním internetu, se ztrátou kulturní rozmanitosti, s evropskou integrací či s přílivem běženců z ekonomicky zaostalých částí světa. Zajímavá data poskytly také otázky

týkající se konzumerizmu, konkrétně motivace nákupu značkového či ekologicky šetrného zboží a fenoménu nakupování v nových nákupních centrech, nebo otázky mapující vnímání soudobé architektury.

Reprezentativní výzkum s názvem „Česká veřejnost, kultura a globalizace“ byl proveden formou omnibusového výzkumu v době od 6. do 27. října 2003. Soubor tvořilo 1083 osob ve věku 15 - 69 let.

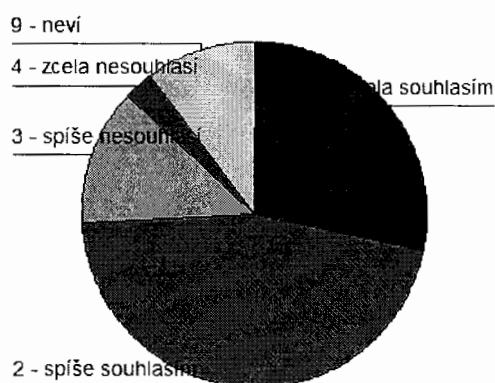
Poznámka ke komentářům grafů:

Kulaté odrážky shrnují souhlasné a nesouhlasné postoje k uvedeným výroky. Pokud se projeví významnější diference odpovědí podle stupně dosaženého vzdělání, je doplněn komentář uvedený čtvercovou odrážkou (zde bývají zpravidla uvedeny krajní stupně: základní a vysokoškolské vzdělání s tím, že mezistupně jsou většinou rovnoměrně rozmístěné mezi oba krajní stupně dosaženého vzdělání). Čtvercová odrážka uvádí také poznámky k výraznějším disproporcím v odpovědích dle jednotlivých pohlaví. Popisky grafů jsou textově krácené.

Mezi úvodní otázky šetřené v reprezentativním výzkumu dospělé české populace patřilo zmapování obecného názoru české veřejnosti na dílčí procesy globalizace. Byla zjišťována míra souhlasu s následujícími výroky:

1) globalizace podle mě znamená hlavně vytváření ekonomicky jednotného prostoru, jednotného trhu

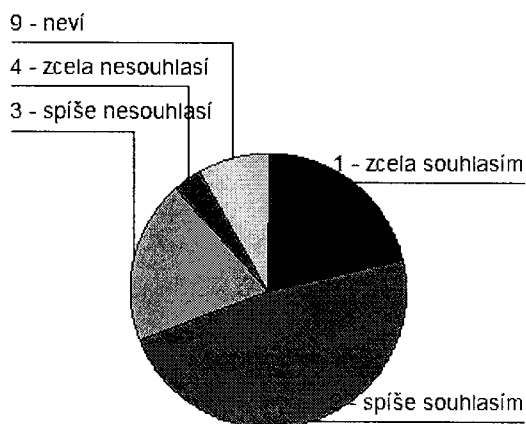
- téměř 75% respondentů souhlasí s výrokem, že globalizace znamená hlavně vytváření ekonomicky jednotného prostoru, jednotného trhu
- pouze 15% respondentů s tímto výrokem nesouhlasí

- s tímto výrokem souhlasí přes 82% vysokoškolsky vzdělaných a téměř stejné procento středoškolsky vzdělaných respondentů
- přes 22% respondentů se základním vzděláním odpovědělo na tuto otázku „nevím“ (stejně odpovědělo jen 1,1% vysokoškolsky vzdělaných respondentů)

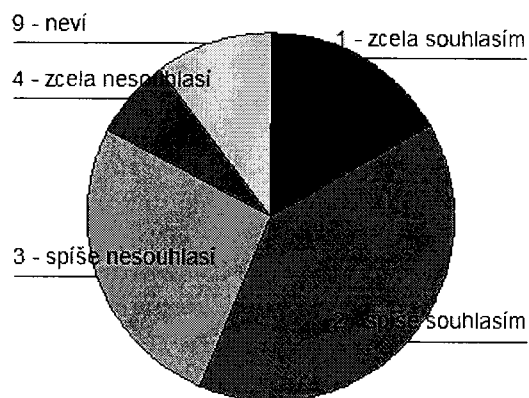
2) globalizace podle mě znamená hlavně vytváření nových ekonomických příležitostí

- téměř 70% respondentů souhlasí s výrokem, že globalizace znamená hlavně vytváření nových ekonomických příležitostí
- pouze přes 20% respondentů s tímto výrokem nesouhlasí

3) globalizace podle mě znamená hlavně sbližování kultur

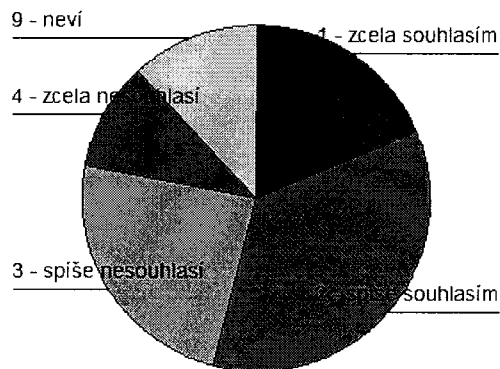
- více než polovina respondentů (přes 56%) souhlasí s výrokem, že globalizace znamená hlavně sbližování kultur
- přes 33% respondentů s tímto výrokem nesouhlasí

- projevuje se více než 12% rozdíl v hodnocení „spíše souhlasím“ mezi respondenty se základním vzděláním (34%) a se vzděláním vysokoškolským (přes 46%)

4) globalizace podle mě znamená hlavně nové přerozdělování světové moci po pádu železné opony

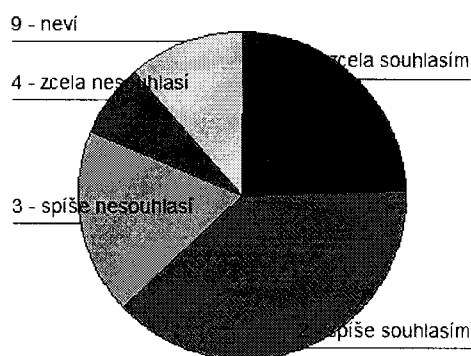
- přes 54% respondentů souhlasí s výrokem, že globalizace znamená hlavně nové přerozdělování světové moci po pádu železné opony
- přes 33% respondentů s tímto výrokem nesouhlasí

- s vyšším dosaženým stupněm vzdělání přibývá hodnocení „zcela nesouhlasím“ s tímto výrokem: (od 7% respondentů se základním vzděláním až po více než 21% respondentů s vysokoškolským vzděláním)

5) globalizace podle mě znamená hlavně rozdělení ekonomické moci mezi několik nadnárodních společností

- většina respondentů, přes 63%, souhlasí s výrokem, že globalizace znamená hlavně rozdělení ekonomické moci mezi několik nadnárodních společností
- ¼ respondentů s tímto výrokem nesouhlasí

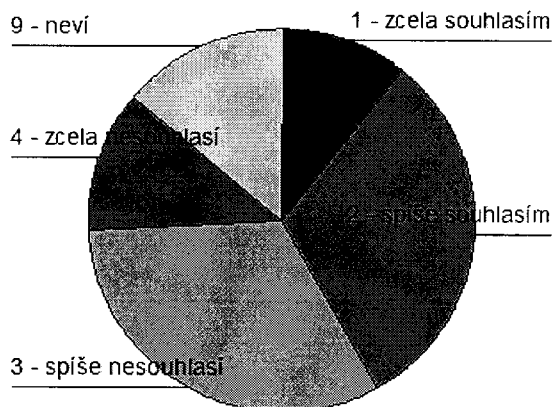

- nejvíce respondentů se základním vzděláním (přes 22%) odpovědělo na tuto otázku „nevím“ (takto odpovědělo jen minimum vysokoškolsky vzdělaných respondentů, pouze 2,2%)

6) globalizace podle mě znamená hlavně stírání rozdílů mezi kulturami

- přes 40% respondentů, což představuje nejmenší míru souhlasného postoje v tomto bloku otázek, vyjádřilo souhlas s výrokem, že globalizace znamená hlavně stírání rozdílů mezi kulturami

- přes 44% respondentů s tímto výrokem nesouhlasí, což představuje největší míru nesouhlasu s výrokem v tomto bloku otázek

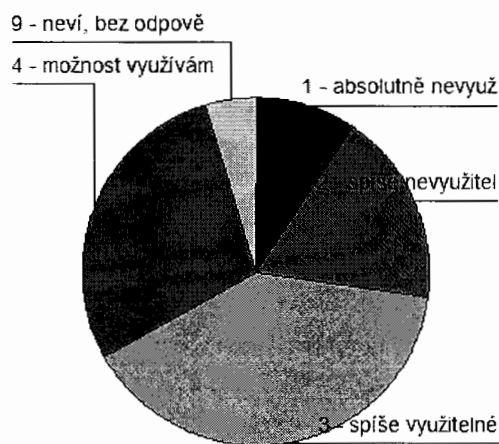

- čím vyšší má respondent vzdělání, tím více s uvedeným výrokem nesouhlasí (od 32% nesouhlasících respondentů se základním vzděláním až po téměř 53% nesouhlasících respondentů s vysokoškolským vzděláním)

V dalším bloku otázek položených v tomto reprezentativním výzkumu dospělé české populace bylo zjišťováno, zda jsou přímo respondenty využitelné některé obecně proklamované pozitivní přínosy procesu globalizace:

7) možnost snadno cestovat do zahraničí

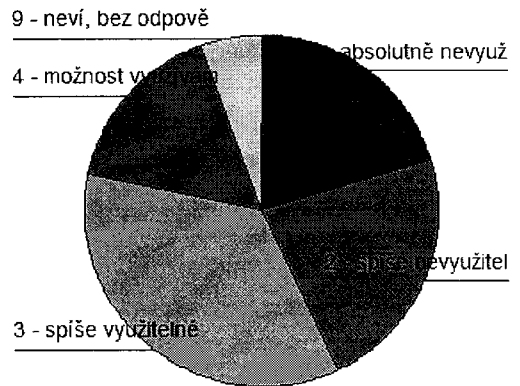
- více než 68% respondentů hodnotí možnost snadno cestovat do zahraničí jako pro sebe využitelnou
- více než 27% respondentů hodnotí tuto možnost jako pro sebe nevyužitelnou, což je dle našeho názoru překvapivě vysoký podíl

- velká disproporce je mezi odpověďmi „absolutně nevyužitelné“ u respondentů se základním vzděláním (největší podíl, téměř 16%) a s vysokoškolským vzděláním (nejmenší podíl, pouze přes 3%)
- čím vyšší má respondent vzdělání, tím více odpovídá: „možnost využívám, nebo určitě hodlám využívat“ (od více než 25% respondentů se základním vzděláním až po více než 38% respondentů s vysokoškolským vzděláním)

8) možnost studovat v zahraničí (pro respondenta, nebo jeho děti)

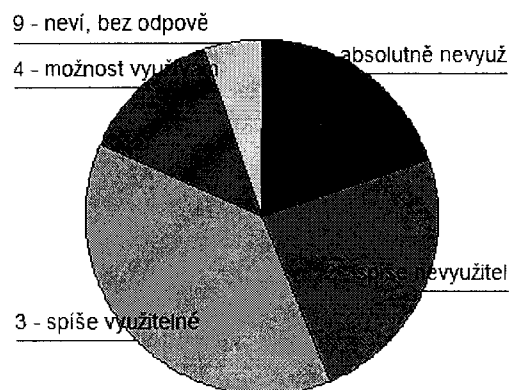
- přes ½ respondentů hodnotí pro sebe, nebo své děti, jako využitelnou možnost studovat v zahraničí
- pro 43% respondentů je tato možnost z jejich pohledu hodnocena jako nevyužitelná

- je zajímavé, že hodnocení „spíše využitelné“ není v tomto případě ovlivněno stupněm dosaženého vzdělání. Souvisí to pravděpodobně s tím, že i respondenti s nižším stupněm dosaženého hodnocení projikují tuto možnost jako „spíše využitelnou“ pro své děti
- nepřekvapila nás disproporce mezi hodnocením „absolutně nevyužitelné“ u respondentů se základním vzděláním (nejvíce frekventované, přes 26%) a vysokoškolským vzděláním (nejméně frekventované, pouze přes 11%)

9) možnost pracovat v zahraničí

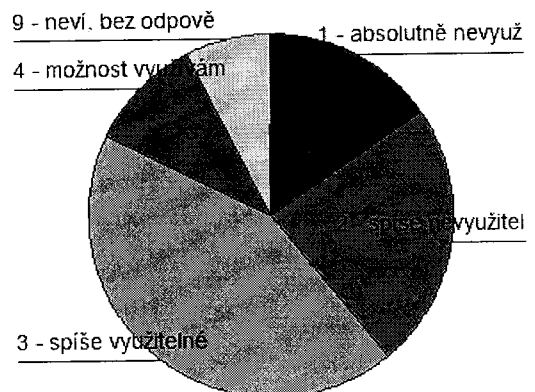
- přes ½ respondentů hodnotí možnost pracovat v zahraničí jako pro sebe využitelnou
- pro 44% respondentů je tato možnost z jejich pohledu hodnocena jako nevyužitelná

- hodnocení využitelnosti možnosti pracovat v zahraničí se liší mezi krajními stupni vzdělání (ZŠ a VŠ) zhruba o 10%, přičemž - dle očekávání - s vyšším vzděláním roste kladné hodnocení využitelnosti této možnosti
- zajímavé jsou výraznější rozdíly dle pohlaví v hodnocení „absolutně nevyužitelné“: téměř 16% žen a téměř 24% mužů a „spíše využitelné“: přes 33% žen a přes 42% mužů

10) možnost pracovat v ČR u nadnárodních společností

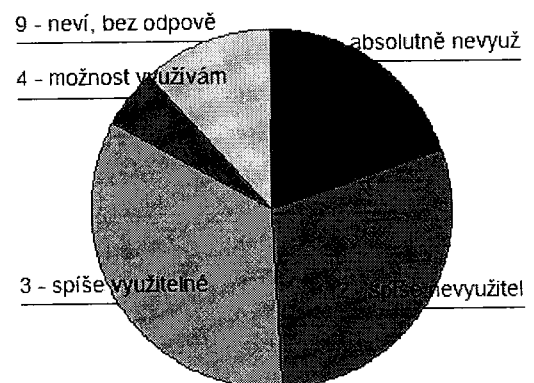
- přes 53% respondentů hodnotí možnost pracovat v ČR u nadnárodních společností jako pro sebe využitelnou
- pro více než 39% respondentů je tato možnost z jejich pohledu hodnocena jako nevyužitelná

- jako „spíše využitelnou“ hodnotí tuto možnost respondenti s vysokoškolským vzděláním (přes 48%) a to o 10% lépe, než respondenti se základním vzděláním (přes 38%)

11) vymahatelnost práva u mezinárodních soudních dvorů

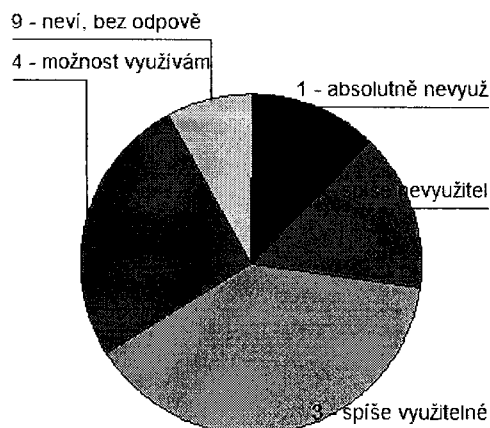
- téměř 39% respondentů hodnotí možnost vymáhat právo u mezinárodních soudních dvorů jako pro sebe využitelnou, což je dle našeho názoru překvapivě vysoký podíl
- téměř 1/2 respondentů hodnotí tuto možnost jako pro sebe nevyužitelnou

- jako „spíše využitelnou“ hodnotí tuto možnost výrazně nejlépe respondenti se středoškolským vzděláním (téměř 42%) a vysokoškolsky vzdělaní (36%)

12) internet, jednotná komunikační síť, GSM

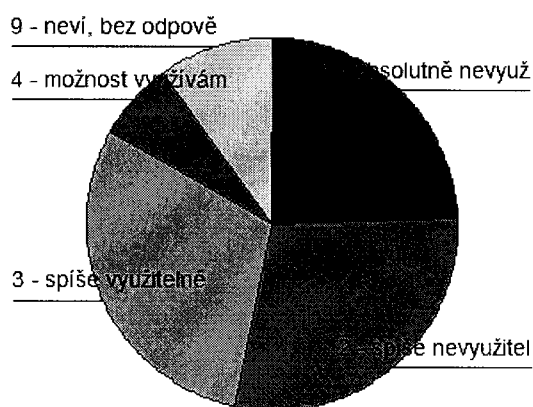
- téměř 65% respondentů hodnotí tento pozitivně proklamovaný a takto dotázaný přínos procesu globalizace jako pro sebe využitelný
- přes 27% respondentů hodnotí tento pozitivně proklamovaný a takto dotázaný přínos procesu globalizace jako pro sebe nevyužitelný

- výrazný rozdíl je mezi hodnocením „absolutně nevyužitelné“ u respondentů se základním vzděláním (23%) a vysokoškolským vzděláním (pouze přes 2%)
- podobně výrazný rozdíl je mezi hodnocením „možnost využívám, nebo určitě hodlám využívat“ u respondentů se základním vzděláním (jen necelých 22%) a vysokoškolským vzděláním (téměř 43%)

13) investice ze zahraničí

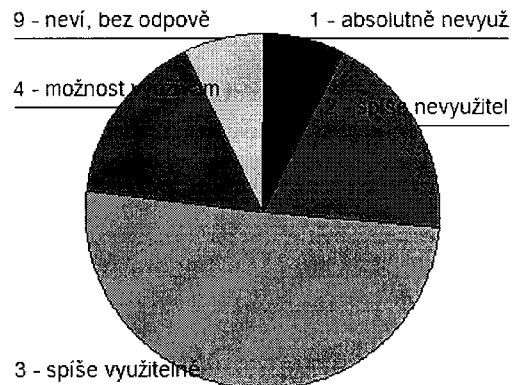
- téměř 37% respondentů hodnotí zahraniční investice, jakožto obecně proklamovaný přínos procesu globalizace, jako možnost pro sebe využitelnou
- přes 53% respondentů hodnotí zahraniční investice, jakožto obecně proklamovaný přínos procesu globalizace, jako možnost pro sebe nevyužitelnou

- jako „spíše využitelnou“ hodnotí tuto možnost respondenti s vysokoškolským vzděláním (přes 38%) a to o 15% lépe, než respondenti se základním vzděláním (téměř 23%)

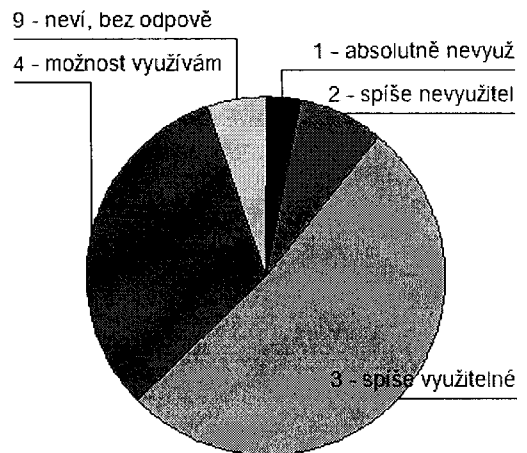
14) pestrá nabídka kulturních pořadů (koncerty, výstavy...)

- přes 66% respondentů hodnotí pestrou nabídku kulturních pořadů, jakožto obecně proklamovaný přínos procesu globalizace, jako možnost pro sebe využitelnou
- přes 26% respondentů hodnotí tuto možnost jako pro sebe nevyužitelnou

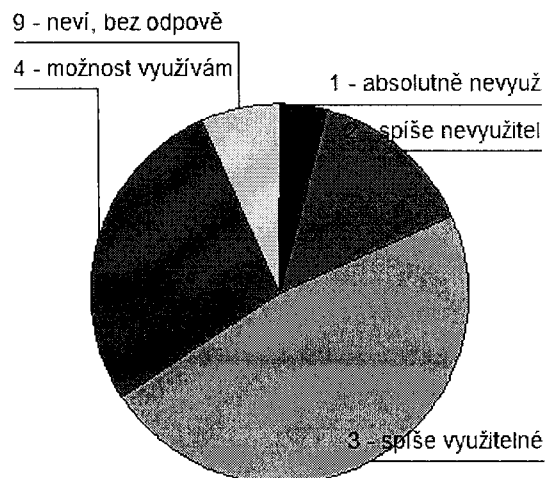
15) rozšířená nabídka spotřebního zboží

- téměř 84% respondentů hodnotí rozšířenou nabídku spotřebního zboží, jakožto obecně proklamovaný přínos procesu globalizace, jako možnost pro sebe využitelnou
- pouze necelých 11% respondentů hodnotí tuto možnost jako pro sebe nevyužitelnou

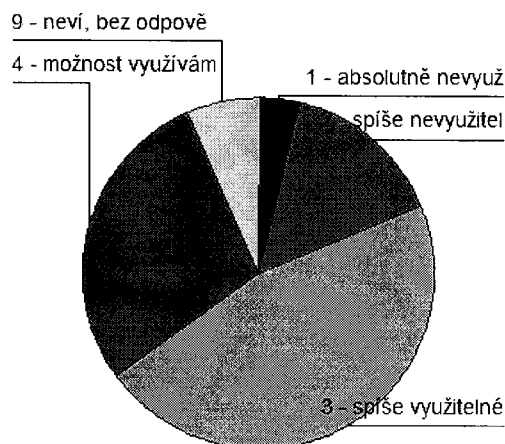
16) rozšířená nabídka filmů a hudebních titulů

- přesně ¼ respondentů hodnotí rozšířenou nabídku filmů a hudebních titulů, jakožto obecně proklamovaný přínos procesu globalizace, jako možnost pro sebe využitelnou
- jen přes 18% respondentů hodnotí tuto možnost jako pro sebe nevyužitelnou

17) rozšířená nabídka TV pořadů

- opět přesně $\frac{1}{4}$ respondentů hodnotí rozšířenou nabídku TV pořadů, jakožto obecně proklamovaný přínos procesu globalizace, jako možnost pro sebe využitelnou
- opět jen přes 18% respondentů hodnotí tuto možnost jako pro sebe nevyužitelnou

- je zajímavé, že čím vyšší je respondentovo vzdělání, je pro něj rozšířená nabídka TV pořadů více „spíše nevyužitelná“: od necelých 12% respondentů se základním vzděláním až po více než 19% respondentů s vysokoškolským vzděláním
- obdobně je hodnocena tato možnost jako „spíše využitelná“: od více než 44% respondentů se základním vzděláním až po více než 39% respondentů s vysokoškolským vzděláním

18) rozšířená nabídka časopisů (včetně českých verzí)

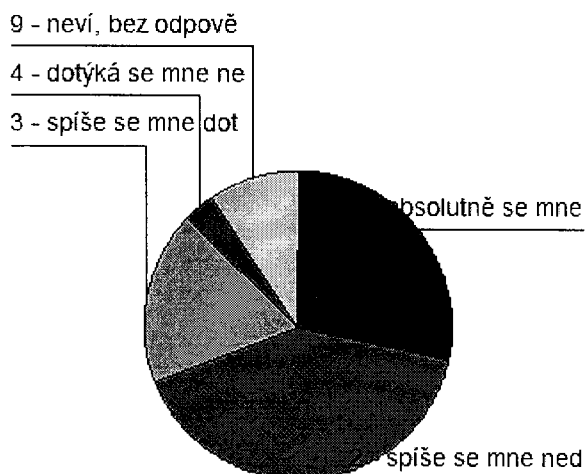
- přes 72% respondentů hodnotí rozšířenou nabídku časopisů (včetně českých verzí), jakožto jeden z obecně proklamovaných přínosů procesu globalizace, jako možnost pro sebe využitelnou
- přes 21% respondentů hodnotí tuto možnost jako pro sebe nevyužitelnou

V následujícím bloku otázek položených v tomto reprezentativním výzkumu dospělé české populace bylo zjišťováno, zda se respondentů přímo osobně dotýkají některé negativně pocítované důsledky procesu globalizace:

19) ztráta kulturní rozmanitosti

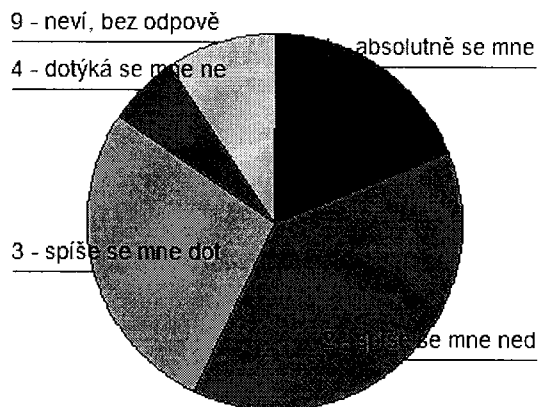
- přes 21% respondentů se dle jejich odpovědí osobně dotýká ztráta kulturní rozmanitosti, jakožto jednoho z negativních důsledků procesu globalizace
- přes 69% respondentů se dle jejich odpovědí osobně nedotýká ztráta kulturní rozmanitosti, jakožto jednoho z negativních důsledků procesu globalizace

- ztrátu kulturní rozmanitosti pocítují nejintenzivněji respondenti se středoškolským vzděláním

20) prosazování pouze komerčních zájmů

- téměř 34% respondentů se dle jejich odpovědí osobně dotýká prosazování pouze komerčních zájmů, jakožto jednoho z negativních důsledků procesu globalizace
- přes 57% respondentů se dle jejich odpovědí osobně nedotýká prosazování pouze komerčních zájmů, jakožto jednoho z negativních důsledků procesu globalizace

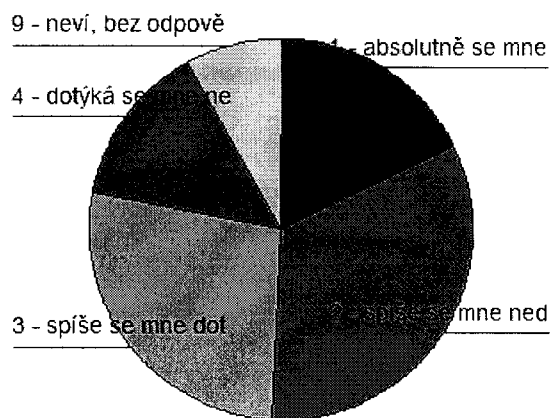
- prosazování pouze komerčních zájmů se nejvíce dotýká vysokoškolsky vzdělaných respondentů (přes 46%), nejméně pak respondentů se základním vzděláním (20%)

21) nerovné podmínky pro zahraniční a domácí výrobce

- přes 41% respondentů se dle jejich odpovědí osobně dotýkají nerovné podmínky pro zahraniční a domácí výrobce, jakožto jeden z negativních důsledků procesu globalizace

- více než 1/3 respondentů se dle jejich odpovědí osobně nedotýkají nerovné podmínky pro zahraniční a domácí výrobce, jakožto jeden z negativních důsledků procesu globalizace

- výraznější rozdíl je pouze u respondentů se základním vzděláním, kterých se nerovné podmínky pro zahraniční a domácí výrobce „spíše dotýkají“ pouze ze 20%, přičemž ostatních vzdělanostních skupin se nerovné podmínky pro zahraniční a domácí výrobce „spíše dotýkají“ přibližně ze 30%

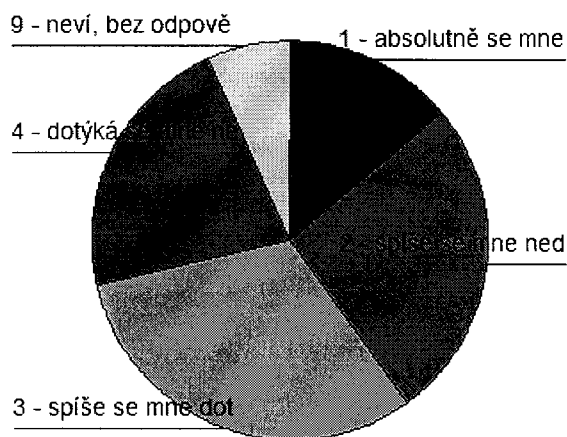

22) nutnost podřídít se evropským normám a kvótám

- přes 53% respondentů se dle jejich odpovědí osobně dotýká nutnost podřídít se evropským normám a kvótám, jakožto jednoho z negativních důsledků procesu globalizace

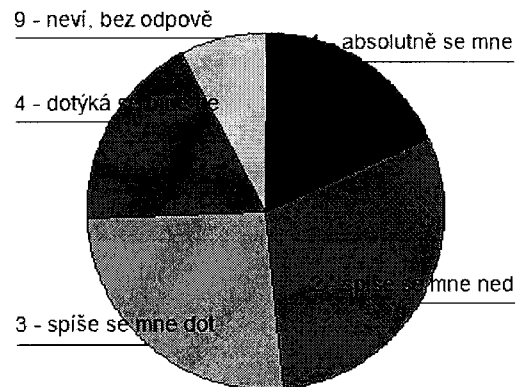
- téměř 40% respondentů se dle jejich odpovědí osobně nedotýká nutnost podřídít se evropským normám a kvótám, jakožto jednoho z negativních důsledků procesu globalizace

- velká disproporce je mezi odpověďmi „dotýká se mne, nebo se mne bude v nejbližší době dotýkat“ u respondentů se základním vzděláním (14%) a s vysokoškolským vzděláním (přes 28%). Ostatní stupně vzdělanosti se nacházejí mezi těmito polaritami.

23) skupování českých firem zahraničním kapitálem

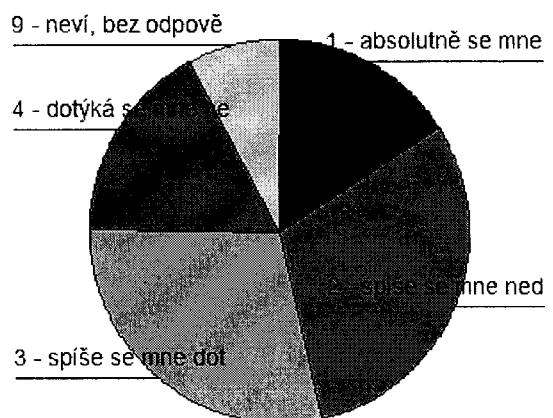
- téměř 44% respondentů se dle jejich odpovědí osobně dotýká skupování českých firem zahraničním kapitálem, téměř 49% se tento jev osobně nedotýká

- skupování českých firem zahraničním kapitálem se „absolutně nedotýká“ necelých 28% respondentů se základním vzděláním a pouze více než 12% vysokoškolsky vzdělaných respondentů. Ostatní stupně vzdělanosti se nacházejí mezi těmito polaritami.
- tento jev se „spíše nedotýká“ více než 38% vysokoškolsky vzdělaných respondentů; nejméně jej pocítují respondenti se základním vzděláním (více než 27%). Ostatní stupně vzdělanosti se nacházejí mezi těmito polaritami.
- tento jev se nejintenzivněji „spíše dotýká“ více než 31% středoškolsky vzdělaných respondentů

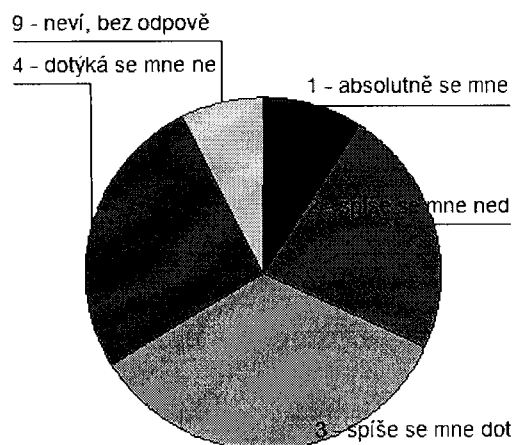
24) konkurence levnější pracovní síly z Východu

- téměř 46% respondentů se dle jejich odpovědí osobně dotýká konkurence levnější pracovní síly z Východu (téměř 47% respondentů se dle jejich odpovědí tento jev osobně nedotýká)

25) bohatnutí bohatých a chudnutí chudých

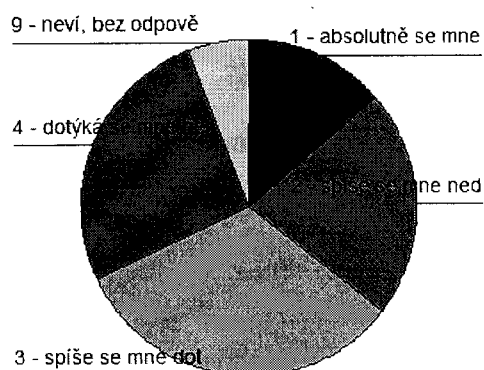
- přes 60% respondentů se dle jejich odpovědí osobně dotýká jev bohatnutí bohatých a chudnutí chudých, jakožto negativní důsledek procesu globalizace (32% respondentů se dle jejich odpovědí tento jev nedotýká)

- tento jev se nejintenzivněji „spíše dotýká“ více než 37% středoškolsky vzdělaných respondentů a přes 36% vyučených respondentů
- tento jev se „spíše nedotýká“ nejvíce vysokoškolsky vzdělaných respondentů (téměř 32%)

26) nutnost znát cizí jazyky

- téměř 59% respondentů se dle jejich odpovědí osobně dotýká nutnost znát cizí jazyky (téměř 36% respondentů se dle jejich odpovědí nutnost znát cizí jazyky osobně nedotýká)

27) přísun běženců z chudých zemí

- téměř 43% respondentů se dle jejich odpovědí osobně dotýká přísun běženců z chudých zemí (49% respondentů se dle jejich odpovědí tento jev osobně nedotýká)

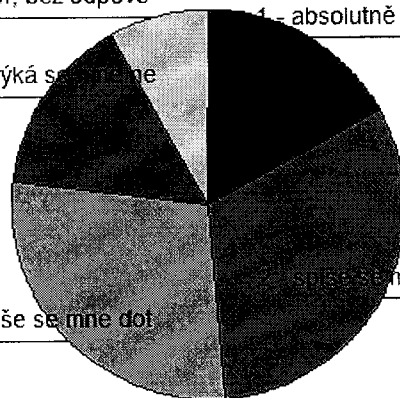
9 - neví, bez odpově

4 - dotýká se mne

3 - spíše se mne dot

1 - absolutně se mne

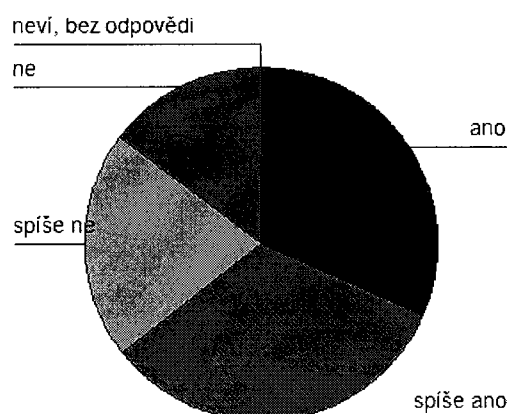
2 - spíše se mne ned

- přísun běženců z chudých zemí se „spíše nedotýká“ především vysokoškolsky vzdělaných respondentů (více než 39%)
- přísun běženců z chudých zemí se „spíše dotýká“ především vyučených (více než 32%) a středoškolsky vzdělaných respondentů (necelých 29%). Nejméně se tento jev „spíše dotýká“ vysokoškolsky vzdělaných respondentů (necelých 17%)
- na tuto otázku odpovědělo „nevím“ přes 12% respondentů se základním vzděláním a velmi zajímavé je, že „nevím“ odpovědělo nebývale vysoké procento vysokoškolsky vzdělaných respondentů (přes 11%). Naopak, vyučení a středoškolsky vzdělání respondenti odpověděli „nevím“ pouze ve více než 6%

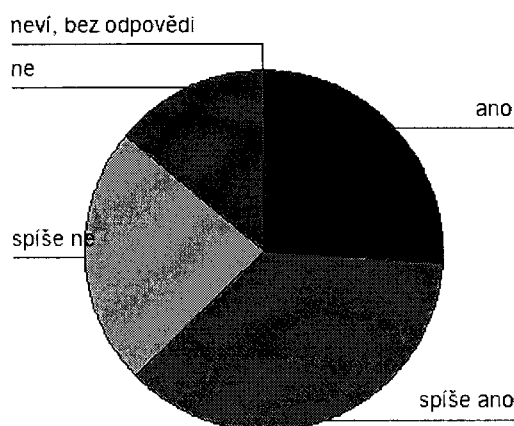
V dalších otázkách byly zjišťovány vybrané spotřebitelské návyky dospělé české populace:

- téměř 65% respondentů zajímá, ze které země kupované zboží pochází (přes 35% respondentů tato informace nezajímá). Pouze 0,1% respondentů na otázku neodpovědělo, nebo odpovědělo „nevím“, což je absolutně nejnižší podíl takto zodpovězených otázek.

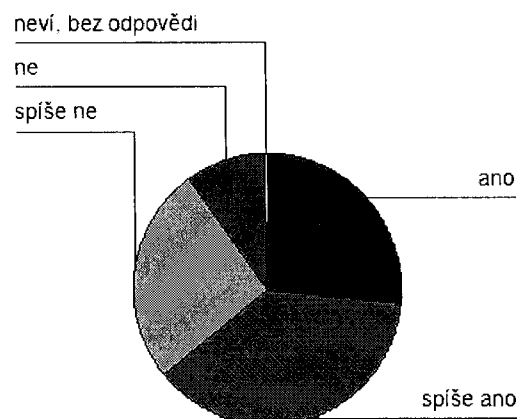
- vyšší stupeň dosaženého vzdělání znamená větší zájem o tento aspekt

- téměř 63% respondentů si vybírá spotřební zboží podle značky - vybírá si značkové zboží (přes 37% respondentů tak nečiní). Pouze 0,1% respondentů na otázku neodpovědělo, nebo odpovědělo „nevím“, což je absolutně nejnižší podíl takto zodpovězených otázek.

- značkovost zboží je nejméně důležitá pro respondenty se základním vzděláním
- obecně je značkovost důležitější pro muže, než pro ženy

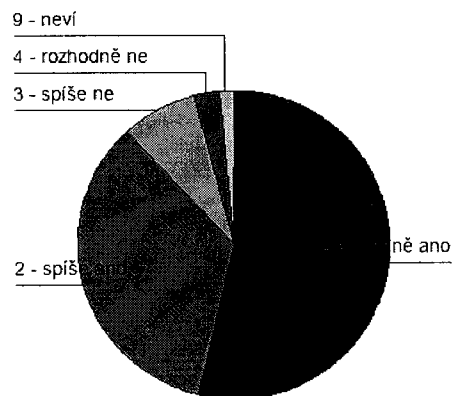
- přes 64% respondentů zajímá, zda je výrobek ekologicky šetrný (téměř 36% respondentů tato informace nezajímá). Pouze 0,2% respondentů na otázku neodpovědělo, nebo odpovědělo „nevím“, což je téměř nejnižší podíl takto zodpovězených otázek.

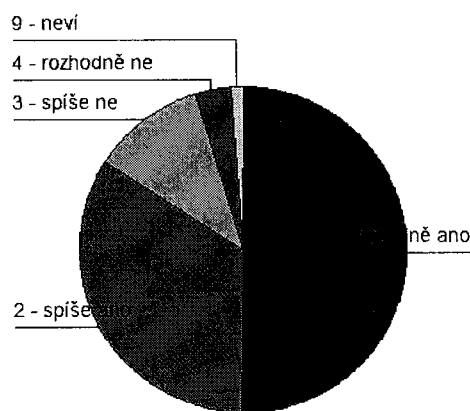
- vyšší stupeň dosaženého vzdělání znamená výrazně větší zájem o ekologickou šetrnost výrobku. O toto kritérium se více zajímají ženy.

Navazující blok otázek zjišťoval motivaci spotřebitelů k nákupu v supermarketech:

- přes 88% respondentů uvádí jako důvod k nakupování v supermarketech nižší ceny ve srovnání s ostatními obchody (pouze přes 10% respondentů není k nákupu v supermarketech motivováno nižšími cenami).

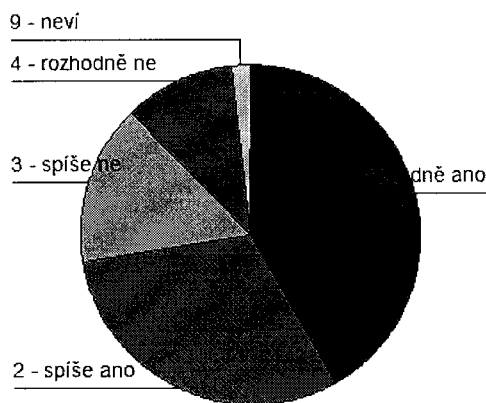

- přes 84% respondentů uvádí jako důvod k nakupování v supermarketech nabízené slevy a speciální akční nabídky (pouze necelých 15% respondentů není k nákupu v supermarketech motivováno nabízenými slevami a speciálními akčními nabídkami).

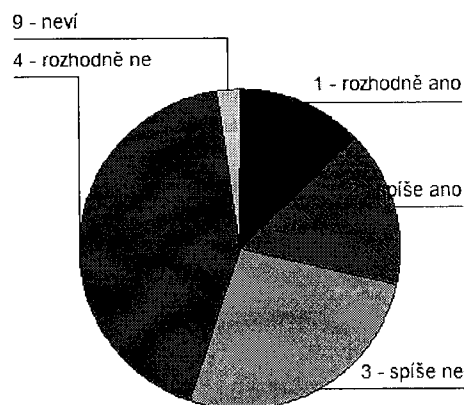
- slevami jsou více motivované ženy

- přes 72% respondentů uvádí jako důvod k nakupování v supermarketech možnost odvézt zboží autem a nemít problém zaparkovat (necelých 26% respondentů není k nákupu v supermarketech motivováno možností odvézt zboží autem a nemít problém zaparkovat).

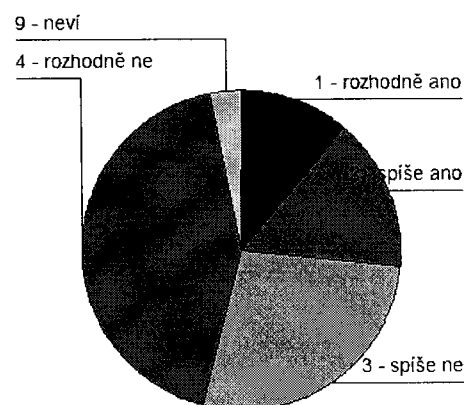

- „rozhodně ano“ odpovědělo nejvíce vysokoškolsky vzdělaných respondentů (přes 50%) a nejméně respondentů se základním vzděláním: přes 32%
- důvod „možnost odvézt zboží autem a nemít problém zaparkovat“ je nejméně rozhodující pro respondenty se základním a středním vzděláním

- téměř 91% respondentů uvádí jako důvod k nakupování v supermarketech širokou nabídku zboží.

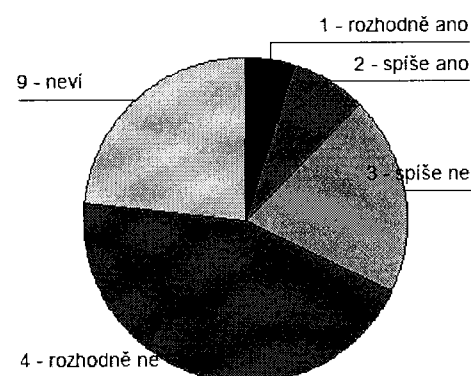

- téměř 29% respondentů uvádí jako důvod k nakupování v supermarketech možnost trávení volného času v místě nakupování (kino, restaurace). Více než 69% respondentů není k nákupu v supermarketech motivováno možnostmi trávení volného času v místě nakupování

- s vyšším dosaženým vzděláním roste podíl odpovědi „rozhodně ne“ (téměř 52% vysokoškolsky vzdělaných, přes 45% středoškolsky vzdělaných, téměř 42% vyučených a 36% respondentů se základním vzděláním)

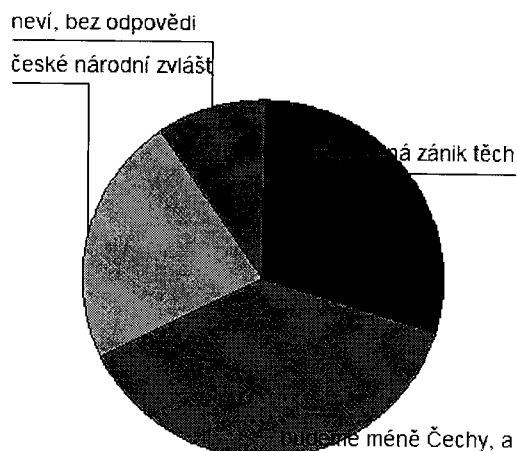
- téměř 27% respondentů uvádí jako důvod k nakupování v supermarketech zábavnost této formy nakupování. Více než 70% respondentů není k nákupu v supermarketech motivováno zábavností této formy nakupování.

- „rozhodně ano“ odpovědělo nejvíce respondentů se základním vzděláním (téměř 15%), nejméně s VŠ vzděláním (téměř 6%); „spíše ano“ odpovědělo nejvíc překvapivě přes 20% VŠ vzdělaných a nejméně respondentů se základním vzděláním (téměř 14%). Vzdělanější rezolutněji odmítají tento důvod pro nákup v supermarketech a nakupování je zábavnější pro ženy.

V další otázce hodnotili respondenti možnosti uchovat v procesu globalizace české národní zvláštnosti:

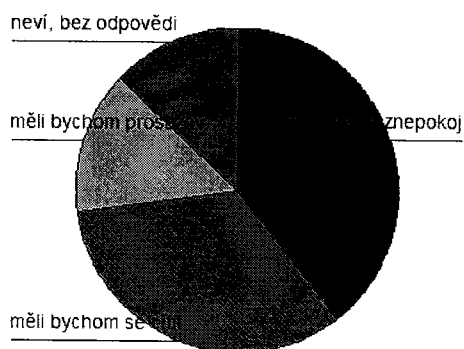
- 38% respondentů se přiklání k názoru: „budeme méně Čechy, ale více Evropany“, téměř 30% respondentů se domnívá, že „globalizace neznamená zánik českých národních zvláštností“, ale téměř 23% respondentů si naopak myslí, že „české národní zvláštnosti postupně vymizí“.

- vzdělanější nejsou v otázce zániku českých národních zvláštností takovými pesimisty, jako méně vzdělaní respondenti
- nejvíce středoškolsky vzdělaných a vyučených předpokládá, že „budeme méně Čechy, ale více Evropany“
- téměř 18% respondentů se základním vzděláním odpovědělo „nevím“ (vysokoškolsky vzdělaných takto odpovědělo jen přes 2%)

Následující otázka zkoumala, jak respondenti vnímají prudký nárůst počtu obyvatel v zemích mimo euroamerický civilizační okruh (země mimo Evropu a USA):

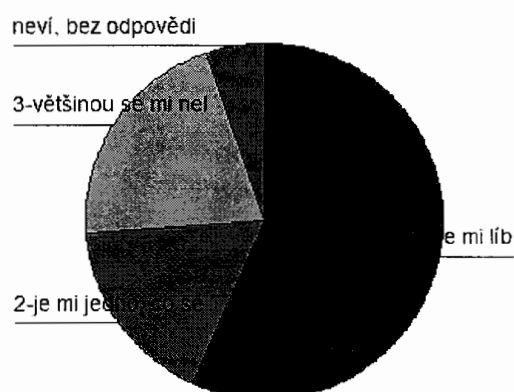
- Přes 39% respondentů tvrdí: „nemusíme se znepokojovat“. Téměř 48% respondentů ovšem vykazuje radikálnější postoje: téměř 34% respondentů prohlašuje: „měli bychom se cítit ohroženi“ a zbývajících 14% zastává radikální postoj: „měli bychom prosazovat obranu euroamerické civilizace a jejích zájmů“.

- nejvíce respondentů se základním vzděláním (43%) se přiklání k výroku: „nemusíme se znepokojovat“
- nejvíce respondentů s vysokoškolským vzděláním (téměř 43%) se přiklání k výroku: „měli bychom se cítit ohroženi“
- nejvíce respondentů se středoškolským vzděláním (téměř 19%) se přiklání k výroku: „měli bychom prosazovat obranu euroamerické civilizace a jejích zájmů“ (následování téměř 15% vysokoškolsky vzdělaných a více než 14% vyučených)

Ve výzkumu byl položen také obecný dotaz na hodnocení současné nové výstavby (za posledních 10 let):

- Téměř 57% respondentů se nová výstavba většinou líbí, 21% respondentů se naopak většinou nelíbí. Více, než 17% respondentů je jedno, co se v jejich okolí staví.

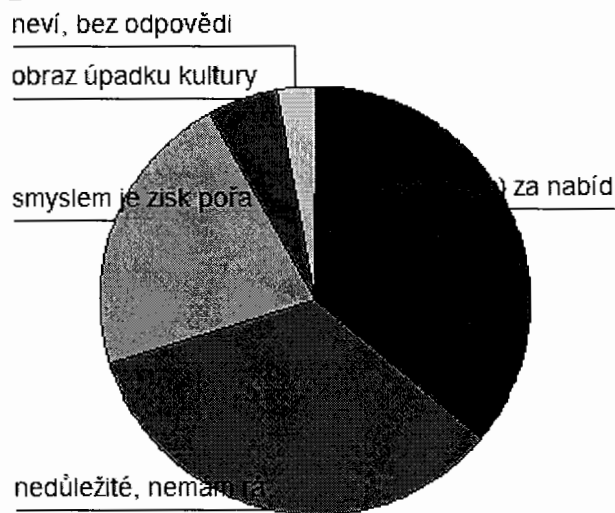
- čím vyšší dosažený stupeň vzdělání, tím více se současná nová výstavba respondentům líbí (od téměř 53% respondentů se základním vzděláním až po téměř 69% vysokoškolsky vzdělaných)
- čím nižší dosažený stupeň vzdělání, tím více je respondentům jedno, co se v jejich okolí staví (od téměř 4% vysokoškolsky vzdělaných až po téměř 23% respondentů se základním vzděláním)

Mezi vysoce frekventované volnočasové aktivity současného českého občana patří sport; ať už v aktivní, nebo pasivní formě. Zájem o sport a sportovní dění byl našim výzkumem zmapován následovně:

- Celkem přes 61% respondentů vykazuje zájem o sportovní dění a často jej pasivně sleduje; přes 25% respondentů navíc ještě sama sportuje (naopak, zbývajících 36% respondentů nesportuje, ale o sport se zajímá pasivně). Možná překvapivě téměř 30% respondentů se o sportovní dění nezajímá, ani nijak nesportuje. Zajímavých je necelých 8% respondentů, kteří se o sportovní dění nezajímají, ale sportují. V celkovém úhrnu vychází poměr sportovci versus nesportovci na 1:2. Pouze 1,1% dotázaných na tuto otázku odpovědělo „nevím“.
- téměř dvojnásobný zájem o sport, ať už aktivní, nebo pasivní, mají muži
- 47% žen nemá o sport žádný zájem, ani nesportuje
- přes 10% žen se o sportovní dění nezajímá, ale sportuje (takových mužů je jen necelých 5%)

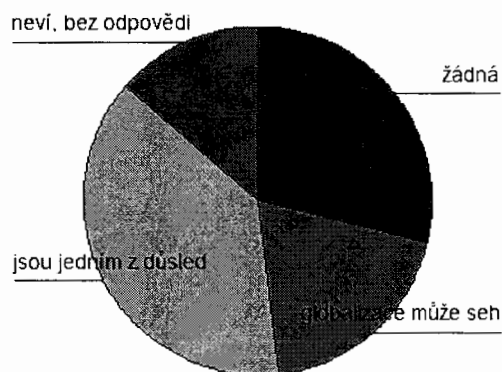
Pro současnou globalizující se společnost jsou charakteristické masové návštěvy hromadných kulturních akcí, jako jsou velké koncerty, festivaly a v Čechách také muzikály:

- Přes 36% respondentů je rádo, že jsou nabízeny takové možnosti trávení volného času. Skoro stejný podíl, přes 34% respondentů, nemá rádo masové akce a takováto nabídka trávení volného času pro ně není důležitá. Téměř 22% respondentů si myslí, že smyslem těchto akcí je především zisk pořadatelů a sponzorů. Nezanedbatelných více než 5% respondentů považuje tyto akce za obraz úpadku kultury.

Jedním z významných jevů současnosti jsou nacionálně, etnicky, nábožensky nebo ekonomicky motivované konflikty. Respondenti byli dotazováni, jak podle nich souvisejí tyto konflikty s globalizací:

- Přes 38% respondentů se přiklání k názoru, že zmiňované konflikty „jsou jedním z důsledků globalizace“, téměř 29% respondentů „nevidí žádnou souvislost“ mezi globalizací a konflikty a přes 19% respondentů se domnívá, že „globalizace může sehrát při jejich zvládnutí příznivou roli“.
- téměř 23% respondentů se základním vzděláním odpovědělo „nevím“ (vysokoškolsky vzdělaných takto odpovědělo jen přes 2%)

Závěrečná otázka vztahující se k tématu globalizace zjišťovala, jaký je dle české veřejnosti vztah mezi globalizací a evropskou integrací:

- Přes 42% respondentů považuje evropskou integraci za dílčí proces globalizace. Téměř 19% respondentů vnímá evropskou integraci jako obranu proti americkým vlivům. Přes 14% respondentů si myslí, že globalizace a evropská integrace spolu nesouvisejí. Téměř ¼ respondentů neuměla na tuto otázku odpovědět.
- Čím vyšší dosažené vzdělání, tím více respondenti považují evropskou integraci za dílčí proces globalizace (od necelých 32% respondentů se základním vzděláním až po více než 57% vysokoškolsky vzdělaných)
- to, že je evropská integrace obranou proti americkým vlivům si myslí průměrně 20% vzdělanějších respondentů. Vybočují pouze respondenti se základním vzděláním, kteří se v necelých 13% domnívají, že evropská integrace není obranou proti americkým vlivům

ABSTRAKT

Disertační práce s názvem *Město jako domov: Kulturologický přístup ke globálním problémům* zpracovává aktuální problematiku dopadů procesů globalizace, která je pojata jako proces sociokulturní změny. Pozornost je věnována právě městům, protože ta reprezentují v koncentrované podobě většinu aktuálních procesů sociokulturních změn, které představují zároveň hlavní globální problémy současnosti.

Problematicnost studia procesů globalizace spočívá v nesnadné uchopitelnosti tohoto komplexního procesu, vymykajícího se mantinelům paradigmat jednotlivých sociálních věd, nicméně každý z dílčích vědeckých pohledů konstatuje celé spektrum dopadů procesů globalizace ve své oblasti zájmu. Proto je sledováno konstituování interdisciplinárního přístupu při studiu města v rámci tzv. chicagské školy, kdy sociologie implementovala metody přírodovědné ekologie a vznikl tak přístup pojmenovaný jako *human ecology* (sociální ekologie), syntetizující poznatky společenských věd a reflektující lokalizovanost či přímo zakotvenost sociokulturních procesů v rámci ekosystému Země.

Pozornost je věnována také vlivu pozitivisticky koncipovaného vědeckého poznání, v rámci něhož se utvářela moderní liberální ekonomie, mající fundamentální dopad na současné uspořádání a uspořádávání světa. Globálně dominantní ekonomický systém je nahlížen jako specifická kulturní konfigurace artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí, jejímž jediným smyslem je tvorba ekonomického zisku a s tím spojené uplatňování moci a vlivu. Globální šíření pravidel volného obchodu je cílenou a záměrnou akulturací, nepostrádající rysy náboženského fundamentalismu, který je v zásadním rozporu s principy udržitelnosti, danými limity ekosystému Země, jakožto s obecnými principy humanity, kodifikovanými především kulturně.

Významnou součástí disertační práce je původní empirický materiál, představující výsledky reprezentativního sociologického výzkumu české populace, mapující její postoje k procesům globalizace.

ABSTRACT

The thesis entitled *The City as a Home: A Culturological Approach to Global Problems (Město jako domov: Kulturologický přístup ke globálním problémům)* deals with the topical issue of the impact of globalization processes. Globalization is understood as a process of socio-cultural change. Attention is devoted to cities in particular, because they represent in concentrated form the majority of the processes of socio-cultural changes, which at the same time constitute the main global problems of the present day.

The problematic nature of a study of globalization processes consists of the difficulty of grasping this complex development, which goes beyond the boundaries of individual social-science disciplines. Nevertheless, each particular academic perspective observes in its own area of interest an entire spectrum of repercussions ensuing from globalization processes. Consequently, the thing that is being monitored is the establishment of an interdisciplinary approach in the study of the city within the ambit of the so-called Chicago School, whereby sociology implemented the methods of scientific ecology and an approach known as *human ecology* subsequently emerged, which synthesizes the knowledge of social science and reflects the localized nature and direct integration of socio-cultural processes within the framework of the Earth's ecosystem.

Attention is also devoted to the influence of positivistically conceived scientific knowledge in whose framework the modern liberal economy has taken shape, which

has a fundamental impact on the current organization and ordering of the world. The globally dominant economic system is seen as a specific cultural configuration of artefacts, socio-cultural directions and ideas, whose sole purpose is the generation of economic profit and the correlative exercising of power and influence. The global proliferation of the rules of free trade is a goal-directed and deliberate acculturation, which does not lack the characteristics of religious fundamentalism. This is in fundamental conflict with the principles of sustainability set by the limits of the Earth's ecosystem, as with the general principles of humanity, which are codified primarily on a cultural basis.

An important part of the thesis comprises original empirical material, which constitute the results of a representative sociological survey of the Czech population, mapping their attitudes to the processes of globalization.

9. SEZNAM LITERATURY

- ADU-FEBIRI, F. 2006. The Destiny of Cultural Diversity in a Globalized World. In *Review of Human Factor Studies*, vol. 12, no. 1, p. 30-64.
- Agenda 21 a trvalo udržitelný rozvoj*. 2001. Bratislava : MŽP SR.
- BAUMAN, Z. 1999: *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha : Mladá fronta.
- BAUMAN, Z. 2002: *Tekutá modernita*. Praha : Mladá fronta.
- BAUMAN, Z. 2004: *Individualizovaná společnost*. Praha : Mladá fronta.
- BIEGEL, R. 2001. Rekonstrukce bývalého kostela Neposkvrněného početí Panny Marie (tzv. paláce U Hybernů) na muzikálové divadlo. In *Věstník Klubu Za starou Prahu*, č. 1-2, roč. 2001.
- BLAŽEK, B. 1998: *Venkov, města, média*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- BOYER, C. M. 1994: *Dreaming the Rational City*. Cambridge : The MIT Press.
- CAMPBELL, C. 2006. Bright lights, big problems. In *Maclean's*, 27. 11. 2006, vol. 119, no. 47.
- CASTELLS, M. 2004: *The Rise of the Network Society. Second Edition*. Oxford : Blackwell Publishing.
- CÍLEK, V. 2004: *Makom. Kniha míst*. Praha : Dokořán.
- CÍLEK, V. 2005. Falzifikace a disneylandizace města. In *Lidé města*, sv. 15, č. 1, s. 178-182.
- CÍLEK, V. 2005: *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha : Dokořán.
- BERKOWITZ, A. R. - HOLLWEG, K. S. (eds.). 2003: *Understanding Urban Ecosystems. A New Frontier for Science and Education*. New York : Springer-Verlag.
- BRAUDE, L. 1970. "Park and Burgess": An Appreciation. In *The American Journal of Sociology*, vol. 76, no. 1, p. 1-10.
- BUDIL, I. 2001: *Za obzor Západu*. Praha : Triton.
- BURGESS, E. W. - PARK, R. E. 1924: *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago : University of Chicago Press.
- BURGESS, E. W. (rec.). 1953. Robert E. Park. Human Communities. Glencoe : Free Press, 1952. In *The American Journal of Sociology*, vol. 58, no. 4, p. 439-440.
- CZUMALO, V. 1991. *Česká teorie architektury v letech okupace*. Praha : Karolinum.

- DALTON, G. 1971. 10 Theoretical Issues in Economic Anthropology. In *Economic Development and Social Change*. New York : The Natural History Press.
- DAVIS, M. 2004. The Urbanization of Empire. In *Social Text*, vol. 22, no 4, p. 9-15.
- DAVIS, M. 2003. California Burning. In *Nation*, vol. 277, no 17, p. 6-24.
- DAVIS, M. 1995. House of Cards. In *Sierra*, vol. 80, no. 6, p. 36-42.
- DAY, C. 2004: *Duch a místo*. Brno : Era.
- DLOUHÁ, J. - DLOUHÝ, J. - MEZŘICKÝ, V. (eds.). 2006: *Globalizace a globální problémy*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Centrum pro otázky životního prostředí.
- DUCAN, D. O. 1969: *The Ecosystem Concept and the Problem of Air Pollution*. In *Environment and Cultural Behavior. Ecological Studies in Cultural Anthropology*. New York : The Natural History Press.
- DUNCAN, D. O. - SCHNORE, L. F. - ROSSI, P. H. 1959: Cultural, Behavioral and Ecological Perspectives in the Study of Social Organisation. In *The American Journal of Sociology*, vol. 65, no. 2, p. 132-153.
- EGGAN, F. R. 1969. Production to Symposium on Frontiers of Cultural Anthropology. In *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 113, no. 5, p. 325-366.
- FORBES, S. A. 1922. The Humanizing of Ecology. In *Ecology*, vol. 3, no. 2, p. 89-92.
- FIREBAUGH, F. M. 1990. The Importance of a Global Perspective in Human Ecology. In *Human Ecology*, vol. 19, no. 1, p. 9-13.
- GEHL, J. - GEMZØE, L. 2002: *Nové městské prostory*. Šlapanice : Era.
- GIDDENS, A. 2000: *Unikající svět. Jak globalizace mění náš život*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- GIDDENS, A. 2005: *Sociologie*. Praha : Argo.
- GORE, A. 1994: *Země na misce vah. Ekologie a lidský duch*. Praha : Argo.
- HALÍK, P. - KRATOCHVÍL, P. - NOVÝ, O. 1998: *Architektura a město*. Praha : Academia.
- HALL, P. - PFEIFFER, U. (eds.). 2000. *Weltbericht für die Zukunft der Städte Urban 21*. Berlin : Bundesministerium für Verkehr, Bau- und Wohnungswesen der Bundesrepublik Deutschland.
- HALL, P. 2002. The Centenary of Modern Planning. In FREESTONE, R. (ed.). *Urban Planning in a Changing World: The Twentieth Century Experience*. London : E&FN Spon.

- HARRINGTON, A. et al. 2006: *Moderní sociální teorie*. Praha : Portál.
- HAWKEN, P. - LOVINS, A. - LOVINSOVÁ, H. L. 2003: *Přírodní kapitalismus. Jak se rodí další průmyslová revoluce*. Praha : Mladá fronta.
- HAWLEY, A. H. 1986: *Human Ecology. A Theoretical Essay*. Chicago : The University of Chicago Press.
- HAWLEY, A. H. 1992: The Logic of Macrosociology. In *Annual Review of Sociology*, vol. 18, p. 1-14.
- HERSKOVITS, M. J. - LINTON, R. - REDFIELD, R. 1935. A Memorandum for the Study of Acculturation. In *Man, A Monthly Report of Anthropological Science*. vol. 35., p. 145-148.
- HERSKOVITS, M. J. 1941. Some Comments on the Study of Cultural Contact. In *American Anthropologist*. vol. 43, no. 1, p. 1-10.
- HERSKOVITS, M. J. 1925. Social Pattern: A Methodological Study. In *Social Forces*. vol. 4, no. 1, p. 57-69.
- HONZÍK, K. 1947: *Tvorba životního slohu*. Praha : Václav Petr.
- HRŮZA, J. 2002: *Charty moderního urbanizmu*. Praha : Agora.
- HRŮZA, J. - OPPLOVÁ, M. 1996: *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. Ostrava : VŠB - Technická univerzita.
- HUIZINGA, J. 2002: *Kultúra a kríza*. Bratislava : Kalligram.
- China Human Development Report 2002. Making Green Development a Choice*. 2002. Hong Kong : Oxford University Press.
- KAMARÝT, J. 1997: *Kapitoly o filosofii přírody*. Praha : FILOSOFIA.
- KELLER, J. 1992: *Nedomyšlená společnost*. Brno : Doplněk.
- KELLER, J. - ČIHÁK, M. 1997. Dva pohledy na knihu George Ritzera: McDonaldisace společnosti. In *Sociologický časopis*, roč. 33, č. 2, s. 237.
- KELLER, J. - GÁL, F. - FRIČ, P. 1996: *Hodnoty pro budoucnost*. Praha : G plus G.
- KIERKEGAARD, S. 1969: *Současnost*. Praha : Mladá fronta.
- KING, A. - SCHNEIDER, B. 1991: *První globální revoluce. Svět na prahu nového tisíciletí*. Bratislava : Bradlo.
- KLÍMA, I. 2001: *Jak přežít blahobyť*. Brno : Doplněk.
- KOHÁK, E. 2004: *Svoboda, svědomí, soužití. Kapitoly z mezilidské etiky*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- KOHÁK, E. 2003: *Zelená svatozář: Kapitoly z ekologické etiky*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- KOMÁREK, S. 2000: *Příroda a kultura. Svět jevů a interpretací*. Praha : Vesmír.

- Konference OSN o životním prostředí a rozvoji, Rio de Janeiro, 3. - 14. 6. 1992, *Dokumenty a komentáře*. Praha : Management Press
- KOTKIN, J. 2005: *The City*. London : Phoenix.
- KOZEL, P. 2006. *Možnosti současných velkoměst v kulturologické perspektivě. Příklad Paříže : Diplomová práce*. Univerzita Karlova v Praze, filozofická fakulta, katedra teorie kultury (kulturologie).
- KRATOCHVÍL, P. (ed.). 2005: *O smyslu a interpretaci architektury*. Praha : Vysoká škola umělecko-průmyslová v Praze.
- KUŠKA, M. 2001: Glo... glo... globalizace. In *Multikulturalita, interkulturalita, transkulturalita. Zborník z medzinárodnej konferencie konanej v dňoch 25. - 26. 10. 2001*. Bratislava : ASCO art & science.
- KUŠKA, M. 2005: Kulturologie a globalizace. In *Kulturoológia ako akademická disciplína. Zborník z medzinárodnej konferencie konanej v dňoch 12. - 13. 10. 2005*. Bratislava : Národné osvetové centrum.
- KUŠKA, M. 2005: Socio-ekonomicko-ekologická rovnováha v globálnom svete. In *Evropská budoucnost je i budoucnost česká. Sborník ze závěrečné konference projektu realizovaného v rámci naplňování Koncepce informování o evropských záležitostech v roce 2005*. Praha : Humanea.
- LAKOFF, G. 2006: *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Praha : Triáda.
- LE CORBUSIER 2005: *Za novou architekturu*. Praha : Nakladatelství Petr Rezek.
- LIBROVÁ, H. 1994: *Pestří a zelení*. Brno : VERONICA a Hnutí DUHA.
- LIBROVÁ, H. 2003: *Vlažní a váhaví. Kapitoly o ekologickém luxusu*. Brno : Doplněk.
- LIPOVETSKY, G. 2005: *Věčný přepych*. Praha : Prostor.
- LYNCH, K. 2004: *Obraz města*. Praha : Bova Polygon.
- NEWMAN, P. - THORNLEY, A. 2005: *Planning World Cities*. New York : Plagrave Macmillan.
- NEZHYBA, J. - KOTECKÝ, V. 2004: *Návrhy na změnu územních ekologických limitů těžby uhlí: analýza právních argumentů a implikací*. Brno : Ekologický právní servis a Hnutí DUHA.
- NORBERG, J. 2006: *Globalizace*. Praha : Alfa Publishing a Liberální institut.
- NORMAN, J. (ed.) 2006: *Living for the City*. London : Policy Exchange.
- NOVOTNÁ-GALARDOVÁ, A. - KRATOCHVÍL, P. (eds.). 1992: *Praha. Budoucnost historického města*. La Tour-d'Aigues a Paris :

Éditions de l'Aube a Association pour la Communauté
Culturelle Européenne.

- MACHOVEC, M. 1998: *Filosofie tváří v tvář zániku*. Praha :
„Zvláštní vydání...“.
- MALINOWSKI, B. 1945: *The Dynamics of Culture Change. An
Inquiry into Race Relations in Africa*. New Haven : Yale
University Press.
- MANET, P. 1998: *The City of Man*. Princeton : Princeton
University Press.
- MARTEN, G. G. 2003: *Human Ecology. Basic Concepts for
Sustainable Development*. London : Earthscan.
- MATĚJŮ, M. et al. 2005. *Proměny kultury a umění v české
společnosti na prahu 21. století : lokální a globalizační
trendy*. Praha : Katedra teorie kultury (kulturologie) FF UK
v Praze.
- MCINTOSH, A. 2002. Human Ecology: Basic Concepts for
Sustainable Development. In *The Ecologist*, vol. 32, no.2, p.
55-56.
- MCKENZIE, R. D. 1924. The Ecological Approach to the Study of
the Human Community. In *The American Journal of Sociology*,
vol. 30, no. 3, p. 287-301.
- MCKENZIE, R. D. 1927. The Concept of Dominance and World-
Organisation. In *The American Journal of Sociology*, vol. 33,
no. 1, p. 28-42.
- MEADOWSOVÁ, D. H. - MEADOWS, D. L. - RANDERS, J. 1995:
*Překročení mezí. Konfrontace globálního kolapsu s představou
trvale udržitelné budoucnosti*. Praha : Argo.
- MILÉN, P. 2002: *Cesta do budouvku. Esej o velkých změnách 21.
století*. Praha : Prostor.
- MITCHELL, W. J. 2004: *e-topia. Život ve městě trochu jinak*.
Praha : Zlatý řez.
- MUSIL, J. 1967: *Sociologie soudobého města*. Praha : Svoboda.
- MUSIL, J. et al. 1985. *Lidé a sídliště*. Praha : Svoboda.
- MUSIL, J. 2003. Proměny urbánní sociologie ve Spojených
státech a Evropě 1950-2000. In *Sociologický časopis*, vol. 39,
no. 2, p. 137-167.
- MUSIL, J. 2006. *Města, magnety naděje?* In *Lidové noviny*, 7.
10. 2006, s. III.
- NAUSER, M. - STEINER, D. (ed.) 1993: *Human Ecology. Fragments
of Anti-Fragmentary Views of the World*. New York : Routledge,
Abingdon
- Nová athénská charta 1998: Zásady plánování měst vypracované
Evropskou radou urbanistů (ECTP, European Council of Town*

- Planners). 2000. In *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. 3, č. 1, s. 35-42.
- NOVÁK, A. 2006. *Zelení proti zeleným. Radikální ekologie - komparativní analýza sociální ekologie a ekologie hlubinné : Magisterská diplomová práce*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, fakulta humanitních studií, katedra sociální a kulturní ekologie.
- NORMAN, J. (ed.) 2006: *Living for the City. A New Agenda for Green Cities*. London : Policy Exchange.
- ORTOVÁ, J. 1996: *Kulturní a sociální ekologie I*. Praha : Karolinum.
- ORTOVÁ, J. 1997: *Kulturní a sociální ekologie II*. Praha : Karolinum.
- ORTOVÁ, J. 1999: *Kapitoly z kulturní ekologie*. Praha : Karolinum.
- OPPLOVÁ, M. - HRŮZA, J. 1996: *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. Ostrava : VŠB - Technická univerzita.
- PARK, R. E. 1915. The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the City Environment. In *American Journal of Sociology*, vol. 20, no. 5, p. 577-612.
- REDFIELD, R. 1955. Societies and Cultures as Natural Systems. In *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, vol. 85, no. 1/2, p. 19-32.
- REICH, R. B. 2002: *Dílo národů. Příprava na kapitalismus 21. století*. Praha : Prostor.
- RITZER, G. 1996: *Mcdonaldizace společnosti. Výzkum měnící se povahy soudobého společenského života*. Praha : Academia.
- SASSEN, S. 1999. Global Financial Centers. In *Foreign Affairs*, vol. 78, no. 1, p. 75-87.
- SASSEN, S. 2005. The Global City: Introducing a Concept. In *Brown Journal of World Affairs*, vol. 11, no. 2, p. 27-43.
- SASSEN, S. 2005. The Ecology of Global Economic Power: Changing Investment Practices to Promote Environmental Sustainability. In *Journal of International Affairs*, vol. 58, no. 2, p. 11-33.
- SCHUMACHER, E. F. 2000: *Malé je milé, aneb, Ekonomie, která by počítala i s člověkem*. Brno : Doplněk.
- SENNETT, R. 1990: *The Conscience of the Eye. The Design and Social Life of Cities*. New York and London : W. W. Norton & Company.
- SENNETT, R. 2000. Cities Without Care or Connection. In *New Statesman*, vol. 129, no. 4489, p. 25-27.

- SENNETT, R. 2001. A Flexible City of Strangers. In *Le Monde diplomatique* [online]. Feb. 2001 [cit. 2006-11-25]. Dostupné na Internetu: <<http://mondediplo.com/2001/02/16cities>>.
- SENNETT, R. 2001. A Society of Broken Eggs. In *New Statesman*, vol. 130, no. 4568, p. 45-47.
- SENNETT, R. 2002: *Flesh and Stone. The Body and the City in Western Civilization*. London : Penguin Books.
- SIMMEL, G. 2003: *O podstate kultúry*. Kalligram : Bratislava.
- SOKOL, J. 1996: *Rytmus a čas*. Praha : OIKOYMENH.
- SOUKUP, V. 2000: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha : Portál.
- ST. JOHN, C. (rec.). 1985. Micklin, M. - Choldin, M. (eds.). *Sociological Human Ecology: Contemporary Issues and Applications*. Boulder : Westview Press, 1984. In.: *Contemporary Sociology*, vol. 14, no. 2, p. 200-201.
- STEAD, E. V. - STEAD, G. J. 1998: *Management pro malou planetu*. Praha : G plus G.
- STEWART, J. H. 1972. *Theory of Culture Change : The Methodology of Multilinear Evolution*. Urbana and Chicago : University of Illinois Press.
- STIGLITZ, J. E. 2003: *Jiná cesta k trhu. Hledání alternativy k současné podobě globalizace*. Praha : Prostor.
- ŠEVČÍK, O. 2002: *Architektura, historie, umění*. Praha : Grada.
- ŠVÁCHA, R. 1995: *Od moderny k funkcionalismu*. Praha : Victoria Publishing.
- TEILHARD DE CHARDIN, P. 1967. *Místo člověka v přírodě*. Praha : Svoboda.
- The Halifax EcoCity Project. An Outline*. 2003 [online]. Urban Ecology Australia. [cit. 2006-12-15]. Dostupné na Internetu: <<http://www.urbanecology.org.au/halifax/outline.html>>.
- TOFFLER, A. - TOFFLEROVÁ, H. 2001: *Nová civilizace. Třetí vlna a její důsledky*. Praha : Dokořán.
- TYLOR, E. B. 1871. *Primitive Culture. Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art and Custom*. London : Murray.
- UN-HABITAT, 2006. *World Urban Forum. Report of the Third Session of the World Urban Forum*. Vancouver : United Nations.
- VAVROUŠEK, J. 1999: *Životní prostředí a sebeřízení společnosti*. Praha : Institut řízení.
- VAYDA, A. P. (ed) 1969: *Environment and Cultural Behavior. Ecological Studies in Cultural Anthropology*. New York : The Natural History Press.

- VITRUVIUS 2001: *Deset knih o architektuře*. Praha : Arista a Baset.
- VORLÍČKOVÁ, H. - NĚMEČEK, J. 2005. Třetina všech bytů v zemi se staví v Praze. In *Hospodářské noviny*, 21. 11. 2005.
- WAGAR, W. W. 1963: *The City of Man. Prophecies of a World Civilisation in Twentieth-Century Thought*. Boston : Houghton Mifflin Company.
- Velký sociologický slovník*. 1996. Praha : Karolinum.
- WEIZSÄCKER, E. - LOVINS, A. - LOVINSOVÁ, H. 1996: *Faktor čtyři*. Praha : MŽP ČR.
- WHITE, L. A. 1975: *The Concept of Cultural Systems. A Key to Understanding Tribes and Nations*. New York : Columbia University Press.
- WIRTH, L. 1938. Urbanism as a Way of Life. In *The American Journal of Sociology*, vol. 44, no. 1, p. 1-24.
- WIRTH, L. 1945. Human Ecology. In *The American Journal of Sociology*, vol. 50, no. 6, p. 483-488.
- WOODWARD, D. - SIMMS, A. 2006: *Growth Isn't Working. The Unbalanced Distribution of Benefits and Costs from Economic Growth*. London : New Economics Foundation.
- Zákon č. 44/1988 Sb. o ochraně a využití nerostného bohatství (horní zákon).